

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV

BESH BOLALI YIGITCHA

SARGUZASHT ROMAN

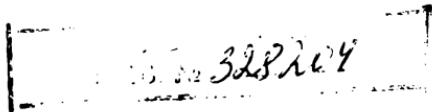
Toshkent
«Yangi asr avlodni»
2009

Bolalik – beboshlik, deymiz. Ammo bu davr zahmatlarga, mashaqqatlarga limmo-lim bo'lsa-chi? Beboshlikka, sho'xliklarga o'rinnolarmikan? Bunday bolaning qalbi, dunyosi kattalar hayotiga yaqin bo'ladi. O'zi bilib-bilmay taffakuri o'sib, irodasi metin insonga aylanadi.

Sevimli adibimiz Xudoyberdi To'xtaboyevning qayta-qayta o'qiladigan ishbu asarini siz, aziz kitobxonlarga hadya etayotganimizdan mamnunmiz.

ISBN 978-9943-08-465-0

© Xudoyberdi To'xtaboyev, «Besh bolali yigit». (Sarguzasht roman).
«Yangi asr avlodni», 2009-yil

ACHCHIQ HAQIQAT

Ushbu kitob qo'lyozmasini o'qir ekanman, yuragim bir-ikki martagina siqilgani yo'q. Nihoyat — ajoyib, dedim oxirgi sahifani yopar ekanman, ko'nglim yorishib. Achchiq qismat haqida hikoya qilib, iliq harorat hadya etish – har kimga ham berilmaydigan iste'doddir. Xudoyberdi To'xtaboyev buni uddalay olgan.

Men bunday qobiliyat egasini iste'dod targ'ibotchisi, degan bo'lardim. O'zidagi ezgulikni o'zgalarga tarqatmoqchi bo'lgan odamni g'allakorga mengzash mumkin emasmi?

“Besh bolali yigitcha” – ajoyib asar. Urush davridagi bolalik haqida kam yozilmagan. Men buning salbiy jihatini ko'rmayman. Yer yuzida o'zining bolaligini yodga olmagan yozuvchilar deyarli yo'q. Endi esa bu bilan zamon mashg'ul – adabiyotga shunday odamlar kirib kelishdiki, ularning bolaligi, o'smirligi urushga to'g'ri kelgan, aniqrog'i, urushning og'ir ko'lankasi ularning bolaligi, o'smirligi, yoshligiga soya solgan. Buni qalamda aks etgan urush davridagi bolalik xotiralari bilan izohlash mumkin.

Yana bir gap. Urush katta-kichik, hatto eng kichik yoshdagi go'daklar uchun ham iztiroblar, kurashlar davri ediki – to'rt yilda yigirma million inson yo'qotilganini eslang – hozir, oradan shuncha yillar o'tgan bo'lsa-da, dard, og'riq bilan yodga olinadi. Dushmanga qarshi urush olib borilar va bu haqda go'zal she'rlar va romanlar bitilgandi. Front ortidagi mehnat haqida ham kam yozilmagan. Iztiroblari, intilishlari, g'am-kulfatlari bilan yosh bolalar ham urush zahmatini his qilgan, beixtiyor ravishda unga jalb etilgan edi. Bu go'daklar ertaga katta

odamlarga aylanadigan buyuk ishtirokchilar edilar. Bu kelajak ishtiroki edi.

Kimki Aleksandr Neverovning “Toshkent – non shahri” qissasini o‘qigan bo‘lsa, Xudoyberdi To‘xtaboyev kitobidagi talay jihatlar tanish ko‘rinadi. Bu histuyg‘ular, fikrlarning ajoyib uyg‘unligidir.

Kitobdagagi kichik qahramonlarning yetimligi, muhtojligi, darbadarligi fuqarolar urushi davridagi yosh tengqurlarining azob-uqubatlarini esga soladi. Esga soladi, xolos. Va bunday yodga solish Neverov va To‘xtaboyev kitoblarining ajoyib tarzdagagi tafovutini namoyon etadi. Mazkur asarlardagi zamon, davr ulardagi o‘ziga xoslikni, jamiyat ruhiyatini ochib beradi.

Bosh qahramon Orif – nafaqat besh nafar go‘dakning akasi, u qarovchisiz bolalarning, o‘z oilasining kichik yo‘lboshchisi ham. Oila shamchirog‘i o‘chib qolmasligi uchun Orifning zimmasiga ulkan mas’uliyat yuklangan.

Ota-onasidan judo bo‘lgan bolalar o‘z dunyosida yashalarsa-da, urush, vayronagarchiliklarni to‘la his etadilar.

Front uchun zambarak sotib olish maqsadida bor-budini sotgan qariya-chi? Adolat uchun o‘zini o‘tga, cho‘qqa urishga shay turgan bolalar uyining omadsiz direktori rus ayoli Mariya Pavlovna-chi?

Oriflar oilasi yaxshi odamlar orasida yashaydi, biroq hayot kabi haqiqat qissasi ham shafqatsiz va yaxshi odamlar hamma vaqt ham boshiga musibat tushgan bolalarga yordam qo‘llarini cho‘za olmaydilar. Ammo ular go‘daklar yonida bo‘lmasalar-da, mehribonlik ko‘rsata oladilar. Bu esa yaxshi qahramonlarning emas, balki yovuzlikka qarshi kurashib, dunyoni munavvar etuvchi yaxshilik, ezgulikning kuchidir! Adib mazkur haqiqatni tasdiqlar ekan, bolalarning Toshkentdan Qo‘qonga — qadrdon qishloqlariga kelishdagi mashhaqqatli yo‘lida ezgulik yordam qilgani, yovuzlik esa xalaqit bergenini yorqin aks ettiradi.

Xudoyberdi To'xtaboyev – ajoyib iste'dod egasi. Urush yillaridagi o'smirlar hayotini yorituvchi kitobi ham achchiq qismatdan hikoya qiluvchi ajoyib asardir.

Axir, yaxshilikning faqat shirin ta'mi borligi haqida kim aytdi?

Hayotda yaxshilik, xotirjamlik, ravon yo'l emas, aksincha, sinovlar insonni inson darajasiga ko'taradi. Bu sinovlar achchiq bo'lmasa qani edi! Modomiki, davr shuni taqozo etgan ekan, nachora!

Besh bolali Orif achchiq sinovlarni boshidan kechirdi. U g'olib bo'ldi.

Aytish mumkinki, u zafar quchgan Orifdir!

Albert LIXANOV

«TANISHING, DO‘STINGIZ ORIFJON!»

Og‘ir urush yillari... Shu urushning kasofati tufayli butun-butun qishloqlar huvillab qolgan. Yosh-u qari -- barcha urushning tashvishi bilan yashaydi, ular orasida bir oz quv, bir oz sho‘x-shaddod, bir oz latifago‘y, ammo juda ham po‘k Orifjon ismli bola ham bor. Urushning kulfatlari uning ham yelkasiga tushgan. Bu haqda uning o‘zi yarim hazil, yarim chin qilib shunday deydi: «Belim sal buzikroq, buni o‘zim ham tan olaman, ukalarimni ko‘taraverib, shunaqanggi bo‘lib qolganman, bo‘ym ham tengqurlarimga qaraganda sal pastroq, buni ham inkor qilmayman. Men yuqoriga qarab o‘saman deganimda ukalarim yelkamga minib olib, pastga qarab bosishavergan. Shuning uchun pakanaroq bo‘lib qolganman. Besh bolali deyishlariga ham, rostini aytsam uncha jahlim chiqmaydi. Nega desangiz, chindan ham roppa-rosa beshta ukam bor. Beshoviniyam o‘zim katta qilganman, oyijonim traktorchi, urush boshlanganidan buyon kechasi-yu, kunduzi dalada».

Orifjon tabiatan sho‘x bola. Og‘ir paytlarda o‘ziga-o‘zi latifa aytib, ovunib o‘tiradi. Kuni bo‘yi makka uqalaydi, sigirining tagini tozalaydi, pol artadi, o‘tin yoradi, kir yuvadi. Ba’zan o‘zi singari tengqurlarining o‘yinlariga aralashib ketishni xayol qiladi. Ammo o‘yinga berilib ketib, uydagi ishlarning qolib ketishidan qo‘rqadi.

Shu tariqa iste’dodli yozuvchi, O‘zbekiston xalq yozuvchisi Xudoyberdi Tuxtaboyevning «Besh bolali yigitcha» romanining qahramoni Orifjonning qiziqarli, ammo og‘ir hayot yo‘li boshlanadi. Uning xarakteridagi ba’zi bir jihatlar adibning «Sariq devni minib» romanidagi yoqimtoy Hoshimjonni esga tushiradi. Ularning sho‘xligi ham, quvligi ham, xayolparastligi ham,adolatga intilishlari ham go‘yo bir qarashda bir-birlariga aynan o‘xshashdek bo‘lib tuyuladi. Ammo «Besh bolali yigitcha» romanini sinchiklab uqigan

kitobxon bu xildagi o'xshashlikning juda ham yuzaki ekanligiga ishonch hosil qiladi. Bu farq avvalo hayotiy materialning o'zgachaligida, qahramon-larning turli sharoitlarda harakat qilishlarida, ularning bir-birlariga mutlaqo o'xshamaydigan yorqin taqdirlarining haqqoniy yaratilganligida.

«Besh bolali yigitcha» romanidagi voqealar Orifjonning hikoyasi orqali beriladi. Uning hikoyasi bilan tanishar ekansiz, gohida beixtiyor jilmayasiz, qah-qah otib kulasiz, gohida urush yillaridagi kecha-yu kunduz tinimsiz mehnat qilgan vatanparvar odamlarning buyuk ishlariga tasanno aytasiz, gohida ko'pchilikdan ajralib qolgan «ortiqcha» kishilarning qiliqlaridan jirkanasiz. Hech kimga sir emaski, bolalarning hayot va odamlar haqidagi tasavvurlari juda ham toza va musaffo bo'ladi. Ular borliqni tabiiy holda qabul qiladi. Shu sababli Orifjonning odamlar haqidagi hikoyalari kishini o'ylashga, fikrlashga undaydi.

Mana uning dadasi. Bir o'zi «bitta traktorning ishini bemalol» bajaradigan bu odam armiyaga chaqiruv qog'ozi kelganida kolxozdagi ishining qolib ketayotganligidan ko'ngli o'ksiydi. Tuni bilan urushdan qaytib kelguniga qadar yetib ortadigan o'tin tayyorlab chiqadi. Oyisining xatti-harakatlari va qiliqlariga bir e'tibor bering. Butun umri mehnat bilan o'tgan bu ayolning oyog'ida doimo «kerza etik, erkaklarning paxtali shimi, egnida serpaxta fufayka, boshida quloqchin, yuzlari kir, qo'llari moy» bo'lib yuradi. U eriga chaqiruv qog'ozi kelganida uni hijjalay-hijjalay o'qib chiqadi-da, huzur qilib non chaynayotgan o'g'li Omonning kir boshiga yuzini bosib, o'y surib ketadi. Uyqusizlikdan traktorning tagida qolib ketgan bu ayolning obrazi uzoq vaqt kitobxonning xotirasida saqlanib qoladi.

Adib hayotiy bo'yoqlar va ranglardan juda ham o'rinali foydalananadi. Shu sababli romanda yaratilgan ayrim obrazlar va kartinalar yozuvchining mahorati tobora

takomillashib borayotganligini ko'rsatib turibdi. Men bu o'rinda urushda bir oyog'ini yo'qotib kelgan, general bilan qo'l berib so'rashganligini pesh qilib gapirib yuradigan To'ron amakini ham, darsda afandi latifalarini aytib beradigan Roziq amakini ham, ona-bola raisni ham, har gapining birida «mozori sharif» deb turmasa, ko'ngli joyiga tushmaydigan Meli baqqolni ham, mo'yloving uchlari buralib-buralib borib qulog'inining orqasiga o'tib ketgan temir yo'l qorovulini ham, pakana buvani ham ko'zda tutayotirman. Har biri o'zining xulqi, odati, qiliqlari, taqdiri bilan kitobxonning ko'z o'ngida ravshan gavdalanadi. Shuningdek, urush yillaridagi o'qish kartinasi ham, bolalar uyidagi yetim bolalarning yashash tarzlari ham juda tiniq «chiziladi». Yosh kitobxon kichkintoylarning urush davridagi hayoti bilan tanishar ekan, bugungi kundagi farovon hayotning qadriga shu qadar yetgisi keladi.

Romandagi Parpi buva va O'ris xola obrazlari ham yozuvchi tomonidan alohida mehr-muhabbat bilan chiziladi. Ikkala obraz talqinida ham Xudoyberdi To'xtaboyev ijodiga xos eng yaxshi fazilatlar aks etgan. Qolaversa, bu obrazlar Orifjonning tasavvuri orqali beriladi. Orifjon bo'lsa Parpi buva bilan O'ris xolaning inson sifatidagi o'ziga xos fazilatlari va nuqsonlarini juda ham samimi hikoya qiladi. Aytaylik Parpi buva – chin vatanparvar. U bir paytlar qo'lida qurol bilan jang qilgan. Oradan yillar o'tadi. Nemis-fashist bosqinchilari Parpi buvaning nazarida «girmonning har bitta o'qi aravaning gupchagidek keladi», «o'sha girmon deganlari juda zo'r bo'lsa, Ko'rshermatcha bo'lar-da», deydi u. U girmonni yengish uchun frontda jang qilayotgan o'g'illariga zambarak sovg'a qilmoqchi bo'ladi. Shu maqsadda mayizi, o'rigi, oq jo'xorisi, sigiri, buzog'ini sotadi. To'plangan bir xurjun pul ham yetmaydi. Hatto yomon ko'rgan kishisi Meli baqqoldan qarz olib bo'lsa ham zambarak sotib olmoqchi bo'ladi. O'ris xola

Yurtning boshiga og'ir kun tushganda yetimxonaga tushgan bolalarning boshini silaydi.

«Besh bolali yigitcha» romaniniig asosida Orifjon ukalari va do'stlarining hayoti turadi. Orifjon bo'lsa hamisha to'g'ri yo'lidan yuravermaydi. U ba'zan adolatni qaror toptirish uchun xatolarga ham yo'l qo'yadi. Ukasi Sultonni izlab ko'pgina qiyinchiliklarni boshidan o'tkazadi. Kichik singlisi o'lim to'shabida yotganida unga u-bu olib kelish uchun chayqov bozorida tuflisini sotmoqchi bo'ladi. Hatto birovlarning qovunini o'g'irlab bo'lsa ham, ukasining ko'nglini olmoqchi bo'ladi. Bola baribir bola-da! U doimo adolat bo'lishini istaydi va adolat qidiradi. Lekin turmush murakkab. Turmushning murakkabligini osongina anglab olish ham qiyin. Shu jihatdan romandagi «Sarsonlik-Sargardonlik» bobি o'zining hayotiyligi, tasvirning tiniqligi bilan alohida ajralib turadi.

Xudoyberdi To'xtaboyevning «Besh bolali yigitcha» romani adibning ilgarigi asarlaridan ba'zi bir jihatlari bilan farq qiladi. Bu birinchi navbatda yozuvchi ijodida hayotiy voqealarning yana ham boyiganligi va kuchayganligida ko'rindi. Agar adibning avvalgi romanlarida sehrli qalpoqcha yordami bilan ezgulikni qaror toptirish yo'lida harakat qiladigan beg'ubor Hoshimjon bilan tanishgan bo'lsak, bu asari orqali og'ir urush yillarida hayotning qiyinchiliklarini keltalar bilan bab-baravar tortgan, ammo yaxshi kishilar ta'sirida tarbiya topgan,adolatparvar, ezgulikni qaror toptirish yo'lida tinib-tinchimaydigan Orifjon va uning do'stleri obrazlari bilan do'stlashib qolamiz. Mana shu tariqa adib o'z kitobxonalarini Ikkinci jahon urushi yillari ertä-yu kech tinimsiz mehnat qilib, g'alabani tezlatishga munosib hissasini qo'shgan xalqimizning buyuk bardoshi va mislsiz matonati bilan tanishtiradi.

*Pirmat SHERMUHAMEDOV,
filologiya fanlari doktori*

OPAJONIM BOR EDI...**Birinchi qism****CHAQIRIQ QOG‘OZI**

Meni qishlog‘imizdagi jamiki o‘g‘il bolalar yomon ko‘rishadi, shuning uchun ham menga «besh bolali» deb laqab qo‘yishgan.

Besh bolali deyishlariga, rostini aytsam, uncha jahlim chiqmaydi. Nega desangiz, chindan ham roppa-rosa beshta ukam bor. Beshoviniyam o‘zim katta qilganman, opam traktorchi, urush boshlanganidan buyon kechasiyu kunduzi dalada. Otam bo‘lsa, bola yupatishni hech bilmaydi, ukalarim yig‘lagudek bo‘lsa, to‘nini yelkasiga tashlab sekingina guzarga jo‘nab qoladi.

Bolalar meni nega yomon ko‘rishlarini aytsam, ular men tufayli yo opasidan, yo otasidan dakki eshitadi. «Sen ahmoq, kun bo‘yi ko‘cha changitib o‘ynaysan, sen tengi Orif bo‘lsa ukalariniyam o‘ynatadi, uy ishlariniyam tinchitadi...» deb qulqlaridan cho‘zishadi. Bir kuni mahallamizdagi bolalar to‘planib: «Sen ahmoqni hozir suvga pishamiz», – deb o‘rtaga olib qolishdi.

– Mayli, – dedim parvoymga ham keltirmay, – besh-o‘n kundan buyon bet-ko‘limni yuvGANIM yo‘q edi, bahonada cho‘milib olaman.

– Endi seni o‘yinga qo‘shmaymiz, – deyishdi, yana bolalar.

– Unda sizlarga bittayam afandi aytib bermayman, – deb yana bo‘sh kelmadim.

Aytgandek, sizga gapirib bermadim shekilli, bizning qishloqni Afandi qishloq deyishadi. Kattalr u yoqda tursin, men tengi, mendan kichkina bolalar ham bir-biriga afandi aytib, bir-birini qiqirlatib kuldirishni juda, juda ham yaxshi kurishadi. Men hammasidan ham ko‘p

bilaman. Soy mahalladagi o‘zim bilan birga o‘qiydigan Mahmud sallani ham, Qibla mahalladagi Olim mallaniyam og‘iz ochtirmay qo‘yaman. Mana, hozir ham tomda o‘tirib makka uqalayapman-u, qiziq-qiziq afandilarni o‘ylab, o‘zimni-o‘zim ovuntirib, o‘zimni-o‘zim kuldirib o‘tiribman... Ho‘ narida, jarlik orqasidagi yalanglikda bo‘lsa, o‘rtoqlarim ko‘zimni kuydirib varra^k uchirishyapti, osmonda katta-kichik varraklar shunaqangi ko‘pki, biri shoh tashlab, boshqasi havolab, chiroyli uchyaptiki, bepoyon osmonda xuddi qush bozori bo‘layotganga o‘xshaydi.

Yoki men ham varragimni ko‘tarb, o‘sha yoqqa yugurib qolsammikin... Xo‘sh, makkani ertaga uqalasak nima bo‘libti, sigirning tagini buguncha tozalamasa ham bo‘ladi, sut bermaganidan keyin hadeb tozalayveramanmi! Poya qirqish kerak, o‘tin yorishim kerak... Uf-uf, qay birini qildim endi? Yo‘q, men ham birpas o‘ynab kelaman. Shunday deb sekin o‘rnimdan turayotgan edim, ko‘chada qo‘ylarini oldiga solib haydab, varragini boshi uzra avaylab ko‘tarib borayotgan Akrom bilag‘onga ko‘zim tushib goldi. Qarab turgan edim:

– Ha, oyimqiz, tounga chiqib oftob chuvоqda ko‘rpa qaviyapsanmi, – deb so‘radi.

– O‘zing oyimqizsan, bildingmi! – dedim achchig‘im chiqib.

– Idish-tovoq yuvishing yolg‘onmi?

– Yolg‘on!

– Kir yuvishing-chi?

– Yolg‘on!

– Sigir sog‘ishing-chi?

– Hozir boshingga kesak bilan tushiraman!

– Qo‘lingga xina-yu, qoshingga o‘sma qo‘yishing ham yolg‘onmi? – deb Akrom bilag‘on qiqirlab kulayotgan edi, doni qoqib olingen makka so‘tani otgan edim, essizgina, mo‘ljalni sal noto‘g‘ri olib qo‘ygan ekanman, qulog‘ining yonidan zuvillab o‘tib ketdi. Ikkinchisini otmoqchi

bo'luvdim, bilag'on shataloq otib qochib qoldi, bexavotirroq joyga borib olib:

– Yig'lama,qiz, yig'lama. Ertaga to'ying bo'ladi! – deb yelkalarni uchirib, o'yinga tushib, meni masxara qila boshladi... Mana shunaqa, menga hech kun berishmaydi. Uyda opalaridan kaltak yeb chiqib, alamini mendan olishadi. Shoshmay turishsin hali, ukalarim eson-omon katta bo'lib, uyga qaraydigan bo'lib qolishsin, men ham shunaqangi o'yinqaroq bo'lib ketayki, shunaqangi qiziq o'yinlar topib o'ynayki, alam qilganidan sochlarini yulib olishsin. Hozir esa hecham o'ynay olmayman, o'yinga berilib ketsam, uydagi ishlarim qolib ketadi. Keyin opam xafa bo'lib qolishi mumkin. Men opamni yaxshi ko'raman, juda, juda ham yaxshi ko'raman, hecham xafa qilmasam, hecham yig'latmasam deyman. Opam ham meni yaxshi ko'radi: «Hayriyatam esim yo'g'ida seni tug'ib olgan ekanman, bo'lmasa, ahvolim nima kechardi» – deb, erkalatgani-erkalatgan. Ukalarim bo'lsa, yosh, Sulton endigina o'n ikkiga kirdi, Zulayho o'n birga, biz hali hammamiz ham bir-birimizdan bir yoshdan farq qilamiz. Sulton fe'ldor, ko'ngli xushlasa, eshakday ishlaydi, xushlamasa yana o'sha eshakka o'xshab, to'rt oyog'ini bir joyga tirab turaveradi. Zulayhoga o'zim ataylab ishni kam buyuraman, qiz bolalar nimjon bo'lishadi, nimjon bo'lgandan keyin ularni ehtiyot qilish kerak deb o'ylayman. Usmon ukam juda xayolparast, qozon-tovoq qilib o'tirib ba'zan o'choq boshida uxbab ham qolaveradi. Buning ustiga, shunaqangi ozg'inki, xuddi tandirga olov yoqadigan kosovga o'xshaydi. Kun bo'yi rasm chizgani-chizgan, qo'li ham ancha kelishib qolganga o'xshaydi. Shu ukamdan hammamizning ham umidimiz katta. Zo'r rassom bo'ladi deb o'ylaymiz. Shuning uchun ham unga hech ish buyurmayman. Bo'sh vaqtি ko'p bo'lsa, ko'p chizadi, ko'p chizsa, tezroq kamolga yetadi deb o'ylayman. Endigina besh yoshga kirgan Omon ukam

bo'lsa temir qanot bo'lgan chumchuq bolaga o'xshab chirqillab, ovqat so'ragani-so'ragan. Shunaqangi mechkayki, hatto uxlaganda ham og'zini ochib uxlaydi, deng. Jajji singlim Robiya endigina ikki yoshga kiriyapti...

– Ha, besh bolali! – degan ovoz eshitildi qulog'imga. Bir cho'chib tushib, atrofga alanglab qarasam, pastda Hayit kalla turibdi. Eshagiga yantoq ortib, ustiga minib ham olibdi, – ja boshingni egib, nimalar haqida o'layapsan, yo yangi latifa to'qiyapsanmi?

– Ha, yangi latifa to'qiyapman, – deb yolgon gapirdim.
– Qani ayt-chi.

– Bir bor ekan, bir yo'q ekan, Hayit kalla degan bir afandi bo'lgan ekan, – deb gap boshladim.

– Senga o'xshab beshta bolasiyam bo'lganmikan? – kesatib dedi Hayit kalla.

– Yo'q, senga o'xshab bitta urg'ochi eshagi bor ekan.
– Xo'sh, keyin nima bo'libdi?

– Keyin daladan eshagiga yantoq yuklab kelayotgan ekan, to'satdan o't chiqib, alanga ichida qolibdi. Sakrab eshakdan tushib, nima der emish degin?

– Xo'sh, nima der mish?

– Eshagiga qarab: «Esing bo'lsa o'zingni suvga tashla!» – deb baqirarmish...

Hayit kalla afanding ham o'zingga o'xshagan bemaza ekan deb, eshagini yo'rg'alatib jo'nab ketdi. Men negadir xafaroq bo'lib qoldim. Nega desangiz, shu paytda kim bilan bo'lsa ham birpas gaplashgim kelayotgan edi... Yoki jarlik orqasiga borib varrak uchirayotganlarga qo'shilsammikan... Yo'q, u yoqqa hecham bormayman, Akrom bilag'onga qo'shilib, boshqa bolalar ham: «Oyimqiz keldi» – deb meni masxara qilishadi... Undan ko'ra shu yerda, tomda o'zimga-o'zim latifalar aytib, o'zimni-o'zim kuldirib mazza qilib o'tiraverganim yaxshi... Bir bor ekan, bir yo'q ekan bir afandi bo'lgan ekan, qo'shnisi g'alvir so'rab chiqsa: «G'alvirga suv quyib

qo'yanman» debdi, «Ie, g'alvirgayam suv quyiladimi» desa, «bergisi kelmagandan keyin har narsa quysa ham bo'laveradi», dermish...

– Hu Mirza aka! – degan ovoz eshitilib qoldi ko'chadan. O'rnimdan turib qarasam, qo'litiqtayog'iga suyanganicha kolxozimizning qorovuli To'ron amaki turibdi. O'ziga o'xshagan cho'loq oti bor edi, ko'rinmaydi, piyoda kelganga o'xshaydi.

– Nima deysiz? – dedim.

– Uqachapolvon qayerda? – so'radi qorovul.

Uqachapolvon... kechirasiz, mening otam bo'ladi. Otam, becheraga ham xuddi menga o'xhatib roppa-rosa beshta laqab qo'yishgan.

– Otang qayerda, deyapman?

– Qirda dedim-ku!

– Oying-chi?

– Traktor xaydayapti.

– Dadangga chaqiruv qog'ozni bor, tezda yetkazish kerak.

Qorovul chaqiruv qog'ozini qo'litiqtayog'inining uchiga ilib tomga uzatdi-da, otamga tezda yetkazishimni qayta-qayta tayinlab, o'zi jo'nab ketdi... O'tirgan joyimda o'tirib qoldim. Juda g'alati bo'lib ketyapman, xafamanmi, xursandmanmi, o'zim ham bilmayman, yig'lashim kerakmi kulishim kerakmi, ishonsangiz, bunisiniyam bilmayman. Makkani qopga solib, pastga olib tushdimda, eshakni to'qimlab, dalaga, opamning oldiga qarab choptirib ketdim.

ESHAK MINGAN XABARCHI

Eshagimning o'lar-qolariga ham qaramay ketma-ket xala bosib, qamchilab uchirib ketyapman. Bu xabarni tezroq opamga yetkazishim kerak otamning oldiga esa hozir borib bo'lmaydi, juda uzoqda, qirning tagida! Armiyaga olsa nima bo'pti? Hammaning otasini olgan-

da, mening otamni ham olishlari aniq edi-ku! Qishlogimizda uch yuz xonadon bor, shu xonadonlardan hozir uch yuz yigit urushga ketgan. Har bir uydan bittadan. Parpi buvamning uch o'g'li ketgan. To'lg'on xolamning ikki o'g'li, ukasi ...hammasi bo'lib ulardan ham uch kishi urushyapti, demak bizdan ham bir kishi borib urushishi kerak-da, sal kattaroq bo'lganimda-ku, o'zim borardim-a, belimda qalin remen, yelkamda o'qdon, qo'limda miltiq, oh qanday yaxshi bo'lardi-ya! Ana undan keyin birortasi meni mazax qilolmagan bo'lardi... Lekin bari bir opam javob bermaydi-da, men ketib qolsam idish-tovoqlarni kim yuvadi, ukalarimga kim qaraydi? Mollar-chi, xo'sh, eshakning tagini kim tozalaydi? «Yo'q, men urushga bormayman, traktorchi bo'laman» o'shanda opam uyda qolib ukalarimga qaraydi, kirniyam o'zi yuvadi, yamoqniyam o'zi qiladi, to'yib-to'yib uxlab oladi, hozir, mana bir yil bo'lib qolyapti, uyquga hech to'ymaydi.

Eshagim goh yo'rg'alab, goh, chopqillab boryapti, o'zim bo'lsam har xil o'ylar qanotida olislarga uchaman, qarang-a, dalalar juda gashtli bo'lib ketibdi. Ariqlar bo'yida o'tlar ko'karib, chuchmo'malar gullabdi, qizchalar, ukam tengi bolalar to'p-to'p bo'lib jag'-jag', otqulooq uzishyapti, ko'k beda terishyapti. Kattalar ho'kiz qo'shib, ot qo'shib yer haydashadi. Ayollar chopaymi-chopmaymi deb, darmonsiz ketmon urib, yer tekislashadi. Zambilda tuproq tashiyotganlar ham ko'p.

– Cho', eshagim! – deb xala bosaman, eshagim yana yo'rtib ketadi.

Xayriyat yaqinginadan traktorning tarillagan ovozi eshitilib qoldi. Demak opam shu atrofda. Hozir ko'raman uni, hozir! Lekin bu xabarni qanday aytaman unga, xafa bo'lib yig'lashga tushmasmikan, opajonim hecham yig'lamasa, ko'zlarida hecham yosh ko'rmasam deyman. Hu ana, traktor ham yaqqolroq ko'rinish qoldi, o'xho', ishlar kattaku! Traktorga bir yo'la uch ayol minib olibdi.

Opam rulda, qolganlari yonida – tik turib ketishyapti, mazza qilib kataysa qilishayotganga o'xshaydi.

Ukalarim beriroqda, katta qari tutning tagida o'ynab o'tirishgan ekan. Robiya hali aytganidemdek endigina ikkiga kiriyapti. O'shani ovuntirib o'tirish uchun Zulayho ataylab maktabga bormaydi. Zulayho bormayaptiku, deb bahona qilib, Usmon ham o'qishni yig'ishtirib qo'ygan hisob. Hozir hamma ukalarim tut tagida jamuljam bo'lib o'ynab o'tirishibdi. Robinisa uxlab qolibdi, dadamning eski chophoniga o'rab qo'yishganidan bildim. Zulayho bilan Usmon bo'lsa, to'ptosh o'ziniga berilib ketishibdi. Omon ariq ichida g'imirlab endigina nish urgan yalpizlarning uchini chimdib yuribdi. Ukalarim o'yinga shunaqangi berilib ketishibdiki, yonginalarida eshakdan tushib, qancha mahal tikilib turdim hamki, sezishmadi. Bir mahal Usmon boshini ko'tardi:

– Voy, akam kelibdi! – deb irg'ishlab o'rnidan turib ketdi. Bilmadim, negadir shu ukamning mehri menga sal boshqacharoq. Bir xil bolalarga o'xshab yig'laganda otam yoki opam deb yig'lamaydi, yo'q, akam, akajonim deb yig'laydi. Bitta-yarimtasi xafa qilgudek bo'lsa ham, «Hali qarab turgin, Orif akam kelsin, ta'ziringni berib qo'yadi» deb maqtanadi. O'ziyam yo'rgakdan chiqibdiki, men bilan birga, mening yelkamda katta bo'lди desam ishonavering. Usmon darrov arz-dod qilishga tushdi:

– Aka, Zulayhoni qarang, qizil toshlarimni olib qo'ydi!

– Hecham-da, – o'zini oqladi Zulayho, – men ularni o'ynab yutib oldim.

– Sen g'irrom o'ynaysan!

– O'zing o'ynashni bilmaysan-ku! – bo'sh kelmadni Zulayho. Ovozimizni eshitib, ariq ichida piypalanib yurgan Omon ham oldimizga yugurib keldi.

– Aka, akajon, – deb u ham arz qila ketdi, – Zulayho bilan Usmoningiz nonimni yeb qo'yishdi.

– Yo‘g‘-e, – dedim ishonqiramay.

– Rost, o‘lay agar, mana, ishonmasangiz qornimni ko‘ring, juda och! – shunday deb Omon etagini ko‘tarib palapon bo‘lgan chumchuq bolaning qornidek qip-qizarib irg‘ib chiqqan qornini ko‘rsata boshladi. Yaxshiki, cho‘ntagimda bir kaft turshak bor ekan, olib darrov ukamga uzatdim.

– Zulayho, nega uning nonini yeb qo‘yding, – deya urishgan bo‘ldim, – yana shunday qilsang, seni eshakka mindirmayman.

Omon men bergan turshakni cho‘ntagigami, bilmadim, qayerigadir berkitib yana arz-dod qila boshladi;

– Aka, Usmoningiz ham nonimni yeb qo‘yyapti, to‘g‘rimi, Usmon, yeb qo‘yding-a?

Ukaginam shunday mo‘ltirab turibdiki, rahmim kelib ketganidan, darrov cho‘ntagimni kavlashtira boshladim. Xayriyat, bir chekkasida besh-olti dona mayiz qolgan ekan olib, chang-chungdan tozalab, uzatgan edim, ukaginam shosha-pisha uni og‘ziga soldi-yu, tomog‘iga don tiqilgan xo‘rozdek ketma-ket yutinib:

– Aka, men kasalman, mana, qornimni ushlab ko‘ring, mayiz yesam tuzalib qolaman, – deb yolvora boshladi.

Endi nima qilsam ekan, cho‘ntagimda hech narsam qolmadi-ku, bir jihatdan olganda, shu ukaginamga ham qiyin, ayni yeb-ichadigan payti. Goh to‘yib, goh to‘ymay kun bo‘yi dalada, traktorning ortidan ergashib yuradi... Yerdan dast ko‘tarib oldim-da, peshanasi-dan o‘pib:

– Yur, oyijonimni oldiga boraylik – dedim, – ehtimol senga non olib qo‘ygandir.

Omon nonning daragini eshitib, tipirchilab qo‘limdan tushdi-da, hozirgina haydalgan shudgor oralab traktor tomonga yugurib ketdi, ortidan o‘zim ham jo‘nadim. Yerlarni traktor juda chuqur haydabdi, qora nam tuproqdan hovur ko‘tarilib turibdi. Chigirtkalar, har xil

qurt-qumursqalar tuproq yuzasiga chiqib qolgani uchun qushlar g'ujg'on o'ynab, ularni ovlash bilan ovora....

Yo'q, men yanglishgan ekanman, opamning yonida o'tirganlar kataysa qilgani chiqqan qizlar emas ekan, shogirdlari ekan. Bittasi eri urushga ketayotganda bo'yniga osilib yig'lab, hammaning dilini ezgan Qumrinisa opa, ikkinchisi eridan yaqindagina tilla soat bilan ikkita jun ro'mol solingan posilka olgan Mukarram xola. Mukarram xolamning ham emizikli bolasi bor. O'sha bolaga ham qarab yurgani uchun ro'mollardan bittasini Zulayhoga hadya qilgan.

Traktor marzaga yaqin kelib to'xtadi. Opam mashinaning rulini Mukarram xolamga berib, uning ingalab yig'lab turgan chaqalog'ini qo'liga oldi-da, juda avaylab sekin-asta yerga tusha boshladi. Mashina yurib ketgach, anchagacha ortidan tikilib turdi. Xuddi shu paytda negadir chaqaloq ham jim bo'lib qoldi.

– Bari bir to'g'ri haydashni uddalay olmayapti, – dedi opam xuddi uh tortgandek qilib. Men opajonimga tikilib qoldim, juda uzoq tikildim. Shu turishida u ayol kishiga hecham o'xshamaydi, oyog'ida juda, juda ham og'ir kerza etik erkaklarning paxtali shimi, egnida serpaxta fufayka, boshida qulochchin, yuzlari kir, qo'llari moy... Eh-eh, tezroq katta bo'la qolsaydim, trakorni o'zim boshqarib, opamni hecham ishlatmagan bo'lardim.

Opam marzaga, qalin tuproq ustiga o'tirib, huzur qilib esnadi-da, Omonni tizzasiga oldi. Cho'ntagidan suvi qochib, uqalanib ketay-uqalanib ketay deb turgan zog'ora non olib, unga uzatdi. Keyin, «bugun vaqtliroq kelibsanmi, o'g'lim», deb menga yuzlandi.

– O'zim... – dedim-u, u yog'ini aytolmay chaynalib qoldim.

– Sholini tuydingmi?

– Tuydim.

– Qatiq uvitdingmi?

– Uvitib qo'ydim.

– Makkani nima qilding?

– Tomga yoyib, yarmini uqaladim.

– Ajoyib o'g'lim bor-da, kel, peshanangdan bir o'pib qo'yay, barakalla! Yaxshiyamki, esim yo'qligida seni tug'ib olgan ekanman...

Shu paytda negadir juda, juda ham g'alati bo'lib ketdim. Tomog'imga iliq bir narsa tiqilgandek butun vujudim bo'shashib ketgandek bo'ldi, yig'lab yubordim.

– Ie, tentak, nega yig'laysan?.

– Ona!

– Nima gap o'zi?

– Xafa bo'lmaysizmi?

– Nega xafa bo'lar ekanman!

– Yig'lamayman, deb so'z bering!

– Avval ayt-chi!

– Yo'q, avval so'z bering.

– Ha, aka so'z berdim.

– Otamni... – dedim-u, yana yig'lab yubordim, – urushga olib ketar ekan.

Yo'q, opam xafa bo'lindi, bir qalqidi-yu, jim bo'lib qoldi, chaqiruv qog'ozini hijjalay-hijjalay o'qib chiqidda, bir so'z demay menga qaytarib berdi. So'ngra shu paytda huzur qilib non chaynayotgan Omonning kir boshiga yuzim bosib, o'y surib ketdi. Nimalar haqida o'ylayotgan ekan, har qalay xursand emas, bo'lmasa ko'zini mendan olib qochmasdi...

Otamning oldiga, qirga jo'naydigan bo'ldim, hali erta, kech kirkuncha bemalol borib kelsam bo'ladi. Ochig'i, otam ishlayotgan joy bu yerdan uncha uzoq ham emas. Uchta qishloqning odami uchta qishloqqa suv beradigan anhorni kovlashyapti. Anhor suvi yozda loyqa, bo'tana bo'lib qoladi. Quyqa tashlab, ariqlarni ko'mib yuboradi, bahorda kovlashmasa, yozda katta suv haydab bo'lmaydi.

Anhorga tezgina yetib bordim. Tabelchilar har bir kishining chekini alohida-alohida qilib o'lchab beribdi. Ketmonchilar katta anhor ichiga tushib olib, yuqoriga

qum, shag' al otishyapti, otamning oldiga tabelchi Murodxon aka boshlab bordi. U chaqiriq qog'ozni kelganini eshitib, baribir Polvon tog'ani urushga olishmaydi, u hozir to'rt-besh norma ishlayapti, otangdakadan yana uch-to'rt kishi ketib qolsa, kolxozning ishi yotib qoladi, deb qo'ydi. Chindan ham boshqalarga to'rt-besh metrdan o'lchab berilgan, otamning cheki bo'lsa naq yigirma metrcha keladi, uniyam tugatay deb qo'yibdi. Otam shoshmasdan, bir me'yorda to'xtovsiz yuqoriga qum irg'itardi. Qo'lidagi katta ketmoning ustaga o'zi buyurtirib olgan. Bu ketmonda boshqa odam chopolmaydi, naq supraday keladi, og'ir, juda og'ir. Murodxon tog'a bir oz kuzatib turdi-da:

– Polvon tog'a, sizga eshak mingan xabarchi kelibdi,
– deb qo'ydi.

Otam ketmon urishdan to'xtab, sopiga ko'ksini qo'yib, bizga qaradi. Menga ko'zi tushgach, nazarimda kulimsirab qo'ygandek bo'ldi. Peshanasi terlab ketibdi, chuqur-chuqur nafas olyapti, to'nining etagini qayirib, beliga qistirib olgan. Negadir bir yengini chiqarib, bilagini ham yalang'ochlab olibdi.

- Orifjonmisan? – dedi nihoyat dadam.
- Menman, ota.
- Polvon tog'a, bu yoqqa chiqavering, – gapga aralashdi tabelchi, – muhim bir gap chiqib qoldi.

Otam, chekimdan ozginasi qoldi, bir yo'la tugatib chiqaman deb ko'nmadi...

Anhordan chiqqach, men olib borgan xabarni eshitib: «Qara-ya, Murodxon, shu bugun tushimda ham ayon bo'luvdi, oq ot minib kun botar tomonga qarab ketayotgan emishman», – deb qo'ydi. So'ngra boshqa hech narsa demay, goh burnini, goh chakkasini qashlab kulimsiragancha uzoq jim turib qoldi.

«BIR KO‘ZLI YOVNING BOSHI UZILSIN»

Kolxozimizning ona-bola raisi otamni urushga jo‘natmaslik uchun ko‘p harakat qildi, voyenkomatga ham borib keldi. Mirzapolvonning bir o‘zi bitta traktorning ishini qilyapti, u ketib qolsa kolxozdagi ishlarni kim qiladi, degan gaplarni ham aytibdi, ko‘nismabdi. Hozir urushga shunaqangi pahlavon yigitlar kerak deyishibdi.

Otam, men kelguncha o‘tindan qiynalib qolmanglar deb, tuni bilan uqlamay bog‘dagi katta o‘rikni kesib, o‘tin tayyorladi, azonda tegirmonga borib bug‘doy bilan jo‘xori tortib keldi. Bitta burdoqi qo‘yimiz bor edi, ukam Omonning to‘yiga boqib yuruvdik o‘shani so‘yib, go‘sht-yog‘idan bir qismini sotib, otamga yo‘l xarj qilib berdik bir qismini qovurib katta kastryulga bosdik otam olib ketadigan bo‘ldi.

Kechqurun uyimizga erkak-ayollar to‘planishdi, lekin ko‘pchilik kelmadi, nega desangiz, o‘sha kuni kishlog‘imizdan yana to‘rt kishi armiyaga ketayotgan ekan. Odamlarning qolgan qisimi xayr-xush qilish uchun o‘shalarnikiga ketishibdi.

To‘lg‘on xolam frontga ketgan ikki o‘g‘li bilan ukasiga atab uchta xaltada quruq meva olib chiqibdi, borgan kuniyoq darrov bergin, onang soppa-sog‘ yuribdi deb qo‘ygin, dedi-yu, ko‘ngli buzilib ketdi shekilli, to‘satdan yig‘lab yubordi. Ketidan Parpi buvam bilan xotini To‘xta xolamlar chiqishdi. Buvam otamning ota avlodidan bo‘lar ekan. Umuman, qishloqda bizning urug‘larimiz juda kam. Bor-yo‘g‘i shu Parpi buvam, xolos. Opamning bo‘lsa urug‘laridan hech kim qolmagan deyishadi. Parpi buvam bilan To‘xta xolam ham o‘g‘illariga atab sovg‘a-salomlar olib chiqipdi. Buvam hassaga tayanib, oqsoqlana-oqsoqlana zo‘rg‘a yurib chiqti. Ko‘zini mo‘ltillatib boshi-boshi qilgancha ichkariga, erkaklarning oldiga kirib ketdi-yu,

o‘tirganlardan bitta-yarimtasi ko‘ngliga yoqmadi shekilli, darrov orqasiga qaytib chiqdi.

– Polvon, qani beri kelchi, – deb dadamni chaqira boshladi, so‘ng hovli qrtasida tik turgan kelini yotqizib, yonma-yon o‘tirishga h, xo‘rsina-xo‘rsina so‘zini davom ettirdi: – Xudo nasib qilib o‘g‘illarimni ko‘radigan bo‘lsang, uchovining ham peshanasidan o‘pib qo‘ygin, xudo yo boshlari toshdan bo‘lsin. Mana bunisi – o‘risvoyga, ichida qulqochin bor, darrov kiyib olsin, nomard kelinim er qilib ketganini aytma, ko‘ngli eziladi... Mana bunisi – Anorvoyga, tezroq bergin, ichida patiri bor, qotib qolmasin tag‘in. Mana bu, ola xalqa, esingda bo‘lsin, olasi, kenjatoyimga... Esizgina, bola g‘o‘r edi-ya! Endi o‘n oltiga to‘luvdi-ya! Meli baqqolning chaquvi bilan ketdi bola... Eson-omon qaytib kelsalaring, bu ziqna baqqolning ta’zirini o‘zlarining berasizlar. Inshoollo, o‘scha kunlarga yetaylik... Kenjatoyimga aytgin, rasmini jo‘natsin, juda sog‘indim, har kuni tushimga kiradi... Tavba qildim-ey, nuqul oyog‘imni uqalaydi, degin... Bolala-chaqangdan tashvishlanma, xudo jonimni omon qo‘ysa, bularni xo‘rlatmayman, o‘rtadagi devorni ertagayoq buzib, hovlini bitta qilib olamiz. Mana Orifing ham katta yigit bo‘lib qoldi.

– Amaki, o‘zim yetimlik bilan o‘sib, yuragim to‘la qon edi, – sekingina dedi otam uning ovozi qaltirab ketgandek bo‘ldi. Ko‘zlarida miltillab yosh tomchilari ko‘rindi. Katta odam yig‘lasa, g‘alati tuyularkan. O‘zimni o‘ng‘aysiz sezsa boshlab, teskari o‘girilib oldim. Parpi buvam ertalab seni o‘zim kuzatib boraman, endi uyga kirib, oyoq qurg‘urga kepak qizdirib bosaychi, zora og‘rig‘i bosisla deb, chorvoq orqali uylariga chiqib ketdi.

Ichkarida ancha-muncha odam to‘planib qoldi. Qo‘srimiz, hozir kolxoz omboriga tungi qorovul bo‘lib ishga kirib olgan Meli baqqol, To‘ron amakim, urushda bir oyog‘ini yo‘qotib kelgan qiziqchi Roziq tog‘am, soy

bo'yida yashaydigan chapaqay Xo'janazar aka, yosh-yalanglar, keksalar kelishdi. Otam kuzda xumga musallas solib, ustini suvab qo'yan ekan, men ketsam buni kim ham ichardi deb, bugun o'sha chapaqay Xo'janazar aka ikkovlari suzishgandi, choynakda olib kirib har joy-har joyga quyib chiqdim. Mehmonlarga sho'rva tortgach, men ham ostona yoniga cho'kib, kattalarning gapiga qulq solib o'tirdim. Urushdag'i ahvoldan, biznikilar juda qattiq jang qilayotganligidan, bozordagi narx-navo oshib borayotganligidan nolib gaplashishardi. Bir xil yurtlarda qattiq ocharchilik boshlanib ketibdi. Odamlar ko'chalarda sulayib qolayotgan emish, qo'shni qishloqda o'n bir kishi shishib o'libdi. Bittasi sholining to'ponidan non yopgan ekan, tandirda yonib ketibdi. Qo'shni qishloqlik Dehqon shapka degan odam Isfaradan bug'doy olib kelayotgan ekan, yo'lida o'ldirib ketishibdi.

Parpi buvam uyida o'tirolmadi shekilli, darrov orqasiga qaytib chiqib, davraga qo'shildi-yu, qiziq-qiziq gaplardan gapirib odamlarni kuldirishga tushdi.

– Roziqvoy, bu Girmonni bitta ko'zi oldida, bitta ko'zi orqasida bo'ladi deyishadi, shu rostmi? – so'radi buvam.

– Men bunaqasini kurganim yo'q, – deb qo'ydi Roziq tog'a sho'rva ho'plab.

– Yo'q, men haligi lashkarboshisini aptyapman.

– Unisiyam siz bilan menga o'xshagan bir odam.

– Sen uni o'z ko'zing bilan ko'rdingmi?

– Ko'rganman.

– Ko'rgan bo'lsang, qani ayt-chi, o'sha Girmon kofirmi, musulmonmi?

– Kofir.

– Kofir bo'lsa, demak, bitta ko'zi oldida, bitta ko'zi orqasida bo'lishi to'g'ri, sen payqamabsan. Qadimgi kitoblarda shunday deb yozilgan... Xo'b, mayli, bunisini qo'yaylik. Qani aytchi, o'sha Girmonning har bitta o'qi aravaning gupchagidek keladi, deyishyapti, shu to'g'rimi?

- To'g'ri, – tasdiqladi Roziq tog'am, – lekin biznikilar ham ularnidan qolishmaydi.
- Demak biznikilar ham zo'r degin?
- Bo'lmasam-chi, shunday o'qlarimiz borki, nima desam ekan, hovlidagi kelini ko'rdingizmi?
- Ko'rdim.
- Har bitta o'qimiz ana o'sha kelidek keladi!
- Bay-bay-bay, – deya yoqasini ushladi Parpi buvam,
- o'sha o'q bilan ham o'ldirib bo'lmayaptimi? Joni to'ng'iznikidan ham qattiq ekanda. Ha, ishqilib hukumat omon bo'lsin.

Musallasni hammadan ko'ra ko'proq To'ron amaki ichib, hammadan oldin mast bo'lib qolgan ekan, oldiniga ko'zlarini g'alati suzib kulimsiragancha o'y surib o'tirdiyu, keyin to'satdan tutaqib ketdi. Katta mushti bilan dasturxonadagi tozalanmagan suyakni bir urdi-da:

- Roziq! – deb chaqirdi.
- Nima deysan? – so'radi Roziq tog'a ham hushyor tortib.
- Nima deb aljiyapsan o'zing?
- Aljiganim yo'q.
- Mana, dushmanni mendan so'ra, elliktasini o'ldirganman! Yoki yolg'onmi?
- G'irt yolg'on! – dedi Roziq tog'am boshqalarga qarab ko'zini qisib.
- O'zing yolg'onchisan... Men o'n marta nayzabozlik jangiga kirdim, har kirganimda beshtadan nemisni o'ldirdim, ko'kragiga mana bunday qilib nayza sanchib o'ldirdim, bildingmi? Sen... sen... Parpi buva, men bitta nemisni kallasini qiyiqqa tugib, olib kelayotgan edim... Mana shu o'zimizning Qo'qonga kelganda, ug'irlatib qo'ydim, kisovur bolalar o'g'irlab ketishibdi...
- Yolg'on, qip-qizil yolg'on! – deb Roziq tog'am o'tirganlarga birma-bir qarab chiqadi.
- Yolg'onmi? – qo'litiqtayog'iga suyanib o'rnidan tura boshladi To'ron amaki.

- Yolg'on! Agar ellikta nemisni o'ldirgan bo'lganiningda qahramon bo'larding. Ko'ksing to'la orden bo'lardi!
- Orden dedingmi?
- Orden bor.
- Qani ko'rsat-chi?
- Hoy Roziq, sen men bilan ko'p pachakilashaver-ma, bilingmi! Men orden talashib urushganim yo'q, qonga-qon, jonga-jon deb urushdim, bilingmi. Gospitaldan chiqayotganimda yangi borgan askar bolalarga ordenlarimni esdalikka ulashib berdim. To'ron tog'angdek urushinglar dedim, bilingmi! Sen Roziq cho'loq, razvedkachiman, shuhrat ordenim bor deb kerilaverma... Men... men serjant To'ron O'rungov bo'laman, generallar bilan qo'l berib so'rashganman! Serjant O'rungov slushayet, bilingmi..

To'ron amaki to'satdan ho'ngrab yig'lab yubordi. Ko'ksini yirtib, boshlariga ikki qo'llab mushtlab, urushga birga ketgan o'rtoqlarining nomini aytib chaqirib, shunaqangi uzoq yig'ladiki, oxiri qo'lting'idan olib uyigacha eltid qo'yishdi.

Odamlar anchagacha bir-birlariga gap qo'sholmay g'alati bo'lib o'tirishdi, Hamma sukutda... xuddi to'satdan tillari yo'q bo'lib qolganday oshni yeb bo'lishguncha ham gaplari bir-birlariga qovushmadidi. Nihoyat Roziq tog'am:

– Polvon, shunday qilib erta junaysizlarmi? – deya sukulatni buzdi.

- Shunaqa shekilli... – yo'tal aralash dedi dadam.
- Ishqilib o'g'lim, tagobli yigitlarning yuzini yerga qaratmagin-da, – nasihat qilgan bo'ldi Parpi buvam, – astoydil urushgin, og'zingdan kalimai shaxodat hech tushmasin, shunda senga o'q kor qilmaydi... Tagoblilar bosmachilarga qarshi yomon urushmovdi, endi bunisigayam bo'sh kelmanglar... O'sha Girmon deganlari juda zo'r bo'lsa Ko'rshermatcha bo'larda... o'shani yengdigu... Nima deding Roziqvoy?

– To‘g‘ri, amaki, – tasdiqladi Roziq tog‘a, – muhim, Polvon, urushda shoshib qolma! Keyin, ruslarning yonida bo‘lishga harakat qil, ulardan o‘rganasan... Meniyam urush maydonidan o‘salar olib chiqdi. Yetti yot begona o‘ris ko‘tarib chiqdi-ya!.. Qani, Parpi buva, bir duo qiling, sekin qo‘zg‘alaylik endi.

Parpi buvam cho‘kka tushib, ikki qo‘lini yuqori ko‘tardi:

– Illoyo omin, – shunday dedi-yu, nazarimda u yog‘ini esidan chiqarib qo‘ydi shekilli, bir nafas jim bo‘lib qoldi, – illoyo omin, oy borib, omon kelgin. Girmon otli bir ko‘zli yovni boshi tanidan judo bo‘lsin, hammalaringga xudo madadkor bo‘lsin, oblohu akbar!

– Oblohu akbar, - deyishdi boshqalar ham. Mehmonlar hovliga chiqib otam bilan quchoqlashib yuzko‘zlaridan o‘pishib, xayrlasha boshlashdi. Ayollar ulu tortib yig‘lab yuborishdi, ukalarim ham bo‘zlab yig‘lashga tushishdi...

Nihoyat mehmonlar tarqab, qop-qorongi hovlida o‘zimiz qoldik. Men mollarga xashak olgani og‘ilxonaga kirib ketdim. Opam hozirgina erkak mehmonlar o‘tirgan katta yorug‘ uyga hammamizga bitta qilib joy solibdi. Ilgari uchta uyda, uchga bo‘linib yotardik Usmon ikkimiz oshxonada, Omon bilan otam mana shu katta uyda, opam ukalarimni yoniga olib kichkina uyda uplashardi. Bugun otam bilan so‘nggi kecha birga bo‘layotganimiz uchun opam joyni ataylab birga solibdi. Uyga kirsam, Omon bilan Robinisa otamning tizza-siga o‘tirib olib, topishmoq ayttiryapti. Opam Zulayhoning sochini maydalab o‘rib o‘tiribdi. Usmon mis laganning ustiga shaltoq daftarini yozib, ko‘ksini yerga bergancha inqillab rasm chizish bilan ovora.

Men halidan buyon razm solmagan ekanman, opam negadir saylga ketayotgandek yasanib olgan ekan, sandiqdagagi hamisha behining hidi anqib turadigan atlas ko‘ylagi, qora baxmal to‘nini kiyib olibdi, peshanasida

ko'k shohi durra, sochini ham yuvib, silliq qilib tarab olibdi.

– Ishqilib xatni **kanda qilmasangiz bo'lgani**, – deyapti opam.

– Bo'lmasachi, sen ham tez-tez xat bitib turgin, – javob qilpti otam, – boqqolning pulini berdingmi?

– Berdim.

– Yaxshi qilbsan... Bundan keyin undan qarzga hech narsa olmanglar.

– Xudo betini **teskari qilsin!** – qarg'andi opam, – yana omborga qorovul bo'lib olibdi-ya!

– Kattalar bilan bordi-keldisi bor deyishadi, tushuntirdi otam.

– Voy esim qursin, – shunday deb opam cho'ntagini kavlashtirib tumor chiqarib, otamga uzatdi. – Ko'kragingizga taqib oling!

Otam avvaliga shunaqa irim-sirimlaringni qo'ysang-chi, deb ko'nmagandi, opam bu yerga hamma bolalarining nomini yozdirganman degan edi, otam tumorni olib shosha-pisha bo'yniga osib oldi.

Men shu paytda negadir juda, juda ham xursand edim. Hozirgina uyimiz to'la aziz mehmonlar, qadrdon kishilarimiz bo'lgani uchunmi, butun oilamiz bilan hammamiz jamuljam o'tiranimiz uchunmi yoki o'zim ham bilmagan boshqa biror sababdanmi, har qalay men behad xursand, ta'riflab bo'lmaydigan darajada shod edim. Shu xilda xursandligimcha uxlab qolibman. Tong pallasida uyg'onib ketdim, ko'zimni ochsam, opam otamning tizzasiga boshini qo'yib piq-piq yig'layapti, otam, qo'y, qo'ysang-chi, deb katta qo'llari bilan opamning sochlarni avaylab silab o'tribdi...

– Polvon, uxlab qolmadingmi? – Parpi buvamning ovozi eshitildi tashqaridan.

«TEZROQ KELING, OTAJONIM!»

Barvaqt yo'lga chiqdik.

Parpi buvam bilan To'xta xolam o'zlarining eshaklariga minishdi.

Zulayho, Usmon, Omon uchovlari bizning eshakka minishdi.

Otam to'nining etagini qaytarib, orqasiga Robinisani solib oldi.

Sulton, oyim uchovimiz piyoda jo'nadik.

Rayon markaziga borish uchun katta yo'ldan ketsak ham bo'lardi-yu, otam so'qmoqdan bora qolaylik yo'limiz olti chaqirimga qisqaradi, deb taklif qilib qoldi.

So'qmoqdan yurdik.

Eshaklilar oldinga o'tib olishdi. Hammamiz jim borayapmiz, qiziq, xuddi gaplashadigan gapimiz tamom bo'lib qolgandek. Otam o'zi aslida kamgap odam, so'rasang javob beradi, bo'lmasa xafthalab ham jim yuraveradi. Men bo'ssam xuddi shu paytda dadajonimni gapga solsam, ko'p narsalarni so'rab bilsam, ovozlarini eshitib ketsam deyman. Yelkamdag'i qopchiqni sal yuqoriyoq ko'tarish uchun ikki oyog'imni kerib silayotgan edim:

- Charchadingmi? – deb gapirib qoldi otamning o'zi.
- Charchaganim yuq, – dedim shosha-pisha.

- Orifjon!

- Labbay, ota!

- Senga qiyin bo'ladigan bo'ldi-da, o'g'lim!

- Nega unday deysiz?

- Hali ukalaring yosh, oying kun buyi dalada, butun ro'zg'or o'zingga qolyapti-da, o'g'lim.

- Tashvishlanmang ota, men ishdan qochmayman.

- Rahmat o'g'lim, ishqilib o'qishingni tashlab yubormagin. Ukalaringning ham o'qishidan o'zing boxabar bo'lib tur... Endi shunaqa ekan-da... Ko'pga kelgan to'y, nima ham qillardik... Bo'lmasa sizlarni

o'qitaman, katta maktablarda o'qitaman, deb mo'ljal qilib qo'yuvdim... O'qish kerak... Men ahmoq o'qisam ham bo'lardi-yu... haligi savodsizlarni tugatadigan mактабга оlib borishsa, Nisormat maxsumning tapqi hovlisida shunaqa mактаб ochiluvdi, derazadan tashlab qochibman-a.. Mana endi sizlarga xatni qanday qilib jo'natar ekanman, deb o'ylanib ketyapman.

- Sheriklariningizga aytib yozdirlangiz bo'lmaydimi, ota?

- Endi, o'g'lim, sheriklar ham bir kun yozib berar, ikki kun yozib berar, oxiri zerikadi-da, to'g'rimi?

- To'g'ri, ota!

- Shuni bilsang o'qishni payidan bo'l, haligi ko'zoynak taqib, qizil papka ko'tarib yuradigan katta domla bo'lish payidan bo'laver...

- Ota, siz miltiq otishni bilasizmi?

- E o'g'lim, mendan ketmon chopishni so'ra. Rosmana milittsiya hali ko'rganim ham yo'q... Keyin, o'g'lim, yana bitta iltimosim shuki, opang bechorani xafa qilmanglar.

- Xo'p!

- Kechalari ukang Omonni o'zing olib yotgin, ertaklar aytib bergen... Ertak eshitmasa uxlay olmaydi u, shu ukang sal g'alatiroq chiqdimi deyman, ertak bilan topishmoqni biram sevadiki, tavba!

- Ota, uningiz she'r to'qishniyam biladi, she'rini eshitganmisiz ?

- Bir xillarini eshitganman. Ha mayli, xudo xohlasa eson-omon qaytib kelsam buniyam o'qitamiz... Orifjon!

- Labbay, ota!

- Qo'ying tug'sa sigirni sotib yuboringlar, qo'yning sutini amallab turarsizlar, oyingga ham aytdim... Sigiring qarib qoldi, endi yolchitib sut bermaydi... Bolasini olib qolinglar...

Oldinda ketayotgan eshak uynoqlab, andek bo'lmasa Zulayho bilan Usmonni ustidan ko'tarib urayozdi.

Umuman, yo'lga tushganimizdan buyon tuzuk yurmayapti u. Goh chopgisi kelib oldingi ikki oyog'ini osmonga ko'tarib nag'ma ko'rsatadi, goh «nos chekib», engashib, yerni hidlab turgan joyida gir aylanadi, hala qilsa, shattalab yana bezor qiladi. Aslida ayb o'zimda, kecha musallas suzganimizda katta tog'ora bilan liq to'la chori chiqqan edi. Tog'ora-pog'orasi bilan eshakning oxuriga qo'yuvdim, paqqos tushirib olgan ekan, mast bo'lib qolganga o'xshaydi, ha-ha mast bo'lib qolibdi u! Ana, ikki oyog'ini osmonga ko'taryapti yana!

– Otajon! – qichqirib yubordi Zulayho. Eshak uchov ukamni ustidan itqitib tashlab, chap tomonga – shudgor qilingan yerlarga qarab yugurdi, hamma yoq qiy-chuv bo'lib ketdi. Tasodifni qarangki, shoshilib eshakdan tushayotib Parpi buvam bilan To'xta xolam ham ketma-ket gupillab yiqilib tushishdi. Ukalarimning joni qiynganganini ko'rib opam ham yig'lab yubordi.

Otam ikkovimiz eshakni quvib ketdik ortimizdan Sulton ham yugurdi. Eshak xaydalmagan taqir yerga chiqib olgach o'ynoqlab, shataloq otib, xuddi bizga o'zin ko'rsatmoqchi bo'lgandek g'alati-g'alati qiliqlar qilib qocha boshladi. To'xtab, biz tomonga tumshug'ini cho'zib turadi-da, yetay-etay deganimizda yana o'ynoqlashga tushadi. Sulton bizga qaraganda chopag'onroq ekan, ikki marta yetib olib tizginini ushladi-yu, ammo eshak siltanib chiqib ketdi. Ikki soat chamasi ovora bo'ldi quva-quva baland-past qirlarga borib qolibmiz. Tepalikdan u yog'i terak bo'yi keladigan jarlik. Shu yerda ushlak olarmiz deb xalqaga olib yaqinlashib kelayotgan edik eshak ikki oyog'ini ko'tarib, jarlikka shunday sakradiki otam:

– Eh, – deb uh tortib yubordi.

Eshak jarlik tubiga gupillah urildi-yu, baqadek yalpayib qolgandek bo'ldi.

– Tamom! – dedi otam bosh chayqab.

Otam bilan Parpi buvam bizga juda ilxaq bo'lishibdi. Ehtimol dasht orqali rayonga jo'nab ketgandir deb ham o'yashibdi.

– Ro'zg'orga yarab turuvdi, – xuddi kechirim so'ragandek bir ohangda dedi otam.

– Mayli, Polvon, qayg'urma, bolalarining boshi-ko'zidan sadaqa, – otamning ko'nglini ko'tardi buvam, – eshagim tug'sa bolasini berarman, endi tezroq jo'naylik tag'in hukumatdan gap eshitib yurmagan.

Harbiy komissariatning hovlisiga choshgoh mahalida yetib bordik. Hamma yoqqa odam demagani sig'may ketibdi. Chol-u kampirlar, yosh-yosh qiz-u juvonlar, men tengi, mendan kichkina bolalar – igna tashlasang yerga tushmaydigan bo'lib ketibdi.

Otam tengi, undan yoshroq ikki yuz chog'li kishini hovlining qoq o'rtasiga ikkitadan qilib safga turg'izib qo'yishibdi. Safdagilarning bir xillari tartibga rioya qilib tikka turibdi, bir xillari bor-e, oyog'im tolib ketdi, qo'lingdan kelganini qilmaysan-mi deb, qopining ustiga o'tirib olibdi, atrofdagilar bo'yinlarini cho'zib, bir xillari qo'lini og'ziga kuvacha qilib safdagilarga gap ham qo'shib turishibdi:

- Dada, dadajon, men bu yerdaman!
- Hakim, bora solib adresingni jo'natgin!
- Bolaginam, bemahalda ko'chaga chiqmagin!
- Akajon, rasmingizni jo'natib yuboring, oyimga darmon bo'ladi.

– Adasi, bolalariningizdan ko'nglingiz tinch bo'lsin, bir yaxshi qilib olib o'tiraman.

Otam Parpi buvam bilan quchoqlashib xayrlashdi, bolalarimni sizga, sizni xudoga topshirdim, dedi. Hammamizni bir-bir bag'rige bosib peshanamizdan o'mdi. Opam bo'lsa otamning yelkasiga qo'lini qo'yishi bilan, negadir ho'ngrab yig'lab yubordi.

Otam nihoyat o'rtaga o'tib yoshgina rus komandiriga ro'baro' bo'ldi. Komandir ro'yxatdan otamning fami-

liyasini topib, qo'lini shop qilib bir narsalar degan edi otam yo'lida eshak qochib ketib ovora bo'lib qoldik dediyu, oxirida yana:

- Eshshak... – deb qo'shimcha qilib qo'ydi.
- Eshshak?! – xayron bo'lib so'radi komandir.
- Da, eshshak! – dedi yana otam.

Komandir negadir battarroq tutaqib ketdi, yer tepindi, otam yana qayta boshdan tushuntira boshladi. Eshak mast bo'lib qolgan ekan dedi va:

- Piyanista, – deb qo'shimcha ham qilib qo'ydi.
- Piyanista?! – qoshlarini kerib takrorladi komandir.
- Ha, eshak piyanista, – dedi otam nihoyat tushuntira olganidan mammun bo'lib. Ammo komandir jahl otiga minib oldi. Nazarimda sochlari tikka bo'lib ketgandek bo'ldi, vizillaganicha ichkariga kirib, o'zi tengi bir uzbek komandirni boshlab chiqdi.
- Nega komandirni haqorat qildingiz? – so'radi yigit. Otam bo'lgan voqeani aytib bergan edi, o'zbek xaxolab kulib yubordi, rusga tarjima qilgan edi, u ham xaxolab kulib yana bir narsalar deb qo'ydi.

– Nima deyapti? – qiziqsinib so'radi otam.

– Essizgina, eshagini olib kelganda otliq askarlar safiga yozib qo'yardim, minib jang qilardi, deyapti, – tushuntirdi o'zbek komandir.

Safda turganlar o'rtasida yengilgina kulgi ko'tarildi. Otam ham kulib, shosha-shosha javob qaytardi:

– Komandirga aytgin, Parpi amakining eshagi tug'sa xo'tikchasinib berib yuboraman deyapti, o'shani minib jangga kiraveraman.

O'ris komandir yana kului, yaqin kelib otamning yelkasiga shappatilab, safga qo'ya boshladi. Otamning bo'yi juda baland ekan, qayerga qo'ysa yoni-beridagilar beli barobar bo'lib qolaverdi. Oxiri safning eng oldiga o'tkazib ko'rdi, unda ham bo'lmadi. Sheriklarining bo'yi otamning yelkasidan bo'lib qoldi.

- Sal engashib turaman, – dedi otam bo‘yi novchalogidan xijolat bo‘lib.
- Hechqisi yo‘q, – dedi komandir, – artilleriyaga sizdaqangi pahlavonlar kerak.

Komandir orqaroqqa chekinib, safga tiziling deya o‘rischa buyruq berdi. O‘tirganlar o‘rinlaridan turib, bir xillari qopchigini qo‘liga oldi, boshqalari yelkasiga tashladi. Komandir chapga buriling deb buyurgan bo‘lsa ham safdagilarning yarmi o‘ngga, yarmi orqaga burilishdi. Bir xillar yurib keta boshladi, yana bir xillari turgan joyida qoqilgan qoziqdek jim turishaverdi. Komandir safni avvalgi holiga keltirguncha naq terlab ketdi. Chapga deganda qayoqqa, o‘ngga deganda qayoqqa burilish kerakligini rosa tushuntirgach:

– Chapga! – deb buyruq berdi yana. Yo‘q, bu gal uncha anglashilmovchilik bo‘lmadi, hamma chapga burildi.

– Olg‘a! – buyruq bo‘ldi yana. Saf qo‘zg‘alishi bilan kuzatuvchilar ulu tortib yig‘lashga tushdi. Minglab odamlarning jam bo‘lib yig‘lagani juda qo‘rqinchli bo‘larkan.

– Otajon!

– Akajonim!

– Pahlavonim!!!

– Hoy, adasi, to‘xtang! – degan ovozlar eshitilib qoldi har tomondan. Nazarimda, butun olam yig‘layotgandek yer-u ko‘k daraxtlar ham ko‘z yoshi to‘kayotgandek bo‘lib ketdi. Usmon yig‘layapti, Omon bo‘zlayapti, Robiya chinqiryapti...

– Voy xudoyim!

– Alining qilichiga uchrasin o‘scha Girmon!

– Essizgina yigitlar!

– O‘g‘ilginam! – deb xayrlashishyapti odamlar. Opam negadir jim, yig‘lamaydi ham, gapirmaydi ham, to‘satdan loqayd, beparvo bo‘lib qoldi. Kun bo‘yi shu ahvolda yurdi. Miting paytida ham, askarlarni mashinaga chiqari-

shayotganda ham toshdek qotib turaverdi. Ukalarim yopishsa, siltab tashlaydi. Uyga qaytib kelgunimizcha ham kayfiyati o'zgarmadi. Xuddi jin chalib ketgandek tili yo'q gung bo'lib qoldi.

Uyga kelsak ish juda rasvo bo'libdi. Oy-kuni yetib turgan sovlig'imiz cho'zilib yotibdi, tug'aman deb ko'p urinibdi-yu, tug'olmay o'lib qobdi.

– E attang! – dedi Parpi buvam bosh chayqab, – bolasi teskari kelgan ekan... O'zim oldida bo'lqanim-da osongina qutulardi-ya.. Ha mayli, kelgan balo shunga urgan bo'lsin.

Omon opamga surkalib non berasiz, qornim og'riyapti deb xarxasha qilgan edi, opam to'satdan portlab ketdi:

– Yo'qol!!!

PARPI BUVAM ZAMBARAK SOTIB OLMOQCHI

To'ron amaki bilan Roziq tog'am uyma-uy yurib jangchilar uchun meva-cheva, qo'lqop, jun paypoq, qulqchinga o'xhash narsalar yig'ishyapti, biz bolalar bo'lsak qani kim nima berarkin, qancha berarkin deb qiziqqanimizdan galalashib ularning ortidan ergashganmiz. Navbat Parpi buvamga kelganda Roziq tog'am:

– Bir xillar shu bir kap mayizini ham qizg'anadi, – deb gap boshladi, – toshkentlik bir odam butun boshlik tanka sotib olib beribdi!

– Tankang nimasi? – so'radi Parpi buvam.

– Tanka deb urushadigan traktorga aytishadi.

– Yopiray, tanka ham urushadimi!

– Urushadi, – gapga aralashdi To'ron amakim – bitta sizga o'xshagan chol to'plab yurgan puliga samolyot olib beribdi.

– Ayriplonmi? – xayron bo'ldi buvam.

– Ha, ayriplon.

– Bu hukumat shunaqa ishga ruxsat berarmikan?

– Beradi, – ishonch bilan dedi To‘ron amakim, – qani endi, siz, ham o‘g‘illaringizga atab bitta zambarak olib jo‘natsangiz...

Parpi buvam soqolining uchini chaynab bir oz o‘ylanib turdi-da, oxiri «Qo‘ysangchi shunaqa gaplarni, hozir bozordan tuzukroq otashkurak topib bo‘lmaydi-yu, zambarakni qayerdan topaman» – deya qo‘l siltadi. Roziq tog‘am «Siz zambarakning pulini jam qilib bersangiz bo‘lgani, hukumatning o‘zi u yog‘ini to‘g‘irlab oladi» – dedi.

Parpi buvam soqolining uchini chaynashdan to‘xtab:

– Xo‘s, bu zambaragingning bahosi qancha ekan?
– deb so‘radi.

– Yuz ming!

– A?! – Nazarimda Parpi buvam turgan joyida bir qalqib ketgandek bo‘ldi.

– Nima, siz uni uchiga tosh boylab otadigan sopqon deb o‘yladingizmi?

– Roziq, menga qara, sal arzonroqqa ko‘ndirishning iloji yo‘qmi?

Roziq tog‘am «Sizni birov zo‘rlayotgani yo‘q, xohlamasangiz shu bir yelpig‘ich mayizingiz ham yetadi, hali aytdim-ku, bir xillar shuniyam berishmayapti...» deb qo‘ydi-yu, sekin yurib keta boshladi. Parpi buvam, «To‘xtab tur, men kampir bilan bir maslaxatlashib ko‘ray» deb ichkari kirib ketdi. To‘xta xolam hovlida kir yuvib o‘tirgan edi, bobom uning yoniga borib gapni juda uzoqdan boshladi: hozirgi urushda zambarak bo‘lmasa dushmani yengib bo‘lmaydi, mana o‘zing bilasan, Ko‘rshermatni qo‘rg‘ondan quvib chiqarishda zambarak ish bergen edi, dedi. To‘xta xolam:

– To‘g‘ri, zambarakka cho‘yan soqqa solib otisharmish, – deb qo‘ydi.

Parpi buvam o‘rnidan turib mabodo kampir quvlab qolsa qochib ketishim osonroq bo‘ladi deb o‘yladi shekilli, ko‘cha eshik yoniga borib:

- Kampir, – deb chaqirdi.
- Qulog‘im karmas, sekinroq gapiravering, – deb qo‘ydi To‘xta xolam.
- Men ham o‘g‘illaringga atab bitta zambarak olaman!

Yo‘q xolam bobomni quvlamadi, o‘rnidan ham turgani yo‘q, «Zambarakni o‘g‘illarimga hukumatning o‘zi olib beradi» deb qo‘ya qoldi. Bobom xolamga sal yaqinlashib: «Hukumat hammaga zambarak olib berolmaydi, pul yetkazolmaydi», – dedi. Xolam yana parvosiga kel-tirmay: «Hukumatning pul ishlab chiqaradigan zavodi bor, siz tashvishini tortmay qo‘ya qoling, undan ko‘ra ichkariga kirib bo‘zingizni to‘qing» dedi. Bobom: «Hukumatning pul ishlab chiqaradigan zavodi bir hafta oldin dushmanning qo‘liga o‘tib ketibdi» dedi. Bu gapni eshitib xolam bir oz o‘ylanib qoldi, nihoyat kir yuvishni to‘xtatib:

- O‘sha zambaragi necha pul turarkan? – deb so‘radi.
- Orif, bolam, sen aytgin, necha pul deyishdi? – -deb buyurdi bobom.
- Yuz ming! – dedim shosha-pisha.
- Nima?! – sekin o‘rnidan tura boshladi xolam, – ehtimol Orifjon, yaxshi eshitmagandirsan?
- Yo‘q, aniq eshitdim.
- Nima, sen zambarakni uchiga tosh boylab otadigan sopqon deb o‘yladingmi! – dedi bobom zardasi qaynagandek bo‘lib, – uni qora po‘latdan quyishadi, bildingmi!
- Miyangiz aynab qopti! Shuncha pulni qayerdan topasiz?
- Xudo xohlasa topaman!

Bobom gapga juda chechan ekan, bora-bora xolamni og‘iz ochirtirmay qo‘ydi. Urushda yengib chiqishimiz mana shu bobom jo‘natadigan zambarakka bogliq. Xolamning o‘g‘illari Anorvoy akam, Bo‘rivoy akam,

Dehqonboy akamlarning ham sog‘-salomat qaytib kelishlari mana shu zambarakka bog‘liq ekan, shu zambarak eson-omon urush maydoniga yetib borsa, qishlog‘imizdan ketgan uch yuz yigit ham tezroq qaytarkan, e boringki, shu kecha-kunduzda avj olib borayotgan ocharchilik ham mana shu zambarak tufayli daf bo‘lishi mumkin ekan...

- Ha bo‘pti, – dedi oxiri xolam rozi bo‘lgandek bo‘lib,
- bilganingizni qiling!

Bobom pul sanashni bilmas edi, shuning uchun ertasiga bozorga meni o‘zi bilan birga olib ketadigan bo‘ldi. Kolxozdan ot-arava olib, ikki qop mayiz, uch qop o‘riq, to‘rt qop oq jo‘xori yukladik. Bozordagilar ham Parpi buvamning kelishini kutib turishgan ekanmi, olib borgan narsamizni, ishonsangiz, ko‘z yumib ochguncha talab ketishdi. Chorshanba bozoriga sigir bilan buzoqni ham xaydar borib pullab keldik, tomdagi ikki-uch yildan buyon qurib yotgan beda ham tuzukkina pul bo‘ldi. Nihoyat o‘tirib pulni hisoblab ko‘rgan edik mo‘jalga yetmabdi.

– Endi nima qildik? – Menden maslahat so‘rab qoldi bobom. Men nima deb maslahat berishni bilmas edim, shuning uchun yelkamni qisib qo‘ya qoldim.

– Xolangda pullasa bo‘ladigan narsalar bor, – dedi bobom, – akalaringni uylantiraman deb yig‘ib yuribdi beqasam, shoyi hammasidan bor... Lekin bermaydi-da...

– Yolvorib so‘rasak-chi? – deb maslaxat bergen bo‘ldim.

– Yo‘q bari bir bermaydi... Yashirib olsak bo‘ladi-yu...

– O‘g‘irlab olsak deysizmi?

– Yig‘lab-yig‘lab joyiga tushib qolarmikin deyman-da.

– Bilmasam... – dedim men yana yelkamni qisib. Xu narida charx yigirib o‘tirgan xolam suhbatimizga zimdan qulq solib o‘tirgan ekanmi, jimgina o‘rnidan turib, omborxonaga kirib ketdi-yu, xiyol o‘tmay Dehqonboy

akamga atab qilingan bannani katta qiyiqqa tugib chiqdi.
«O‘g‘illarim eson-omon qaytib kelsa, bir amallab t̄o‘ylab
olarman» deb tugunni bizning oldimizga tashladi.

Bozor kuni bannani ham sotib keldik. Pul yana mo‘l-
jalga yetmagan edi, Parpi buvam bu gal negadir t̄o‘toqib
ketdi. «Sen kallavaram, dadangga o‘xshamay o‘lgur,
ko‘zingni ochibroq sana, bir xillarini shunday o‘tkazib
yuboryapsan» deb andek bo‘lmasa meni quvlab
chiqarayozdi.

- Bir xurjun pul mo‘ljalga yetmadimi, a?
 - Yetmayapti, – deb qo‘ydim yana urishib berishidan
qo‘rqib.
 - Xo‘s, qancha yetmaydi?
 - O‘n ming deyapman-ku.
 - Endi nima qildik sotadigan hech narsa qolmadi-ku?
 - Qarz ola qolaylik.
 - Boqqoldanmi? – ko‘zlarini katta-katta ochib so‘radi
- Parpi buvam.

Boqqoldan boshqa odamda pul bo‘larmidi? Pulning
kattasi o‘shanda-da! Odamlarning aytishiga qaraganda
pulning sassig‘iga yotolmay kechalari yurib chiqarmish.
Lekin Parpi buvam Meli boqqolni yoqtirmaydi, ko‘rgani
ko‘zi, otgani o‘qi yo‘q. Aslida-ku, boqqolni hech kim
yoqtirmaydi-ya, yoqtirishmaydi-yu bari bir ishini o‘sha
bilan bitirishadi. Bobom ham pulni Meli boqqoldan
so‘rashga qaror qildi. Uning hovlisi ichkari-tashqarili,
ichkarisida bola-chaqalari turadi, tashqarida
mehmonxona, mehmonxonaning yonida kichkinagina
eshikchasi ko‘chaga ochiladigan boqqolxona bor. Bu
yerda lampa moyi-yu zig‘ir moy, arpa bo‘g‘do-yu qand-
qurslar, e boringki, eshakning taqasidan tortib qa-
lampirmunchoqqacha hamma narsa topiladi.

Biz kirganda Meli boqqol oldida katta daftar,
yonboshida chut bir narsalarni hisoblab o‘tirgan ekan.

Boqqol amaki, o‘zi pakana-yu lekin yuzi katta,
peshanasi keng, yakkam-dukkam soqolli, burni puchuq,

iyagi kalta bir odam. Qorni ham xaddan tashqari katta bo'lgani uchun o'tirganda xuddi bir qop go'shtdek bo'lib qoladi. O'ziyam juda g'alati odam, sergapmi, kamgapmi bilib bo'lmaydi. Bir qarasangiz, qiziq-qiziq gaplardan gapirib odamlarni kuldirib o'tiradi, yana bir qarasangiz xuddi shu kechasi tili yo'q bo'lib qolganday, gung bo'lib boshini egib oladi. Shunaqangi qasamxo'rki, asti qo'yaversiz, agar gapning birida «mozori sharif ursin» deb turmasa, ko'ngli joyiga tushmaydi...

Xayriyat, bugun kayfiyati joyidaga o'xshaydi, bizni shunaqangi xursand bo'lib kutib oldiki, ishonsangiz, o'tqizgani joy topolmay tor uyda pildirab qoldi, ammo bobom qarz so'ragani chiqqanini eshitib, nafasi ichiga tushib ketdi.

– Pul yo'q! – dedi xuddi uh tortganday qilib.

– Xudodan ko'rqsangchi! – deb yolvorishga tushdi bobom.

– Parpi amaki, siz otamni ko'rgan odamsiz, sizdan jonimni ham ayamayman pulim bo'lganda o'sha siz olmoqchi bo'lgan zambarakni, xudo ursin agar, o'zim olib bergen bo'lardim.

– Men senga ikki barobar qilib qaytaraman.

– Aytdim-ku o'zimda pul yo'q deb.

– Birovdan bo'lsayam topib berasan!

– Lekin u odam ikki barobarga ko'nmas deb qo'rqaman.

– Xo'sh, o'sha odaming qanchaga ko'narkan?

– Ikki yarim barobar so'rassa kerak deb qo'rqaman.

– O'sha odamga aytgin, men rozi! – dedi bobom ish o'ngidan kelayotganiga o'zida yo'q sevinib.

Meli boqqol yana ancha mahalgacha uni-buni bahona qilib, talashib-tortishib o'tirdi, qasam ustiga qasam ichib, o'zimda bo'lganda sizga, otamni ko'mgan mehribon bir amakimga yeb ketarga bergen bo'lardim, dedi. Oxiri katta qornini arang ko'tarib, ko'k beda yeb bo'kib qolgan sigirdekk pishillab zo'rga o'rnidan turdi-da, qayoqqadir

chiqib ketib, bir osh hamlam fursat yo'q bo'lib ketdi... nihoyat yana inqillab, kimnidir imonsiz deb qarg'ab qaytib keldi-da, bobomning oldiga bir dasta pul tashladi:

– Padar la'natini arang ko'ndirdim!

Bobomning topshirig'iga binoan pulni sanab ko'rdim, bir haftadan buyon kechasi-yu kunduzi pul sanayverib o'ziyam usta bo'lib ketgan ekanman, ko'z yumib ochguncha hisobini chiqarib:

– Uch yuz kam, – dedim.

Gapimga Meli boqqol ishonmay, o'zi pulni qayta boshdan sanab ko'ra boshladi. Oxiri «Obbo nomard-ey, aldabdi-ya, deb o'sha qarz bergan odamni boplab bir so'kib qo'ydi. Lekin kamini bari bir to'lдirmadi, olmasangiz olmang, men o'rtada turganim uchun zarar ko'rishni istamayman deb pulni qaytarib chuntagiga solayotgan edi:

– Ha mayli, kam bo'lsayam bera qol, – dedi bobom shosha-pisha.

Ertasiga ishlarimiz juda tez yurishib ketdi. Pulni xurjunga solib, kolxoz idorasiga olib borgan edik kolxozning ona-bola raisi rayonga olib borib o'z qo'lingiz bilan topshirib kelasiz, boshliqlar xursand bo'ladi deb yonimizga hisobchi amakini ham qo'shib berdi...

Harbiy komissariatda bizni hu birda dadamga, eshagingizni minib kelganingizda otliq askarga yozib qo'yardim, deb hazillashgan rus komandiri kutib oldi. Gap nimadaligini bilib, ichkaridan yana bitta komandirni boshlab chiqdi. Ichkaridan chiqqan katta komandir o'zi o'ris bo'lsa ham o'zbekcha gapirishni yaxshi bilarkan, Parpi buvamni quchoqlab peshanasidan, soqollaridan o'pib:

– Yo'q, biz urushda yengilmaymiz, sizga o'xshagan otaxonlar, mana bu yigitchaga o'xshagan askar bolalarimiz omon ekan, yanchib tashlaymiz, – deb qo'ydi.

Pul bilan kecha uuda yozib qo'yanimiz xatni ham qo'shib topshirdik. Xatda: «Ushbu pulga sotib olingen

zambarakni Katia Tagob qishlog‘idan borib jang qilayotgan usta Parpi buvaning o‘g‘illari Anorboy, Bo‘rivoy, Dexqonboylar va, shuningdek usta buvaning ota avlodidan bo‘lgan Mirzapolvon, Ahmadpolvon o‘g‘illari birligida otisčisin...» degan so‘zlar bor edi.

SULTON IZDAN CHIQIB BORYAPTI

Otam armiyaga ketgandan keyin opam bizga sal mehribonroq bo‘lib qoldi. Nima bo‘lsa ham mактабдан qolmanglar, otalaringning birdan-bir iltimosi shu edi, deb mактабга qatnash uchun Zulayhoga ham ruxsat berdi. Tong saharda Omon bilan Robinisani oyim tractor haydayotgan joyga eltil tashlayman, so‘ng Usmon, Zulayho, Sulton to‘rttovimiz mактабга jo‘naymiz. Usmon birinchi sinfni bitiray deb qoldi-yu, haligacha harf tanimaydi, bir chekkaga o‘tirib olib, rasm chizgani-chizgan.

Zulayho bo‘lsa juda tirishib, astoydil o‘qiy boshladи. Qolib ketgan darslarni ham yetkazib oldi. Mактабдан har kuni mukofotga yarimtadan non olib yeyapti, Sulton bo‘lsa... juda rasvo bo‘lib ketdi. Mактабга biron marta bo‘lsin jild ko‘tarib bormaydi, jildida hech narsa yo‘q, nimaiki bo‘lsa hammasini yo sotgan, yo nonga, meva-chevagami almashtirib yuborgan. Ochig‘ini aytsam, mактабга u o‘ynagani, bundan ham ochiqroq qilib aytsam, mактабда ulashiladigan nondan qolmaslik uchun boradi, orqa partaga o‘tirib olib, uxlagan-uxlagan.

– Nega tuzukroq o‘qimaysan? – deyman ba’zanı xafa bo‘lib.

– Tag‘in qanaqa o‘qiyman axir, – shovqin soladi Sulton, – har kuni boryapman-ku.

– Axir doim «yomon» olasan!

– Muallimlarda boshqa baho bo‘lmasa nima qilay!

Sulton otam ketgach, hayiqadigan odami bo‘limgani uchunmi, uy ishlariga ham butunlay qarashmay qo‘ydi,

ish buyursam: «Omborxonanining kaliti senda turadi-yu, men ahmoq bo'lib sening ishingni qilar ekanman-da» deb erta-yu kech men bilan kalit talashadi. Bir kuni kalitni unga qoldirib ukalarimni olgani dalaga ketuvdim, qaytgunimcha ishni rasvo qilib qo'yibdi. Ozgina tuzlangan go'sht bor edi, olib chiqib jarlik tomonga o'tishibdi-da, ho'l novdadan six tayyorlab o'rtoqlari bilan kabob pishirib yeyishibdi. Bir-ikki marta uni opamga chaqib ham berdim, bari bir unga ham bo'yin egmadi u.

– O'zingiz-chi, o'zingiz! – dedi ostona oldiga borib va mabodo opam hamla qilib qolgudek bo'lsa ochib qolish uchun shaylanib, – o'zingiz ham dalada mazza qilib yuribsizsiz-ku.

– Men traktor xaydayapman, – jig'ibiyroni chiqib dedi opam.

– Xotin kishi uyda o'tirib ro'zg'orga qarashi kerak bolalarini yuvib-tarashi kerak bildingizmi!

– Voy, tilingni xakka cho'qigur, bu gapni senga kim o'rgatdi?

– Ichimdan chiqaryapman, bildingizmi.

– Yo'q, buni senga birov o'rgatgan.

– Hecham-da, hammasini o'zim bilaman. Xotin kishining qo'liga traktorning rulidan ko'ra sigirning emchagi yarashadi, bildingizmi! Undan ko'ra bizni yetim xonaga berib qo'ya qoling bo'lmasa!.. Mana, etigimni ko'ring, paytavasi chiqib yotibdi... Xotinlar, oying o'sha patilloq traktorini silab-siypalaguncha kiyimlaringni yuvib bersa bo'lmaydimi deyapti.

– To'xta, to'xta bolaginam, – deb yolvordi opam, – bu gaplarni senga kim aytди o'zi?

– Aytmayman! – Sulton eshikni sharaqlatib yopib chiqib ketdi. Ko'chadan turib: «Siz, erkaksabzisiz!» deb baqirdi. Opam Sultondan bunaqangi gap chiqishini hech kutmagan ekanmi, xang-u mang bo'lib qoldi. Bu hoynahoy qo'shnilarimizdan chiqqan gap. Nega endi

to'ppa-to'g'ri opamning o'ziga aytmay, Sulton orqali ayttirishar ekan, axir hozir urush pallasi, erkag-u xotin barobar ishlashi kerak-ku... opajonim tikka turgancha o'ylanib qoldi. Nazarimda shu holida tikka turgancha uxbab qoladiganday, nega desangiz, esnab-esnab qo'yyapti, ko'zlarini ham yumilib boryapti.

– Orifjon! – dedi bir mahal o'ziga kelib.

– Labbay, opa!

– Beri kel, o'g'lim, – opamning issiqqina ko'ksiga boshimni qo'ydim. Peshanamdan o'pib, dag'al qo'llari bilan yelkamni uzoq siladi, – sening esing borku, hammasiga tushunasan-ku?

– Tushunaman, opajon!

– Urush ham tugar, otang ham qaytib kelar, – chuqur xo'rsindi opam, – men ham traktorni urushdan qaytgan yigitlarga topshirib uyda qolarman, to'g'rimi, o'g'lim?

– To'g'ri!

– O'shanda men ham sizlarni yuvib-tarab, popukdekkina qilib qo'yarman, to'g'rimi o'g'lim?

– Siz qo'shnilarining gapiga parvo qilmang.

– O'zimni esligim, – opam yana yuzlarimdan o'pa boshladi. Opam istar-istamay dalaga jo'nab ketdi. Keta turib ostona tagida o'ziga g'alati qarab turgan Sultonning ham peshanasidan o'pdi. – Akangni ko'p kuydirmagin, kelasi bozorga yangi etik olib beraman deb shivirladi qulog'iga...

Xullas, Sulton mana shunaqangi cho'rtkesar, hech ta'riflab bo'lmaydigan darajada dangasa bo'lib borayapti, aftiga qarab bo'lmaydi. Yuziga xuddi tug'ilganidan buyon suv tegmaganga o'xshaydi. Bo'ynining kiri xoh ishoning, xoh ishonmang xuddi eski maxsidek qat-qat bo'lib ketgan. Sovunlab yuvgin desam:

– Ertaga tag'in kir bo'ladi! – deb qo'l siltab qo'ya qoladi. Bugun ertalab u meni yana kuydirdi. Saharda Robinisa bilan Omonni dalaga olib keta turib, men kelguncha sigirning tagini tozalab, choy qaynatib

qo‘ygin, deb tayinlab ketuvdim. Men ketishim bilan yana o‘rniga yotib olibdi.

– Nega sigirga qaramading? – dedim achchig‘im chiqib.

– Otam uni sotinglar deb ketgan! – parvosiga ham keltirmay dedi Sulton.

– Axir sotguncha qarab turish kerak-ku?

– Sut bermaganidan keyin ahmoq bo‘pmanmi qarab,

– shunday deb Sulton sekin o‘rnidan turayotgan edi, qo‘ltig‘idan yarimta qotirma tushib ketdi. Ana xalos, ishning bu yog‘i yana rasvo bo‘lganga o‘xshaydi, yugurib borib, qozonning qopqog‘ini ko‘tardim, – to‘rtta qotirma bor edi, nonushtaga asrab qo‘yuvdim – yo‘q, bittasi ham yo‘q.

– Qotirmani kim yedi? – dedim qaltirab.

– Men yedim, – dedi Sulton kerishib.

– Nega yeding?

– Qornim och bo‘lgandan keyin yeyman-da.

– Oqshom To‘xta xolam bergan shavlani ham bitta o‘zing tushirding-ku?

– Ilitma shavla ekan... Og‘zim suv ochib ketdi, – shunday deb Sulton betini ham yuvmasdan mактабга jo‘nab ketdi.

Usmon, Zulayho uchovimiz nonushtasiz qoldik. Bir kapdan mayiz olib, biz ham maktabga otlandik. Ochig‘ini aytsam, shu kunlarda o‘qishning ham mazasi ketgan. O‘qish bo‘lib o‘qishmas, bekorchilik bo‘lib bekorchilikmas. Ilgarilari o‘n uch-o‘n to‘rtta sinf xonasi liq to‘la bo‘lardi, hozir bo‘lsa ba’zan bitta, ba’zan ikkita sinf xonasi arang to‘ladi. Ilgarilari besh-olti soatlab o‘qiyverib naq miyalrimiz suyulib ketar-di, endi bo‘lsa nari borsa ikki soatgina o‘qiymiz, xolos. Qolgan vaqtida nuql o‘ynaganimiz-o‘ynagan. Muallimlarning hammasi armiyaga ketib qolishgan. Roziq tog‘amdan boshqa erkak o‘qituvchi yo‘q. Rahima opa sinfga kirib bo‘r bilan doskani qoq ikkiga bo‘ladi-da, yarmiga

boshlang'ich sinf bolalari uchun ona tilidan mashq yozib beradi, yarmiga yuqori sinfdagi-lar uchun arifmetika dan masala yozib qo'yadi, shu bilan tamomvassalom. Sinfda to'polon, shovqin-suron avjiga chiqadi, musht ketdi boshlanib ketadi, muallima bo'lsa parvosiga ham keltirmaydi. Bir chekkada eridan kelgan xatni o'qib, yoki shilq-shilq yig'lab eriga xat yozib o'tiraveradi. Muallima Ro'zixon opa bo'lsa, qo'ng'iroqdan narigi qo'ng'iroqqacha bo'lgan vaqtini sinfdagi to'polonni bostirish, bolalarga tanbeh berish bilan o'tkazadi. Endi sinf tinchiganda tanaffus bo'lib qoladi-yu, dars o'tmasdan chiqib ketaveradi. Biz o'quvchilar bundan aslo xafa bo'lmaymiz, nega desangiz, ko'pchiligidan muktabga dars tinglashga emas, balki nonushtaga yarimtadan zog'ora, tushlikka ikkitadan pishirilgan kartoshka olgani kelamiz.

Roziq tog'am «Voyenniy dela»dan dars beradi. Faqat o'shaning darsigina sal qiziqarli o'tadi. Nega desangiz, Roziq tog'am ko'pincha darsda afandi aytib beradi, ba'zida bolalarning o'ziga ham ayttiraveradi.

Shunday qilib desangiz, Sultonni na mакtab, na oyim, na men yo'lga sololyapmiz, boshimizga bitgan balo bo'ldi u, tinchgina o'yinini o'ynab, berganimni yeb yursa ham mayli edi-ya! Eng yomoni qo'li qalb bo'lib qolyapti uning. Kuni kecha kelida tuyib, suyuq osh qilamiz deb bir tovoq makkani oftobga yoyib ketgan edim, xomligicha yeb qo'yibdi... Endi nima qildim-a? Nima qilsam ukamni yo'lga solib olar ekanmiz?

TEPALIK UCHUN BO'LGAN MUSHTLASHUV

Katta tanaffusdan so'ng qizlarga javob berib yuborildi. Nega desangiz, ular harbiy ishga butunlay yaroqsiz deb topilgan. Bir marta «hujum» darsida qatnashib bir-birlarining betini timdalab, sochlarni yulib olishgan, hatto uylariga qaytib borgandan keyin ham tinchishmay,

bir-birlarini rosa yumdalashibdi. O'shandan buyon ular harbiy darsga butunlay kiritilmaydigan bo'lishgan.

Birinchi sinfdan to yettinchi sinfgacha bo'lgan jamiki o'g'il bolalar oltinchi «A»ning xonasiga to'plandi. Sinf xonasi xuddi uzumga qora yaloq tushgandek shovqinsur'on bo'lib ketayotuvdi, xayriyat, ostonada yog'och oyoqlarini qo'qon aravaning gupchagidek g'ichirlatib Roziq tog'am ko'rinish qoldi:

– Bu nima to'polon! – dedi u qo'litiqtayogi bilan ostonani urib.

Sinf suv quygandek jimib qoldi. Roziq tog'am muallimlar stuliga o'tirib, sinfga ko'z yogurtirib chiqdi, qo'lting'idan buklangan daftar olib oldingi partada, menga biron ish buyurib qolmasmikan, deb umidvor bo'lib ko'zini lo'q qilib o'tirgan Hamroqulga uzatdi:

– Ma, bor bolalarning familiyasini yozib qo'y.

– O'tgan jangda halok bo'lganlar ham yoziladimi? – so'radi Hamroqul.

– Yoziladi.

– Bedarak yo'qolganlar-chi? – savol berdi orqada o'tirganlardan biri.

– Ahmoq! – dedi Roziq tog'am ovoz chiqqan tomonga qarab.

– Domla, ahmoqlar qaysi ro'yxatga yoziladi? – deb so'radi boshqa burchakda o'tirganlardan biri. Sinfda yengilgina kulgi ko'tarildi, Roziq tog'am ham kulib qo'ydi. Kula-kula sekin o'rnidan turayotgan edi, sinf yana jim bo'ldi. Nega desangiz, Roziq tog'am kulib-kulib odamning jonini oladi. Qulog'ingdan cho'zib, bo'yi barobar ko'taradi-da, to dodlab yubormaguningcha ushlab turaveradi. Xayriyat, bu gal unaqa qilmadi, yana o'rniga o'tirib:

– O'tgan darsda nimani o'tuvdik? – deb so'radi.

– Nasriddin afandining sarguzashtlarini, – javob qaytardi bir bola.

– Til ushlab kelishni.

- Akromning og‘ziga latta tiqishni!
- Toshtemirning boshiga mushtlashni... – deya har tomondan chuvillab qolishdi bolalar. Muallim qarasa bo‘lmaydigan, shartta o‘rnidan turdi-da, oyog‘i bog‘langan xo‘rozdek hakkalab kelib, Toshtemir bilan Akromning qulog‘idan cho‘za boshladi:
- Xo‘sh, qaysi darsni o‘tuvdik?
- Qulog‘imni qo‘yib yuborsangiz keyin aytaman, – yig‘lamsirab dedi Akrom.
- Qaysi darsni o‘tuvdik deyapman! – quloqlarini battarroq cho‘zdi muallim.
- Domla, o‘tgan darsda qulog cho‘zmani o‘tganmiz! – deb yana qiziqchilik qila boshladi Toshtemir. Shu paytda qiziq voqeа yuz berdi, muallim ikkovining qulog‘idan battarroq cho‘zish, o‘tirganlarning yuragiga ko‘proq qo‘rquv solish o‘rniga to‘satdan qo‘yib yuborib, qaytib o‘rniga utirdi. Qiziq, u sinfdan ko‘zlarini olib qochyapti, qilgan ishidan xijolat bo‘ldimi, yoki qalbida shu yarim och, yarim yalangoch o‘tirgan, ochlik hissini qiziqchilik bilan bosayotgan bolalarga nisbatan beqiyos rahm-shafqat uyg‘ondimi bilib bo‘lmaydi. Cho‘ntagidan popukli xaltacha olib maxorka o‘ray boshladi. Qo‘llari tinmay qaltirab maxorkani to‘kib yuboryapti, sinf jim, pashsha uchsa eshitilgudek jimlik... Roziq tog‘amga rahmim kelib ketdi, unga qiyin, juda ham qiyin, armiyadan qaytishi bilan xotini tashlab ketib qoldi, bitta cholga erga tegib ketdi, Roziq tog‘am yolg‘iz, hech kimi yo‘q. Uyi ham bo‘m-bo‘sh, eski sholcha, qora qumg‘on, jo‘magi qadoqlangan choynak – boshqa hech narsasi ham yo‘q. Bir oyog‘i yo‘q, kechalari kesilgan joyi zirqirab og‘rib chiqarmish, buning ustiga o‘ng qo‘li ham yaxshi ishlamaydi... Qiyin juda qiyin unga! Biz bo‘lsak uni oq ko‘ngil, yumshoq tabiatli, sal qiziqchiroq bo‘lgani uchun mayna qilganimiz-qilgan...

Bir mahal mening ukam Usmon qo‘l ko‘tarib:

- O‘tgan darsni men aytsam maylimi? – deb so‘radi sekingina.

- Ayt-chi, – maxorka tutunini chiqurroq tortib dedi Roziq tog‘am.
- Razvedka.... – xuddi esidan chiqarib qo‘yayotgandek shoshilib dedi Usmon.
- To‘g‘ri, – tasdiqladi muallim, – xo‘s, razvedka-chi qanaqa bo‘lishi kerak?
- Botir.
- Yana?
- Qo‘rqmas.
- Yana?
- Mushuk... – Bu so‘z Usmonning og‘zidan chiqishi bilan sinfda yana sekingina, bilinar-bilinmas kulgi ko‘tarildi. Roziq tog‘am ham kulimsirab «ya’ni mushukdek chaqqon bo‘lishi kerak demoqchisan, shundaymi?» deb so‘radi. Usmon, ha, deb tasdiqlagach, unga besh yozib qo‘y deb tayinladi Hamroqulga.
- Endi, bolalar, yangi dars boshlaymiz, – sekin o‘rnidan turayotib dedi muallim. Ammo bolalar yana chuvillab qolishdi, afandi aytib berasiz, afandining urushdagi sarguzashtlaridan so‘zlab berasiz deb, partalarni chalib to‘polon ko‘tarishdi, Ishonsangiz, o‘zim ham shuni talab qila boshladim, chunki Roziq tog‘am qishlog‘imizning eng usta latifachisi, kattalar bilan o‘tirganda hammani sharaqlatib kuldirgani-kuldirgan. Hozir foydalanim qolmasak, keyin bizga hecham aytib bermaydilar.
- To‘g‘ri! Afandi bo‘lsin!
- Afandi aytib bermaguningizcha tinchimaymiz! – deb qichqira boshladik.
- Ha, mayli... – nihoyat rozi bo‘ldi muallim. U afandi boshlashdan oldin odatda bir kulib olardi, hozir ham shunaqa bo‘ldi, kulib, obbo senlar-ey, deb qo‘ydi. – Mulla Nasriddin armiyaga chaqirilgan ekan, komandir granata otish, nayza sanchish, o‘z-o‘zini himoya qilish mashqini o‘ta boshlabdi. Bir mahal komandir bunday qarasa, Nasriddin okopga tushib cho‘zilib yotgan emish, ha afandi nega yotibsiz, desa:

– Men o'lishni mashq qilyapman! – dermish afandi.

Bir oz kulishib olganimizdan so'ng yangi dars boshlandi. Bugun biz, ya'ni pishirilgan kartoshka qachon ulashilar ekan deb so'lagini yutib, ko'zini lo'q qilib o'tirgan shu qirq ikki nafar askar dushmanning mudofaa chizig'ini yorib o'tib, noma'lum bir tepalikni egallashimiz kerak ekan. Muallim qanday qilib mudofaa qilish, nayzabozlik jangini qanday o'tkazish, qanday qilib granata irg'itish yo'llarini o'rgata boshladi, u shunday berilib, shunaqangi bir shavq-zavq bilan gapirar ediki, nazarimizda biz o'zimizni chinakam askarlardek his qilib o'tirardik.

– Oyoqqa! – baqirib yubordi bir mahal, hammamiz sapchib o'rnimizdan turib, to'polon, ur-yiqit bilan hovliga chiqib, ko'z yunib-ochguncha, safga ham tizilib bo'ldik. Maktabimizda qirqta yog'och miltiq, o'nta yog'och granata, ikkita yog'och pulemyot bor edi. Bu qurollar chinakam qurollardan hech qolishmasdi, faqat otayotganda og'zing bilan «paq-paq», «gumbir», «tirr-taqa-taqa-taqa» deb turishing kerak ana shunda har qanday yovni ko'z yumib ochguncha qirib tashlasa bo'ladi.

– Muxtorali akaning devoriga qarang! – buyruq berdi maktab qo'shinlarining qo'mondoni. Askarlar Muxtorali akaning devori tomonga, ya'ni o'ngga burilishdi. O'ng qatordagilar mudofaada turadigan, chap qatordagilar hujum qiladigan bo'ldi, mudofaada turganlarga Hayitkalla, hujum qiluvchilarga, tasodifni qarangki, meni komandir qilib tayinlashdi. Qurollar teppa-teng taqsimlandi.

– Maktabning orqasiga qarab yuring! – buyruq berdi maktab qo'shinlarining qo'mondoni.

Chinakam askarlarga o'xshab tap-tup qadam tashlab yurib ketdik.

– Bir-ikki-uch! – deb qo'yadi bosh qo'mondon oyoq tashlashimizga moslab.

- Birlikdadir kuch! – deydi askarlardan biri.
- Qanot boylab uch! – deydi ikkinchisi.
- Xayollaring puch! – masxara qiladi uchinchisi.

Yog‘och oyoqlarini g‘ichirlatib xuddi oyog‘i bog‘langan qushdek hakkalab-hakkalab kelayotgan bosh qo‘mondon:

- Kim u gapirgan? – deydi-achchig‘i chiqib.
- O‘zingiz gapirdingiz! – deydi Mahmudxon.
- Mahmudxon ham gapirganday bo‘ldi! – gapga qo‘shiladi Akrom.

Maktabimizdan uch yuz metr narida uncha baland bo‘lмаган bir tepalik bor. Avvalgi darslarda uning atrofiga o‘зимиз okop qaziganmiz, pulemyot o‘rnataladigan tokchalar ham qilganmiz. Safimiz ana shu okoplar yaqiniga kelgach, maktab qo‘shinlarining qo‘mondoni to‘xtashga buyruq berdi, burchimiz nimadan iborat ekanligini yana bir bor tushuntirib:

- Himoyada turganlar ham, hujum qilayotganlar ham shu tepalik ona Vatanimizning bir parchasi, uni dushmanغا bermayman deb jang qilishi kerak! Tushunarlimi? – deb so‘radi oxirida.
- Tushunarli, – javob qaytardi askarlar.
- Menda savol bor? – qo‘л ko‘tardi Akrom,
- Ayt-chi.
- Kim yaxshi jang qilsa o‘shanga ikki norma kartoshka beriladimi?
- Xuddi shunday.
- Oramizdan qo‘rqoq yoki xoinlar chiqib qolsa-chi?
- Bir xafta davomida kartoshka berilmaydi, tushuntirdi maktab qo‘shinlarining qo‘mondoni.

O‘з o‘rnimizni egalladik. Dushman qo‘sinchilar tepalik atrofidagi okoplarga joylashib olishdi, granatalar shay, pulemyotlar o‘rnatalgan... Men ham o‘з askarlarim bilan hujum chizig‘iga saf tortdim.

Raketa – tosh tugilgan oq latta osmonga otildi, xuddi shu paytda qoidaga ko‘ra biz pulemyotlardan o‘т

ochishimiz kerak ammo mening yonginamda yotgan Usmon o'rnidan turib, «Ur-re» deb qichqirganicha dushman pozitsiyasiga qarab yugurib ketdi, o'sha tomondan «paq-puq» degan miltiq ovozlari eshitildi. Tepalikda jang maydonini kuzatib turgan maktab qo'shinlarining qo'mondoni:

- Usmon, sen o'lding! – deb qichqirdi.
- O'lganim yo'q! – javob qaytardi Usmon.
- O'q tegdi senga, yot!
- O'q tekkani yo'q, xudo ursin agar!
- Yot deyapman!
- Yotsam kartoshka bermaysiz-da?
- Yot, axmoq!

Bechora ukaginamga juda achinib ketdim, yo'q o'q tekkani uchun emas, yo'q-yo'q, u och edi, ertalab nonushta qilgani yo'q, yaxshiroq urushsam ko'proq kartoshka olarmikanman deb, hammadan oldin yugurgan edi u, mana kartoshkaga yetay-etay deganda bevaqt nobud bo'lib ketdi u...

Yuz metr chamasi emaklab borgach, o'rnimdan turib:

– Vatan uchun jangga!! – deb o'z askarlarimga komanda berdim «Ur-ra!» deya qichqirishib, nayzabozlik jangiga tashlandik. Tepalik uchun chinakam jang boshlanib ketdi: avvaliga yog'och miltiqlarning uchini urishtirib nayzabozlik qildik keyin o'zimiz ham bilmagan holda miltiqlarni uloqtirib, qulochkashlab mushtlashishga tushib ketibmiz. Bunday qarasam, askarlar dushman tomon bilan aralash-quralash bo'lib ketibdi. Bir-birini bosib olgan kim, bir-birini yoqasidan bo'g'ib olgan kim, qo'ltig'ining tagidan qo'l o'tka-zib pahlavonlardek kurash tushayotgan kim, bilib bo'lmaydi.

- Endi chekinninglar axir! – deb qichqiramiz.
- Ha, biz chekinsak kartoshka o'zlaringga qoladi-da-a! – deydi dushman tomondagilar.
- Hoy, sekinroq bo'g', qusib yuboraman!

– Bo'lmasa, siyohni to'la, kecha siyohdonimni sindirib qo'yuvding.

– Og'zingga latta tiqmasammi, sen shaytonni!

– Mana senga shayton, mana! – degan gaplar ham eshitilib, turibdi. Bir mahal ukam Sulton (u dushman tomonda turib tepalikni himoya qilayotgan edi) yelkamga tarmashib yerga bosib olsa bo'ladi! Bilasiz-ku, u xirsdan ham kuchli! Shu harakat qilaman, qani endi tagidan chiqib keta olsam.

– Ahmoq, tur endi! – dedim siltanib.

– Omborxonaning kalitini ber, keyin turaman!

– Tur deyapman!

– Kalitni ber!!

Xayriyat xuddi shu payt mакtab qo'shinlarining qo'mondoni teshik tog'orani «dang-dung» qilib chalib, bizga chekinish uchun buyruq berib qoldi, bo'lmasa kim biladi deysiz, aka-uka chinakam mushtlashib qolarmidik. Sapchib o'rнимдан turib askarlarimga chekinish haqida qo'shimcha buyruq berdim, yarador bo'lganlarini yelkamizga opichlab, jang maydonini sharmandalarcha tashlab chiqib ketdik. Mакtab qo'shinlarining qo'mondoni oldimizga kelib, «Rahmat, chakana jang qilmadilaring, lekin taktika ishlatish kerak edi, bo'lmasa dushmanni tepalikning naryogiga uloqtirib bo'lmaydi» dedi.

Biz boshimizni qotira-qotira nihoyat bir hiyla o'ylab topdik. Ya'ni yolg'iz turgan dushmanqa bir yo'la uchtamiz hujum qilib qurshovga olamiz-da, qo'l-oyog'ini bog'lab, navbatdagisiga tashlanamiz...

Yana osmonda raketa porladi, o'rнимдан turib:

– Vatan uchun, xalq uchun! – deya ovozimning boricha qichqirdim.

Ishonsangiz, o'ylab topgan hiylamiz juda qo'l keldi, yarim soat o'tar-o'tmas battol dushmanning yigirma bir jangchisini asir oldik. Qo'l-oyog'ini bog'lab, og'zini yerga

qilib yotqizib qo'ydiq. Oxiri Sulton qo'lga olindi, beliga minib olib:

- Xo'sh, Sultonboy, omborxonaning kaliti kerak-mi?
- deb so'radim.

- Sen hali shoshmay turgin! – dedi Sulton pitillab.

Urush tugaganligi haqida yana tog'ora chalindi. Hammamiz hozirgina og'ir janglardan so'ng qo'lga kiritganimiz tepalikka to'plandik yarador bo'lganlar-u, o'lganlarni ham o'sha yerga sudrab olib chiqdik.

- Muallim, menda savol bor? – deb qoldi bir mahal dushman tomonning asir olingan komandiri Hayitkalla.

- Xo'sh?

- Bular bizni aldadi.

- Aldab nima qildi?

- Urushdan oldin siz qo'l-oyoqni bog'lash haqida hech narsa demagan edingiz-ku?

- Bu – takтика, – dedim men.

- To'g'ri, – tasdiqladi maktab qo'shinlarining qo'mondoni, – ba'zan urushda mana shunaqangi kutilmagan usullarni ham qo'llashga to'g'ri keladi. Ochig'ini aytsam, men bularning topqirligidan xursand bo'ldim... Hammalaring ham chinakam qahramonlik ko'rsatdilaring! Hayitvoy, sening askarlaring ham bo'sh kelishmadi, rahmat sizlarga, har bir jangchi ana shunday fidoyilik bilan jang qilsa biz dushmanni majaqlab tashlaymiz.. Xo'sh, bugungi jangda eng ko'p qahramonlik ko'rsatgan kim bo'ldi?

- Sulton.

- Sulton Mirzayev! – deb qichqirishdi askarlar.

Maktab qo'shinlari qo'mondonining buyrug'i bilan noma'lum tepalik uchun bo'lgan jangning qahramoni Sulton Mirzayevga eng oliy mukofot – ikki norma kartoshka beriladigan bo'ldi.

- Endi, hurmatli askarlar, – murojaat qildi maktab qo'shinlarining qo'mondoni, – eng so'nggi tepalik – kartoshka qaynab turgan dosh qozonni qurshab olish uchun olg'a! Bir-ikki-uch...

- Birlikdadir kuch!
- Qozon tomon uch!
- Kartoshkalar puch!
- Kim u gapirayotgan? – tartibga chaqiradi maktab qo'shinlarining qo'mondoni.
- O'zingiz gapirdingiz, – javob qaytaradi Mahmudxon.

OTAMIZDAN XAT KELDI

Rostini aytsam, otam ketgandan buyon xuddi yetim bolalardek mung'ayib qolganmiz. Uyimizda tuzukroq bir xursandchilik ham yo'q. Har kuni bir dilisiyohlik. Omon kech kirishi bilan ko'cha eshik oldiga o'tirib olib, «Ota keling, non olib keling» deb yig'lash-ga tushadi. Bir amallab qornini to'yg'azib qo'ysam, «Ota keling, ertak aytib bering...» deb yig'isining ikkinchi qismini boshlab yuboradi. Ba'zan qo'ni-qo'shnilar, Omonboy, nega hadeb yig'layverasan deb so'rashsa, nima qilay axir boshqa ishim bo'lmasa, deb qo'yadi. Goho yig'lay-yig'lay og'zida noni bilan ostona tagida uqlab qoladi.

Opam bo'lsa hamon daladan beri kelmaydi. Sulton aytganidek u traktorni o'ziga o'g'il qilib olgan, o'shani silab-siypaydi, onda-sonda kelsa ham, esnab-esnab o'tirish yoki jindek mizg'ib olish uchun keladi. O'zim bo'lsam goh dalaga, goh maktabga, goh uy ishlariga yuguraverib naq abjag'im chiqib ketgan. Ko'pincha o'tirib olib yig'lab-yig'lab olaman yoki kuchim yetadigan ukalarimdan bitta-yarimtasini savalab, sal hovrimdan tushganday bo'laman, urishga uraman-u, lekin ularga qo'shilib o'zim ham yig'lashga tushaman...

Bir kuni kechqurun hovlida Zulayho bilan g'ijillashib turgan edik eshikning ikkov tavaqasi sharaqlab ochilib ketdi-yu, hovliqqancha Sulton kirib keldi.

- Aka, akajon! – dedi entikib.
- Nima deysan?

- Suyunchi, suyunchi ber.
- Nima gap axir?
- Yo'q, avval suyunchi cho'zasan!

Suyunchi bersam bera qolay, xushxabarni tezroq eshita qolay deb ukamga omborxonaga kirib, bir hovuch o'rik olib chiqib berdim.

- Otamdan xat keldi! – qichqirib yubordi Sulton.
- Xat?! – Zulayho ham qichqirib yuborgandek bo'ldi.

Ichkari uyda o'ti uchib qolgan tanchada oyoqlarini qo'lga tiqib boshqa ukalarim ham o'tirishgan edi. «Otam, otam kepti!» deya qiyqirishib yalang oyoq yugurib chiqishdi. Men ham xuddi otamning o'zi kirib kelgandek o'zimda yo'q sevinib ketdim. Huvillab turgan hovlimiz bir nafasda quvonch-u shodliklarga to'lib-toshgandek bo'ldi. Ichkari kirib, qora chiroqni yoqdik-da, tancha atrofiga qaldirg'och bolalaridek tizilishib xatni o'qiy boshladik.

«Sog'inchli salom!

Uzoq ellardan borib ma'lum bo'lsinkim, men kim Mirzapolvon Ahmadpolvon o'g'li oqil-u dono komandirlarimizning tarbiyasida sog'-salomatdurman.

Tun-u kun traktor haydab, yerlarning tanobini tortib yurgan jufti halolimiz Karomatbibiga, onasining ham o'g'il-u ham qizi, ukalariga ham aka-yu ham ota bo'lib qolgan aqlli o'g'limiz Orifjonga, pahlavon Sultonboyga, kamtaru kamgap, jondan yaxshi ko'rgan qizim Bibizulayhoga, rasmlar chizib, chopqillab o'ynab yurgan Usmonjonga, shoir o'g'lim, ertakchi o'g'lim, suyukligim Omonjonga, kenjatoym, ona qizim, tili chuchuk Robiyabibiga alangali salomlar bo'lsin va yana otam o'rniga otam, suyangan tog'im, o'g'il-qizlarimning mehriboni Parpi amakimga, onam o'rnida onam, ko'zimning nuri To'xta xolamga lak-lak duoi salomlar yo'llab qolaman va ularga ma'lum bo'lsinkim, haligacha na Anorvoyni, na Bo'rivoyni, na Dehqonboyni ko'ra oldim. Ular boshqa jang maydonida urushayotgan bo'lsa

kerak. Xolajonim berib yuborgan sovga-salomlarni qopga solib orqalab yuribman, ko'rib qolsam albatta topshiraman.

Sizlarga xat yozmaganimning boisi shuki, Toshkentga kelgandayoq hamqishloklarimdan ajralib ketganman, xat yozib beradigan odam topolmay yurdim.

Bir oy kechasi-yu kunduzi yo'l bosdik mana hozir kichkinagina bir shaharchamiz, Miltiq otishni, pulemyot o'qlashni, «Ur-ra!» deb hujum qilishni o'rganyapmiz. Komandirlar mendan xursand, zehningiz tuzuk ekan deyishyapti. Tunov kuni yolg'ondakam hujumga o'tganimizda og'zidan o'q yeydigan zambarak loyga tiqilib qoldi, yelkam bilan itarib quruqlikka olib chiqib bergen edim, katta komandir, sen yaxshi askarsan, deb orqamga urib qo'ydi, shunisiga ham shukur.

Qimmatli o'g'lim Orifjon, bilaman, senga juda og'ir, shunday bo'lsa ham, baribir sendan yana iltimos qilaman, opangni ko'p kuydirmanglar, o'sha sho'ring qurg'urga ham oson emas, chigitni ekib bo'lguncha yordam berib turinglar.

Sigirni sotdilaringmi? Uni yelinini to'ldirib turib sotinglar, keyin, o'g'lim, tokning tagini choptirib qo'ygin, bo'lmasa novda surmaydi. Haligi katta uyda chuqur tokcha borku, o'sha yerda mening Farg'ona kanalida Oxunboboyev bilan tushgan rasmim bor, qog'ozga o'rab qo'yibman, ushani olib, sandiqqa solib qo'yinglar, tag'in sichqon kemirib ketmasin.

Endi, esli o'g'lim, senga oxirgi iltimosim shuki, yaxshi o'qigin, ukalaringning o'qishidan ham boxabar bo'lib tur, opang ikkovimizning savodsiz bo'lganimiz ham yetar.

Ushbu duoi salomni Qo'rg'oncha qishloqlik Sa'dulla Burxonov degan yigitga aytib yozdirdim. Bu akang uch kun oldin bizga komandir bo'lib keldi, to'ppa-to'g'ri urushdan chiqib kelibdi, bizni urushga o'zi olib borarkan, vaqt topib Qo'rg'onchaga borib, akangning onasiga

ko‘pdan-ko‘p salom aytib qo‘ygin. Xudo xohlasa, tez kunda yuz ko‘rishib qolarmiz.

Qo‘l qo‘ydim Mirzapolvon Ahmadpolvon o‘g‘li».

Ishonsangiz, xatni bir emas, uch bora o‘qib beribman hamki, ukalarim:

– Yana!

– Tag‘in o‘qib bering! – deb chuvillashadi deng.

Nihoyat suyunchi olish uchun To‘xta xolamnikiga qarab yugurdik. Bechora xolam negadir o‘zini yo‘qotib qo‘ydi, pildirab goh eshikka chiqadi, goh uyga kiradi, nuqul «Voy xudoyim»laydi. Bizga suyunchi olib chiqaman deb bir mahal omborxonadan bir lagan tuz kutarib chiqibdi deng.

– Xola, buningizni yeb bo‘lmaydi-ku, – deb kulib yubordi Sulton.

– Voy, esim qursin! – deb xolamning o‘zi ham kulib qo‘ydi. Keyin bizga xatni tezda Karomatbibiga yetkazinglar, bechora xat so‘rayverib yurak-bag‘ri ezilib ketdi, deb tayinladi. Men shoshilib dalaga otlangan edim, Sulton ham indamasdan yirtiq etigini oyog‘iga torta boshladi. Sultonni ko‘rib, Usmon ham taraddudlanib qoldi, e boringki, yana galalashib hammamiz boradigan bo‘ldik-da.

Traktor tulkixonaning orqasiga o‘til ketgan ekan. Izlab topgunimizcha naq yarim kechasi bo‘lib qolayozdi. Buning ustiga traktor ham yurmayotgan ekan, bo‘lmasa-ku, ovoz chiqqan tomonga qarab tusmollab boravergan bo‘lardig-a. Traktor buzilib qopti, Mukarram opa tarasha yoqib atrofni yoritib turibdi, opam traktorning ostida, paypaslanib allakimni «og‘zidan qoning kelgur» deb qarg‘ab yotibdi. Biz kelganimizni ko‘rib opam:

– Orifjon, tinchlikmi? – deb so‘radi.

– Otamdan xat keldi! – chuvillashdi ukalarim.

– Voy tillaringga shakar-ey – dedi opam entikib, lekin negadir xatni darrov o‘qimadi, Robiyabibini qo‘liga olib, xabarchi qizimdan o‘rgilay, deb yuz-ko‘zlaridan o‘pdi, Omonni tizzasiga o‘tqazib boshlaridan siladi, Zulayho,

Usmon – hammamizni bir-bir erkalab chiqdi. Suvi qochib qolgan piyozli patiri bor ekan, o'sha bilan bizni mehmon ham qildi.

– **Qani, Orifjon, xatni o'qichi, – dedi nihoyat.** Mukarram opam tarasha yoqib atrofni yoritib turdi, men xatni deyarli yoddan o'qib berdim.

– Xayriyat, eson-omon ekan, – dedi opam xo'rsinib. Keyin negadir yig'lab yubordi...

Traktorni yurgizishning iloji yo'q ekan, hammamiz uyga qaytadigan bo'ldik. Opam Robiyani, Mukarram opam qora po'stinga o'rilib uxlab yotgan qizchasini, shu holicha, po'stinga o'ranganicha ko'tarib oldi. Yo'l-yo'lakay qiziq-qiziq gaplardan gaplashib, qiqirlashib kulishib keldik. O'ringa yotayotganimizda Omon:

– Opa, endi traktoringiz hecham yurmasin, xo'p mi?
– dedi esnab.

– Nega unday deysan, shirin o'g'lim?
– Endi har kuni men bilan yotasiz, traktor bilan yotmaysiz.

– Obbo shirinim-ey, beriroq yot, orqangni qashib qo'yay, – kulib dedi opam.

Kechasi hammamizning tushimizga otam kiribdi. Omon otamni ot qilib minib yurgan emish, otam rasmana otga o'xhab, kishnab to'rt oyoqlab choparmish, Omon qiqirlab kularnish. Usmonni qovun sayliga olib borgan emish, otam, Usmonjon, qovunni ko'p yemagin, kechasi ko'rpangnini ho'l qilib qo'yasan dermish. Zulayhoga otam chit ko'ylak bilan popukli ro'mol olib bergen emish-u, meni quvlab yetsang keyin beraman deb hadeb qochar emish. Sulton ko'rgan tushini yaxshi eslay olmay:

– Men o'ngimda ko'rdir, o'lay agar, kechasi hovliga chiqsam otam o'tin yorayotgan ekan, o'z ko'zim bilan ko'rdir, xudo ursin agar! – deb qasam ichib turib oldi.

Men bo'lsam, otam armiyaga ketayotganda eshagimiz qochib ketgan edi-ku, o'shani ko'rgan emishman. Eshak qocharnish ikkovimiz quvlar emishmiz... Ota, keta

qolayliq axir siz kechga qolyapsiz, desam, «yo‘q, buni ushlab o‘qitish kerak eshak o‘qimasa odam bo‘lmaydi» deb yana quvlar emish. Bir mahal eshaklar juda ham ko‘payib ketdi, hammasi oldingi oyoqlarini ko‘tarib, og‘zini ochib men tomonga bostirib kela boshladi:

– Ota, otajon! – deb baqirib yubordim.

Ehtimol otam opamning ham tushiga kirgandir-u, lekin buni biz bilolmay qoldik. Nega desangiz biz o‘rnimizdan turganimizda opam allaqachon dalaga ketib bo‘lgan ekan.

OPAM BOZORGA OLIB BORDI...

Bugun yakshanba, mактабга бормаймиз, иssiq о‘rnimizдан турғани ериниб, bir-birimizga tush **aytishib**, tili burro Robiyani gapga solib kulishib yotgan edik to‘satdan eshik ochilib ostonada opam **paydo** bo‘lib qoldi:

– Voy sho‘rim, haliyam yotibsizlarmi? – ranjigandek bo‘lib so‘radi.

– Sigirga xashak solib qo‘yganman, – dedim nima qilishimni bilmay.

– Qani, tezroq turinglar, – ish kiyimlarini yecha boshladi opam, – bozorga boramiz.

– Hammamizni? – hovliqib so‘radi Sulton.

– Hammamiz!

Shu paytda yuz bergen to‘polonni ko‘rsangiz: biri ko‘ylagini axtargan, biri shiminini kiyolmay tepingan, boshqasi yuzini yuvish uchun hovliga **yugurgan**, yana bittasi ishtonini teskari kiyib shunday ketaveraman deb irg‘ishlagan...

– Opa! – deb qoldi bir mahal Omon.

– Nima deysan, shirinim?

– Usmonni olib bormaysiz.

– Nega endi olib bormas ekanmiz?

– Har kuni tuyu qilib beraman deb nonimning chekkasini yeb qo‘yadi u.

- Obbo mug‘ambir-ey!
- Undan keyin, opa mana shu Sultonniyam olib bormaymiz.
- Xo‘s, nega olib bormas ekanmiz?
- Har kuni ko‘rpada yotganda ajina kelyapti deb meni qo‘rqtadi.
- Qulog‘ini kesib olaman uning! – dag‘dag‘a qildi opam.
- Opa, bozorda xo‘rozqand ham olib berasizmi? – maydalab so‘rashda davom etdi Omon.
- Olib beraman, toychog‘im. Bibi Robiyaga ham olib beramiz.

Opamning oyoqlari ostida pildirab yurgan Robiya qop-qora ko‘zlarini chaqnatib:

- Qand? – deb so‘radi.
- Ha, ona qizim, qand olib beraman.
- Menga?
- Ha, senga dilbarim, do‘ppingni to‘ldirib olib beraman... – deb opam engashib Robiyaning lo‘ppi yuzidan cho‘pillatib o‘pib oldi. Ana shundan keyin Bibirobiya deganlarining kerilganini ko‘rsangiz, ko‘zlarini suzib, lablarini cho‘chchaytirib, kallasini bir tomonga qiyshaytirgancha g‘alati-g‘alati qiliqlar qila boshladi. Opam kim yuz-qo‘linisovunlab yuvsa, o‘shanga yangi kiyim-bosh olib beraman, degan edi, ukalarim oldin men yuvinaman deb obdasta talashib, naq bo‘lmasa mushtlashib ketishayozdi. Bir mahal bunday qarasam, bir oydan buyon betiga suv tegmagan Sultonboy mol paqirga suv to‘ldirib olib chapillatib bo‘ynini yuvib, atrofga suv purkab yotibdi.

Nonushtaga sut pishirib ichdikda, tezdan bozorga jo‘nab ketdik. Sulton Omon ukamni, men Robiyani ko‘tarib olganmiz, Zulayhoning qo‘lida yog‘cheva, Usmonda tugun, yugurishimizni ko‘rsangiz, tezroq bozorga yetsag-u, tezroq yangi-yangi kiyim-boshlarni oldirib bir birimizga ko‘z-ko‘z qilsak deymiz.

Bozor joyga odam sig'maydi, nima balo, hammasi ham bugun ko'ylak-ishton olgani kelganmi? Bir-biriga yo'l bermaydi-ya! Bir tomonda bo'z, qalami bozori, bir tomonda meva-cheva bozori, don bozori, un bozori... Mis choynag-u piyola sotgan kim, eski etik charm tasma sotgan kim, bir xillari uncha-muncha tutilgan kigiz-u u yoq-bu yog'i yirtilgan gilamini yozib xaridor kutayapti, bir xillar chala qoplangan ko'rpasini ko'z-ko'zlab xaridorning etagidan tortyapti.

– Kep qoling, qand-u novvot bu! – deydi nisholda-furush oppoq ko'pkni shopirib.

– Yarmi asal, yarmi qand, – deydi pishirilgan qizilcha sotayotgan men tengi bir bola.

- Hoy, sizda insof bormi?
- Hozir odamlarda insof qoptimi?
- Voydod, cho'ntagimni kesib ketishyapti!
- Qoch, yog' bo'lasan!
- O'g'limga atab tikkandim, jon inim, shuni siz oling!
- Sizda oq rang bormi?
- Tovba, oq rang ham bo'ladimi dunyoda?
- Qo'shnik aytuvdi.
- Sizni laqillatibdi.
- Essizgina echkim-a, yuz so'm arzon ketdi-ya!
- Olmacha anoringga balli!.. Kimga patefon kerak?
- Katta buvingga olib bor!
- Kalamush fol ochayotgan emish, qo'shni.
- Voy yuring, Olimjonni ko'rsataylik ovsin.
- Bir qop sabziga bir kilo guruch olsam-a.
- Guruch qayerda bor ekan?
- Paranjingni yig'ishtirsang-chi!
- Tort eshagingni! – degan baland ovozlar ham hech to'xtamaydi. Bozor guvillarydi, bamisoli uzumzorga yaloq qush qo'ngandek hamma yoq chag'-chug'. Tiqilinchda yo'qolishib qolmaylik deb xuddi «qoch bolam, soy keldi» o'yinini o'ynayotgandek bir-birimizning etagimizdan

ushlashib olganmiz. Boshida opam, oxirida men, o'rtada besh bola. **Bir xillar:**

– Hammasi o'zingiznikimi? – deb so'raydi.

– Xudoga shukur, o'zimniki! – deb qo'yadi opam. Yana bir xillari:

– **Oxir zamonning bolalari,** uyda o'tirsanglar bo'lmaydimi! – deb turtib o'tib ketadi.

Opam MTSdan bir yo'la uch oylik maoshini, uch oylik mukofotini ham qo'shib, naq bir xurjun pul olgan ekan, hammamizga boshdan-oyoq sarpo olib berdi, kiyimboshining eng chiroylisi Sultonga tegdi: yurganda g'arch-g'urch ovoz chiqaradigan xirom etikcha, ko'k trinkadan it yoqa qilib tikilgan ko'ylak pochasi keng shim, chamanda gul do'ppi... Xoh ko'ring, xoh ko'rmanq xuddi go'shangaga kirib **ketayotgan** kuyov bolaning o'zginasi bo'lib qoldi.

– Bo'yginangdan o'rgilay! – deb qo'ydi opamning o'zi ham suyunib.

Zulayho bo'lsa... o'zi qiz bolalarning **hammasi** ham shunaqa bo'ladimi yoki bu sal boshqacharoq chiqdimi, tovba qildim-ey, opam ikkovimizni naq bir soat qiyNASAya! Bo'z ko'ylak **kiymas** emishlar, yo gulli batis, yoki rohatibadan oldirarmishlar, obbo! Idish-tovoq yuvishni bilmay uzzukun yig'lab o'tiradi-yu, nozi firoqlarini **qarang!** Oxiri u ham aytganini oldirdi. Bodom **gulli ko'k** farang ko'ylak amirkon maxsi-kalish, zar do'ppi...

– Mana endi Mahmudxon bilan qo'l ushlashib xohladimga borsalarling ham bo'laveradi! – deb jig'iga tegdi Sulton. Ammo Zulayho ham bo'sh kelmay: «O'zingchi, o'zing, o'zing ham Saddiniso bilan xohladimga borarsan» dedi boshlarini g'alati silkitib.

Bozordan chiqayotganimizda:

– Opa, o'zingizga hech narsa olmadingiz-ku? – deb so'radim.

– Sizlarning kiyganlaring meni kiyganim, – deb qo'ydi opam. Darvoza oldida har xil pishirilgan taomlar qatori

no'xatsho'rak ham sotishayotgan ekan, mana shu yerdan Omonni olib o'tishning hech iloji bo'lmadi. Bir tovoq nisholda olib choyxonada bug'doy non bilan mazza qilib yeb, issiq-issiq choy ichib sal isinib ham olmoqchi edik. Omon nisholda yesam qornim og'riydi deb yerga o'tir'b oldi, yesak yeya qolaylik deya no'xatsho'rak solingan tog'ora atrofiga davra qurdik. O'zi tortib yegan narsangga qorin to'ymas ekan, sotuvchi ayol jag'i-jag'iga tegmay javrab, aylanay-aylanay deb tortib beryapti, biz tushirib turibmiz, tortib beryapti... bir mahal bunday qarasak bir tog'ora no'xatsho'rakni pok-pokiza tushirib qo'yibmiz.

- Puli qancha bo'ladi? – o'rnidan turib so'radi opam.
- Ot bilan tuyu bo'larmidi, aylanay, – dedi sotuvchi xotin sal mujmalroq qilib.
- Qancha deyapman? – negadir jerkib so'radi opam.
- Uch yuz so'm bera qoling, aylanay.

Opam gilam xurjunning ko'zidan uchta yuz so'mlik chiqarib berdi. Endi bitmagan yana bitta ishimiz qoldi! – otanga jo'natish uchun hammamiz rasmga tushmoqchimiz.

Rasmxona yog'och bozorining orqasida ekan, so'roqlay-so'roqlay arang topdik borsak bizga o'xshab rasmini otasiga jo'natish uchun kelganlar navbat kutayotgan ekan. Navbatimiz yetgach, bir ko'ziga qora lenta taqib olgan sochi jingalak odam bizni ichkariga, g'alati narsalarning hidi kelib turgan pastakkina uyga taklif qildi. O'rtaga opam, ikki yoniga Sulton ikkovimiz turdik ukalarim yerga o'tirishdi, rasm oladigan apparati juda qo'rqinchli ekan: yerga tiralgan uchta yog'och oyog'i teppasiga patefonning qutisiga o'xshash yashikcha o'rnatilgan, qutichaning yonboshida non yopadigan yengchaga o'xshash bir narsa xunuk osilib turibdi. Qutichaning old tomonida kattaligi piyolacha keladigan ko'zi ham bor ekan. Bir ko'zli suratchi boshiga qora choyshab yopib apparatning vahimali ko'zini bizga

to‘g‘rilayotgan edi, halidan buyon dag‘-dag‘ qaltirab o‘tirgan Omon:

– Otajon, – deb sakrab o‘rnidan turdi-da, o‘zini ko‘chaga urdi. Ketidan miltiqning o‘qidek otilib Usmon ham chiqib ketdi... ana xolos, bu yog‘i endi necha puldan tushdi! Koshki bu Omon deganlarga yetib bo‘lsa, bir qochishga tushsa bormi, hurkak kiyikning o‘zginasi deysiz – tog‘dan-toqqa sakraydi u. Ikkovlarini ushlab kelguncha Sulton bilan men qora terga botib ketdik lekin, bari bir suratga tushirib bo‘lmadi, ularni, ikkovi ham dodlab, tepinib, hamma yog‘imizni tishlab uzib olishdi...

Suratga o‘zimiz tushib, MTSga jo‘nadik. Direktor opam tengi bir ayol ekan, Usmon bilan Omonning hiqqilab turganini ko‘rib:

– Karomatxon, nega bularni xafa qilib qo‘ydingiz? – deb so‘radi. Opam bo‘lgan voqeani aytib bergan edi, direktor opa xandon otib kului, yoshligimda men bir shunaqa bo‘luvdim, tog‘dan-toqqa qochuvdim deb ichkaridan bir hovuch dandon qand olib chiqdi-da, hammamizga ularhib berdi.

Opam minayotgan traktorning allaqaysi joyi buzilib qolgan ekan, ertaga, uzog‘i bilan indinga ertalab o‘zgartirib jo‘nataman, dedi direktor opa.

Shu gapdan keyin dala yo‘li bilan uyga jo‘nab ketdik. Xiyol o‘tmay, haligi suratxona oldidagi dilsiyohlikni unutib, tezroq qishloqqa yetib borib, o‘rtoqlarmizga yangi kiyim-boshlarimizni ko‘z-ko‘zlash ishtiyoyqida yonib bir-birimizni ortda qoldirib keta boshladik ayniqsa, Sulton o‘zida yo‘q shod edi, o‘zicha Bog‘ aro qo‘ysam qadam, gulguuncha qolmay xandadir» deb ashula aytib boryapti, sog‘iga piston qadalgan etikchasini ko‘z-ko‘zlab chopqillab oldinga o‘tib ketgan Omon:

- Opa, bitta she‘r o‘qib beraymi? – deb so‘radi.
- O‘zing to‘qiganmisan?
- O‘zim to‘qiganman.
- Qani, qani eshitaylik-chi.

Omon ikki qo'lini biqiniga tirab, boshini bir tomonga
xiyol qiyshaytirgancha ko'zlarini chaqnatib:

*Pista sotar baqqolman,
O'zim echki soqolman,
Nasiyaga mol bersam,
Tong otguncha o'larman.*

– deya she'r o'qiy boshladi. Opam yurishdan to'xtab,
xuddi qo'rqib ketgandek ko'zlarini katta-katta ochib:

– Voy o'g'lim, boqqol buvang eshitib qolsa nima
qilamiz? – deb so'radi.

– Nega bo'lmasa qurutidan bermaydi?

– Qurutidan bermagani uchun masxaralab she'r
o'qidingmi?

*– Qurutiga qurt tushsin,
Soqoliga bit tushsin,
Holsidan bermasa,
Omboriga o't tushsin*

– deb Omon yana irg'ishlay boshladi. Opam Omonni
ushlab bag'riga bosmoqchi bo'luvdi, ukam qiyqirib
qochishga tushdi.

Boshqa ukalarim uni quvlab ketishdi.

SUMALAK, SUMALAK, JON SUMALAK!

Kechqurun To'xta xolamning hovlisi xoh ko'ring, xoh
ko'rmang, xuddi sayilgohga aylanib ketdi. Hovlining qoq
o'rtasiga katta o'choq kovlab, qirq qulolqlik dosh qozonga
sumalak solishgan, sumalak biqirlab qaynab turibdi. Biz
mahallaning jamiki bolalari bo'lsak hovlida goh u yoqqa,
goh bu yoqqa yugurishib kun bo'yи ovora bo'lib
tayyorlagan kurakchalarimizni bir-birimizga ko'z-ko'z
qilishib, ur-to'polon qilib yuribmiz.

- Hoy, qoqvoshlar, birpas ko'chaga chiqsanglar-chi!
- deb katta kaltakni olib quvlab qoladi To'xta xolam.
- Sumalak, sumalak, jon sumalak! – deb sakray boshlaydi Akrom bilag'on.
- Qorni ochga non sumalak – jo'r bo'ladi Mahmudxon.
- Joni yo'qqa jon sumalak! – deydi yana bittasi irg'ishlab.

Shundan keyin To'xta xolam butunlay tutoqib ket-gandek bo'ladi. «Senlarni ushlab, terilaringga somon tiqmasammi» deb uzun yenglarini shimarib, ko'ylagining etagini sal yuqori ko'tarib quvlashga tushadi. Bilasizku, bunaqangi paytda biz echkidan ham shaytonroq bo'lib ketamiz: birimiz devordan, birimiz quradan, yana bittamiz eshikning boshidan oshib ko'chaga chiqib ketamiz...

Ko'chaga chiqsak qizlar guruh-guruhlarga bo'linib «Lapta», «To'p urar», «Qoch bolam, soy keldi» singari o'yinlarni o'ynashayotgan ekan. Guruhlarga o'zimizni urib, qizlarni bir qiyqiratib oldik-da, o'zimiz ham biron o'yin boshlash payiga tushib qoldik:

– Besh bolali, ke, bov ustiga bov o'ynaymiz! – taklif qilib qoldi Hayitkalla.

– Boshladik! – dedim ko'chaning sertuproq joyiga yugurib. Bunaqangi o'yinni hech o'ynaganmisiz! Oh-oh, juda gashtli bo'ladi-da, uch-to'rtta baquvvat-baquvvat bola o'rtaga turib oladi, o'nlab mayda-chuyda chuldirvoqilar ularga tashlanib yiqitmoqchi bo'lishadi, goh chuldirvoqilar ularni yiqitgan bo'ladi, goh haligi baquvvatlar chuldirvoqilarni bosib olgan bo'ladi.

– Bos!
 – Ustiga min!
 – Oyog'idan tort!
 – Ur-re, biz yengdik! – degan qiyqiriqlar eshitilib turadi.

O'ziyam o'tgan yilgi sumalakdan buyon bunaqangi ko'p bola to'planmagan, o'yin ham shu bugungidaqangi

qizimagan edi. Bov ustiga bov o'ynab charchagach, «Eshak mindi»ga o'tdik ketidan «G'itting-bitting» degan bir o'yinni boshlab yubordik. Endi, nimasini aytSAM ekan, qiziqdikda aslida bunga teng keladigan o'yin yo'q dunyoda. Bir bolaning yelkasiga minib, oyoqlaringni ko'kragiga tashlab, qorning bilan chekkasiga suyanib olasan. O'n metr narida ikkinchi bola ham shunday qilib turgan bo'ladi, tepada turgan bola;

– G'itting! – deya do'ppisini narigi bolaga otadi, narigi bola ilib olsa:

– Bitting! – deya egasiga qaytaradi. Do'ppining egasi ilolmasa yutqazgan bo'ladi, sherigi bilan o'rIN almashtirib oladi.

Men Hayitkallaning yelkasiga bahuzur minib olib, endi mazza qilayotgan edim, ichkaridan hovliqqancha Usmon chiqib: «Tez yur, opam chaqiryapti» deb oyog'imdan tortqilay boshladи.

– Nima ishi bor ekan? – dedim jerkib.

– Robinisani uxfatolmayapti, – tushuntirdi ukam. Shu Robinisa juda qiziq bola bo'ldi-da, uyqusи kelib qolsa tuqqan opasi u yoqda qolib, mening tizzamga bosh qo'ymaguncha uxfay olmaydi deng.

– Ha, katta xola, bolang yig'lab qoptimi? – deb mazax qildi Hayitkalla.

– Ha, ha, yig'layverib kallasi pishib ketganga o'xshaydi, – dedim men ham bo'sh kelmay.

Ichkari kirsam chindan ham jajji singlim yig'layverib ko'karib ketibdi, opam bechora menga ko'zi tushishi bilan:

– Orifjon, buningni o'zing tinchit, jon bolam, – deb yolvordi.

Robinisani qo'limga olib lu-lu-lu qilganimcha o'choq boshiga bordim. To'g'ridagi uyda To'xta xolamga o'xshagan yigirma chog'li kampir-u, amma-buvilar yig'ilishib olib, savobi urushga ketgan o'g'llarimizga tegsin, eson-omon qaytib kelishsin, deb «Mushkul-

kushod» o'qishyapti. Otinbibi xolam sal g'amginroq, lekin shirali ovoz bilan xuddi allakimga yolvorgandek nola qilib:

*Salli olo saodat,
Har kim aytsa bir soat,
Duo bo'lgay ijobat,
Lo iloho illo anta...*

deb men tushunmaydigan g'alati-g'alati she'rlar o'qiyapti. Amma-buvilar uning g'amgin, qaltiroq ovoziga hamohang chayqalishib, har zamonda:

– Huvvv! – deb yig'lab qo'yishadi.

Otinbibi xolam sumalak qanday kelib chiqqanini ham gapira boshladi, ilgarigi zamonda Bibifotima degan bitta ayol, o'zi juda obro'li odamning xotini bo'lishiga qaramay, bexad kambag'al bo'lganidan bolalariga ovqat topib berolmay qozonga tosh bilan ko'k o't solib qaynata boshlabdi. Bir mahal bunday qarasa, shu sumalak pishib qolgan emish, ko'zini kattaroq ochib qarasa, o'choq boshida seyimalak ya'ni o'ttizta farishta o'tirgan emish.

– Huvvv! – yig'lab yuborishdi yana amma-buvilar.

Xullas, bu sumalak deganlari xudoyi taolonning taomi emish, kimda-kim pishirib, yaxshi niyat bilan yalasa niyatiga yetarmish, bitta yetim qiz shu sumalak tufayli naq podshoning o'g'liga erga tegib olgan emish.

– Huvvv! – degan ovoz eshitildi yana ichkaridan. Mana shunaqangi gaplardan eshitib, mazza qilib o'tiraverar edim-u, ammo Robinisa tizzamda uqlab, yuk bosib oyoqlarim uvishib qoldi.

Jajji singlimni uyimizga yotqizib chiqdim. Yotqizib chiqqanimni opamga aytib qo'yishim kerak edi. Opam bo'lsa, kampirlarning orasida ko'rinxmayapti. To'xta xolamlarning hovlisi, sizga aytuvdim shekilli, ichkari-tashqarili, sumalak tashqarida pishyapti, «diydiyo»ni

ham shu yerda o'qishyapti, ichkari hovliga o'tdim... O'h-ho', ishning kattasi bu yoqda ekan-ku!

Parpi buvam chekkaroqdagi pastakkina uychada butun dunyoni unutib shaq-shuq moki otib, bo'z to'qiyapti, uning sumalak bilan ham, podshoning o'g'liga tegib olgan yetimcha qiz bilan ham ishi yo'q, faqat bo'zini tezroq to'qib, pulini ko'paytirib, Meli boqqoldan olgan qarzini tezroq to'lasa bo'lgani! Beriroqda bo'l-sa... hali aytganimdek ishlar gumbir! O'ttiz chog'li qiz-u juvonlar to'planishib, yaxshi qizdirilmagan childirmanni dapir-dupur urishib o'yin qilishyapti. Opam davraning o'rtasida, galma-galdan qizlarni o'yinga tortib:

– Hoy, yosh narsa kimdan uyalasan, – deb tanbeh ham beryapti.

– Karomatxon, o'zingiz ham bir o'ynab bering, – taklif qilib goldi ayollardan biri.

– Ha-ha, o'zlariyam o'ynasin.

– O'rtadan chiqarmanglar, – deya qiz-u juvonlar opamni davradan chiqarishmay, o'ynab bermaguningizcha javob bermaymiz, deb turib olishdi. Opam qo'llarini o'yinga moslab bir ko'tardi-yu, bir oz o'ylanib turgach, «Yo'q, bo'lmaydi» deya kulib yubordi. Qiz-juvonlar qiyqirishib talab qila boshlashdi.

– Qani, Shahrixon, chal bo'lmasa! – nihoyat rozi bo'ldi opam.

– Nimaga chalay, opajon?

– Bilganingga chalaver.

– Dilxirojga chalaymi?

– Maylin.

Voy tavba, men bilmas ekanman, opam biram chiroyli, biram ta'sirli o'ynarkanki, hammalarini mahliyo qilib qo'ydi-ya! Lekin qiziq, men uyalganimdanmi, negadir g'ashim kelib qitig'im ham kelayotganga o'xshab ketdim. Endigina tashqariga chiqib ketaman deb turuvdim, opam taqqa to'xtab:

– Qarib qolibman, Mo‘tabar, – deb chuqur-chuqur nafas ola boshladi.

– Voy, biram yaxshi o‘ynayotuvdingizki, – dedi Mo‘tabar xolam, – endi Sojidani tortinglar!

Boshqalar ham Sojidani torting, ashulasi bilan o‘ynasin, o‘zi to‘qigan ashulasi bor, o‘shani bir eshitaylik deb talab qilishdi. Sojida opam ko‘pam talashib-tortishib o‘tirmadi, shoshilib o‘rtaga chiqdi-yu, qo‘ying-e, uyalaman, deb ikki kafti bilan yuzini berkitib oldi, lekin darrov qo‘llarini yuzidan olib:

– Ashulasiniyam aytaymi? – deb so‘radi qiz-u juvonlardan.

– Voy, o‘shanisiga ishqivozmiz-da, qoqindiq! – deb qo‘ydi Mo‘tabar xolam.

Childirmachi ohang boshladi. Sojida opam yo‘rg‘alab o‘ynab ketdi. U mening opamga qaraganda juda sho‘h juda yengil o‘ynarkan, o‘ynab-o‘ynab davra o‘rtasida to‘xtadi-da, ashula boshlab yubordi:

*Urushga ketgan akam,
G‘azotga ketgan akam,
Onamizni yig‘latib,
Xatni kam bitgan akam!*

– Tilingga novvot!

– Jonim fido, qoqindiq!

– Akalarini sog‘ingan-da, – deb pichirlashib oldi ayollar. Sojida opam kuylab o‘ynashda davom etdi:

*– Osmondag‘i qarchig‘ay,
Sen bilan birga ketay.
Onam salom aytdilar,
Akamga tez yetkazay.*

*Qarib goldilar dadam,
Hassasiz bosmas qadam.*

*Arslonim qayda deb,
Yig'lab olar damba-dam.*

*Dadam qilich bersinlar,
Dalda, kuch ham bersinlar.
Uring, savang yovlarni,
Onam xivich bersinlar.*

Qiziq, men shu paytda negadir otamni eslab ketdim. Biz bu yerda sumalak pishirib, eshak mindi o'ynab, raqlar tomosha qilib o'tiribmiz, otam-chi, u qayerda ekan hozir? Ehtimol sovuq okopda dildirab o'tirib o'y surayotgandir. Yoki pulemyotni sudrab hujumga o'tishdimikan, bizdan borgan xatni o'qitishga odam topolmay, okopma-okop sudralib yurgan bo'lsa-ya... Otam, otajonim...

Ko'chada o'ynayotgan bolalar ham xuddi bir narsadan quruq qolgandek yopirilib kelib qolishdi. Parpi buvam ham ishini to'xtatib ashula eshitgani chiqdi. Sojida opam bo'lsa xuddi allakimning qarshisiga o'tirib olib yiglayotgandek hamon kuylashda davom etyapti:

*Soyimizda qunduz bor,
Boshimizda yulduz bor.
Omon qayting akajon,
Sizni kutgan bir qiz bor.*

*Ariq, bo'yida rayhon,
Sizni kutgan Sanamxon.
Aka unga xat yozing,
Yuragi to'la armon.*

*Osmondagi oy bo'lay,
Gijinglagan toy bo'lay.
Aka, qiring dushmanni,
Sizga o'q-u yoy bo'lay*

*Daraxt ekdim bog' bo'ldi.
Qovjirab yantog' bo'ldi.
Tezroq qayting akajon,
Yuragim adog' bo'ldi...*

Ashula hammadan ko'ra ham Parpi buvamga qattiq ta'sir qilganga o'xshaydi.

– E parvardigori olam, – deya chuqur xo'rsinib qo'ydi. Opamning ko'zida ham yiltillab yosh tomchilari ko'ringanday bo'ldi. Mo'tabar xolam yig'lab yubordi, ashula tugashi bilan:

- Omon bo'ling, Sojidaxon!
- Dilimdagini to'qibsan, o'rtoqjon.
- Hoy o'rtoq, so'zini yozib bersang-chi, – deyishib, qiz-u juvonlar Sojida opamni xuddi armiyadan cho'loq bo'lib qaytgan soldatni o'rtaga olgandek har tomondan qurshab olishdi. Xuddi shu paytda tashqari hovlidan ayol kishining vahimali dodlagani, kampirlarning qiy-chuvi eshitilib qoldi, hamma o'zini o'sha yoqqa urdi. Sumalak pishayotgan katta o'choqqa o't qalab o'tirgan Qumri opam shaytonlab qolganga o'xshaydi, yuziga suv sochib o'ziga keltirishyapti, yuragi tezroq joyiga tushsin deb bir piyola muzdekkina suv ham ichirib yuborishdi.
- Nima bo'ldi, qizim? – so'radi To'xta xolam.
- Voy xolajon, – entikkanidan Qumri xolam yana gapirolmay qoldi.
- Hoy, o'zingizni qo'lga olsangiz-chi! – urishib berdi Otinbibibi xola.
- Ana qozonda!
- Nima qozonda?
- O'sha, o'sha!
- Nima axir o'sha?
- Avval, xolajon, osmon-u falakda, bulutlarning ostida oppoq qushga o'xshagan bir narsa ko'rindi, keyin qanotlarini yozgancha asta-asta pasayib kelaverdi... mana shu hovlining ustiga kelganda... voy xudoyim!

- Tezroq gapirsangiz-chi! – qistadi Otinbibi xolam.
- Mana shu hovlining tepasiga kelganda haligi qush qanotlarini bir silkitib kattakon doka rumolga ɔylandida, o'zini qozong'i urdi.
- Voy tovba!
- E xudoyim!
- Lo iloha illollo... – deyishib amma-buvilar dosh qozonga yopirilib kelishdi. Soy mahalladan kelgan Soqolli xola «bismillohu rahmoni rahim» deb yenglarini tirsagigacha shımarib katta kapgir bilan qozonni kovlagan edi, chindan ham atalaga pishilgan doka ro'mol kapgirga ilashib chiqdi.

– Bibifotimai Kibiryoning mo'tabar ro'mollari bu! – deb to'satdan yig'lab yubordi Otinbibi xolam.

Xuddi shu paytda, ishonsangiz, hovlida tirik jon borki hammasi taxtadek qotib qoldi: biri ko'zlarini olaytirib, biri yelkasini qisib, yana bittasi og'zini ochgancha qozonga tikilib angrayib turibdi, Parpi buvam bo'lsa yoqasini ushlab:

– Astag'furullo, astag'furullo! – deb qo'yyapti.

Otinbibi xolam Bibifotimai Kibiryoning ro'mollarini avaylab katta tog'oraga soldi-yu, bismillo deb sekin ko'tarib ayvonga olib bordi. Suvini tog'oraga siqib, yopishgan xamirlarini tushirib, bir-ikki silkitgan edi, doka ro'mol asli holiga kelib kampir buvilarning ko'zini chaqnatib yubordi. Otinbibi xolam ho'l ro'molni chiroyli taxlab qo'yniga solayotgan edi, To'xta xolam:

- Bu yoqqa bering, – dedi jerkib.
- Nima-nima? – dedi otinbuvi xola ham xuddi o'sha ohangda.
- Sumalakni men pishiryapman.
- Mushkulkushodni men o'qiyapman-ku!
- Bering deyapman.
- Nari turing.

Ro'molning bir uchi To'xta xolamda, boshqa uchi Otinbibi xolamda, ikkovlari ikki tomonga tortisha-

yotgan edi, Bibifotimai Kibiryoning mo'tabar ro'mollari osmoni falakda uchib yuraverib chirib qolgan ekanmi, shirillab yirtilib ketdi.

– Bir parchasini menga ham beringlar, – dedi soy bo'yidan kelgan Soqolli xolam.

– Voy, aylanay, menga ham jindek tegib qolsin, – dedi past mahalladan kelgan yana bir xolam.

Mana shunaqangi gaplardan keyin desangiz, mo'tabar ro'moldan bir parcha olish uchun shunaqangi kattakon janjal boshlanib ketdiki, asti qo'yaversasiz. To'xta xolam ro'molining bir qismini ko'ksiga bosib hovlida qochib yuribdi. Otinbibi xolamni bo'lsa allaqachon kigizga bosib olishgan.

– Voy, tortmang!

– Qo'lingni ol, ochopat!

– Savobdan men ham beanaxra qolmay.

– Ho o'l, nomozni tahiratsiz uqiysan-ku... – deyishib amma-buvilar xuddi chavandozlar uloq talashgandek ro'mol talashyapti, birining burni qonagan, boshqasining yuzi timdalangan, bu orada doka yirtilib, parcha-parcha bo'lib cho'ntaklarga ham tushib turibdi... Xuddi shu paytda Qumri opam:

– Voy xudoym, – deb yana dodlab yubordi: – yana ro'mol tushyapti, osmondan tushyapti! Ana, ana!.. Yo parvardigor!

Katta-yu kichik barobariga yalt etib osmonga qarashdi, yo tavba, chindan ham kattakon bir ro'mol ulkan bir qushning o'ligidek salanglab yerga tushib kelyapti. O'choqda yonayotgan katta olovning shu'lasida ro'molning ostki tomoni yaltirab ko'zlarni qamashtirib yubordi. Kiyikdek chaqqon bo'lgan Hayitkalla bir sakrab ro'molni havodaligidayoq ilib oldi-yu, boshi uzra pir-piratib ichkari hovliga qarab yugurdi.

– Ushlanglar uni! – buyruq berdi Otinbibi xolam.

Mana shu gapdan keyin mo'tabar ro'mol talashishning ikkinchi bosqichi – eng og'ir pallasi boshlandi.

Savobdan bebahra qolmaslik uchun bolalar-u, haligi childirma chalib o'yinga tushayotgan ayollargacha aralash-quralash bo'lib ketishdi. Kim biladi, bir parchasi menga ham tegib qolsa, konvertga solib jo'natib yuborsam, otamni dushmanning o'qidan omon saqlab qolishi ham mumkin-ku deb o'ylab, men ham o'zimni to'daga urib Hayitkallaning qulog'idan cho'zg'ilay boshladim.

Tiqilinchda past mahallalik bir kampir xolaning oyog'ini bosib olgan ekanman:

– Nari tur, itvachcha! – deb xolajonim qulog'imning tagiga bir tushirib qo'ydi.

– Hu, xolajonlar, – degan ovoz eshitildi bir mahal qayoqdandir, ammo hech kim bu ovozga parvo qilmay, tort-tortni avjiga chiqaraverdi.

– Bir-birlaringni o'ldirib qo'y manglar, – dedi yana haligi ovoz, – ro'molning tagi mo'l, kecha magazinga doka kelgan.

Hamma janjal-u, tort-tortni to'xtatib Shokir buvaning tomiga qaradi. Tomning chekkasida Roziq tog'gam bilan soy mahallalik chapaqay Xo'janazar amakim qo'llarini biqiniga tirab qarab turishibdi, ikkovi ham qotib-qotib kulib, har zamonda tizzalariga shappalab qo'yishyapti.

– Bibifotimaning ro'molidan yana nechta kerak? – deb so'radi Roziq tog'am kulishdan to'xtab, – mana, tag'in bittasini otpravka qilyapman, janjallahmasdan bo'lib olinglar.

Orasiga tosh solib otilgan ro'mol osmon-u falakka chiqqach, toshdan ayrildi-yu, bir nafas havoda muallaq turib qoldi. Keyin salanglab pastga tusha boshladi.

– Yer yutgur, Roziq, avvalgisiniyam sen otganmiding?
– qaltirab so'radi To'xta xolam.

– Bo'lmasam-chi, xolajon, axir bu dunyoda mendan boshqa mexriboningiz yo'q-ku.

– Hu tiling kesilgur! Dadangga o'xshamay o'lgur! – deb To'xta xolam paypaslanib tomga otish uchun kesak

axtara boshladi. Bolalar-u qiz-juvonlargacha hammalari qiyqirib kulib yuborishdi, amma-buvilar sharmanda bo'lganlari uchun hamma aybni Otinbibi xolamga to'nkab, xuddi uyatli ish qilib qo'yan yosh boladek qizarishib, bo'zarishib ichkariga kirib ketishdi.

Biz bolalar bo'lsak yetti uxbab tushimizga ham kirmaydigan bu ajoyib tomoshaning guvohi bo'lganimiz uchun o'zimizda yo'q shod, xursand edik.

– Sumalak sumalak jon sumalak! – deb irg'ishlay boshladi Hayitkalla.

– Noni yo'qda non sumalak! – deb jo'r bo'lishdi boshqa bolalar ham sakrashib.

OPAM, OPAJONIM

Yarim kechasi uyg'onib ketdim. O'zim uyg'ondimmi desam, yo'q, tashqaridan kelayotgan sharpa ovozidan uyg'ongan ekanman... Hovlida ikki-uch odam g'imirsib yurganga o'xshaydi... Bu qanaqasi bo'ldi, nahotki o'g'ri tushgan bo'lsa, sigirni yetaklab chiqib ketishayotgan bo'lsa-ya!..

Yalang oyoq, ko'yakchan yugurib chiqdim.

– Orifjon, zambil bormi? – so'radi o'g'rilardan biri... yo'q, o'g'ri emas, Usmon buva, brigadir. Opam uch kundan buyon o'shaning yerlarini haydayotgan edi.

– Qanaqa zambil? – so'radim sal-pal o'zimga kelib.

– Zambildaqa zambil-da, qanaqa bo'lardi, – dedi yana bittasi. Ie bu doktorku. Maktabga kelib hammamizni emlab ketadigan doktor-ku. U nima qilib yuribdi bu yerda? Zambilni topib berdim. Kiyinib chiqib orqalaridan ergashdim, ko'cha eshigimiz oldida otarava turibdi. Aravada oyimning shogirdi Mukarram opam tik turibdi.

– Orifjon, ukaginam! – Mukarram opam negadir yig'lab yubordi. Zambilni aravani ustiga chiqarib otamning katta qora po'stiniga o'ralgan bir narsani

ehtiyotlab zambilning ustiga qo'ya boshlashdi. Ko'zlarim yaraqlab ochilib ketgandek bo'ldi. Opam, opajonim-ku...

– Opajon! – qichqirib yubordim.

– Dodlama! – sekingina dedi doktor, – qo'shnilarni uyg'otib yuborasan.

– Opamga nima bo'ldi?

– Ke, zambilni ko'tarishib yubor, – past ovozda dedi doktor.

Zambilni ko'plashib ko'tarib yangi, derazali uyimizga olib kirdik. Doktor paypaslanib, turtina-surtina chiroq yoqdi. Shundagina ko'zim tushib qoldi – opajonim qoni-qushga bo'yalgan, behush yotibdi...

– Opajonim!!!

– Eshikka olib chiqing! – buyurdi doktor. Mukarram opam qo'limdan tortib hovliga olib chiqa boshladи. Hech narsa bo'lgani yo'q, xudo xohlasa tuzalib qoladi, deb ko'nglimni ko'taryapti. O'choqqa guldiramazon qilib o't yoqib yuborishdi, uyga yana bitta chiroq yoqishdi... Ko'chadan otning kishnagani eshitildi, xiyol o'tmay kolxozimizning ona-bola raisi Xayri xolam bilan Mashrab tog'alar hovliqqancha kirib kelishdi. To'xta xolamni uyg'otib chiqishdi. Parpi buvam ham chiqdi. Men xuddi behushdek hamon hovli o'rtasida so'rrayib turibman. Nima bo'ldi, nima bo'ldi ekan opajonimga? Parpi buvam ichkariga, opamning yoniga shoshilib kirib ketdi-yu, lekin negadir darrov orqasiga qaytib chiqdi:

– Orifjon, bo'tam! – dedi ovozi qaltirab.

– Nima bo'pti, buvajon?

– Xudo xohlasa hech gapmas, tuzalib qoladi...

– Nima bo'pti, nima bo'pti axir?

– Traktor bosib qopti.

– Buvajon!

– Yig'lama bo'tam!

Rayon markazidan katta doktorni olib kelish uchun ketma-ket ikkita otliqni jo'natib yuborishdi. Tupuriq quriguncha yetkazib kelmasalaring boshlaringni

olaman, deb dag‘dag‘a qilib qo‘ydi rais amaki, keyin qo‘lidagi qamchisini Usmon brigadirga o‘qtalib:

– Hamma ayb sizda! – deb baqirib yubordi.

– Tepamda xudo bor, Mashrab! – yig‘lamsirab dedi Usmon brigadir, – axir kecha o‘shom ham jindakkina mizg‘ib ol qizim, deb xudoni zorini qildim. Yo‘q, deb turib olsa nima qilay axir... Uch kundan buyon traktorning ustidan tushmadi-da axir...

– Soqolingizni yulib olaman! – yer tepinib dedi rais.

Opajonim traktorning ustida uxlab qopti, traktor izdan chiqib ariqqa ag‘anab bosib qopti...

Mukarram opam, To‘xta xolam, doktor uchovlari ichkarida bir narsalar qilishyapti. Soyalari derazadan goh u yoqqa-goh bu yoqqa o‘tib turibdi. Doktor sovun, o‘tkir pichoq so‘ragandek bo‘ldi, ketidan tog‘orada iliq suv olib kirib ketishdi. Asta-sekin qo‘snilarimiz chiqa boshlashdi. Hammalari allaqanday vahima ichida pichirlashib, imoshora bilan so‘zlashishyapti, ba’zan menga, ba’zan ichkarida uxlab yotgan ukalarimga g‘alati-g‘alati qilib qarab qo‘yishadi. To‘xta xolam eshikni ohib:

– Xudoga shukur, ko‘zini ochdi, – dedi-yu, yana shoshib eshikni ichidan berkitib oldi.

Ukalarim ham birin-ketin uyg‘onib bri ko‘ylakchan, boshqasi yalang oyoq uyqusirashib, ko‘zlarini ishqalashib tashqariga chiqa boshlashdi. Omon pildirab kelib oyog‘imga yopishdi, ko‘tarib oldim.

– Aka, opam menga ukacha tug‘ib beryaptimi? – shivirlab so‘radi u.

– Bilmadim.

– Aka, opamning oldiga kiraylik ukachani ko‘raylik.

– Keyin, keyin ko‘ramiz.

Omonning uyqusi chalaga o‘xshaydi, ko‘zlarini yumilib boryapti, uxlatalish uchun uyg‘a olib kirdim. O‘ringa yotqizib endigina ustiga ko‘rpa tortayotgan ham edimki, Mukarram opam kirib opalaring so‘rayapti, darrov yuringlar deb qoldi.

Zulayho hech narsadan xabarsiz pishillab uxbab yotgan Robiyani, men ko'zi ilinay deb turgan Omonni ko'tarib oldim. Opajonimning hamma yog'ini doka bilan o'rab tashlashibdi. Ko'rpada odam emas xuddi oq matodan yasalga nulkan qo'g'irchoq yotganga o'xshaydi. Yuzi, ko'zlarigina ochiq xalos. To'xta xolam bosh tomonida, Mukarram opam chap yonida o'tirishi. Doktor o'choq oldida shishadan piyolaga dori tomizyapti. To'xta xolam qo'li bilan yaqinroq kelinglar deya ishora qilib qoldi. Opamning ko'zlarini yumuq, kipriklarida yosh tomchilari yiltirab turibdi, ko'kragi temirchining damidek ko'tarilib-tushyapti...

– Suv! – pichirladi lablari.

Opam To'xta xolam tutgan suvni ichgach, ko'zlarini katta-katta ochib atrofga tikilib qaradi, lablari burishib, ko'zlaridan duv etib yosh to'kilib ketdi.

– Orifjon, o'g'lim...

– Labbay, opajon?

– Ke, peshanamdan o'p. Barakalla, ukalaringga bosh bo'lgin.

– Unday demang, opa!

– Xo'p degin.

– Xo'p!

– Hammalaring o'qinglar.

– Xo'p!

– Dadang qaytguncha tarqab ketmanglar.

– Opajon!

– Uyimizning chirog'i o'chib qolmasin!

– Opa!

– Xo'p degin!..

– Xo'p!

– Ukalaringni hecham urishmagin!

– Xo'p!

– Sultonjon, pahlavonim, ke, peshanamdan o'pgin.

– Opajon!

– Yig'lama, qani yoshingni artchi, artdingmi? Endi hecham yig'lama, xo'pmi?.. Akang bilan urishmagan. Zulayho, ona qizim, qani menga qarachi, kap-katta qiz bo'p qopsan-ku...

– Opa...

– Usmonginam, rassom o'g'lim, beri kel, barakalla, qani bir achomlachi... Omonjon, bu senmisan, voy toylog'im-ey! Qorning ochmi?

– Usmoningiz har kuni nonimni yeb qo'yyapti.

– Voy shirinim-ey, endi yemaydi. Usmonjon endi nonini yemaysan-a?.. Robinisam qani? Uyg'ot, uyg'ottinglar! Suv... suv beringlar... Xolajon, rozi bo'ling... bolalarim sizga qoldi... Orifjon, bolaginam... chirog'imiz o'chib qolmasin, chiroq...

,To'xta xolam tutgan suvni opam icholmadi. Lablari yumilib qoldi, ko'zlar ham allaqanday olayib, bir tomonga tikilgancha qotib qolgandek bo'ldi. Doktor yugurib kelib, engashib oyijonimning ko'ksiga qulog'ini bosdi, shu holida, qulog'ini bosgancha bizga qo'li bilan tashqariga chiqinglar deya ishora qildi.

– Opajon! – qichqirib yubordi Zulayho.

To'xta xolam qo'limizdan yetaklab tashqariga olib chiqqa boshladi. Hali tong yorishganicha yo'q, hamma yoq qop-qorongi, qo'ni-qo'shnilarimiz hovlining o'rtasiga o't yoqishibdi, rais ham, onasi ham yo'q, qayooqqadir ketishganga o'xshaydi. Mahmudxon, Hayitkallalar ham chiqishibdi. Meli boqqol ham paydo bo'lib qopti. Parpi buvam bilan bir narsalar to'g'risida shivirlashib gaplashishyapti.

– Opang tuzukmilar? – sekin so'radi Mahmudxon. O'pkam to'lib javob qaytarolmadim. Mo'tabar opam ukalarining olib biznikiga yura qol, tanchaga o't qildim, bozillab turibdi, isinib chiqasizlar deb hammamizni bir yo'la taklif qilib qoldi. Ko'chaga chiqishimiz bilan To'xta xolamning:

– Voy, xudoym, Karomatbibidan ayrilib qoldik! – degan chinqirigi eshitildi.

- Opajon!
- Opajonim! – deb ukalarim ham chinqirishib orqalariga qaytishdi.

ENDI NIMA QILAMIZ?

Mana, opamning yigirmasini ham o'tkazib yubordik ma'rakaga to'plangan odamlar ham tarqalib bo'lishdi. Mo'tabar opam idish-tovoqlarni naridan-beri yuvgan bo'lди-da, u ham chiqib ketdi. Parpi buvam opamni ko'mgan kunimiz ertasiga ikki oyog'i shol bo'lib yotib qolgan. To'xta xolam ham kasal, nafasi qisyapti, erta-yu kech yotgani-yotgan.

Ukalarim bilan katta uyimizda o'tiribmiz. Otamni shu uydan kuzatgandik opam bilan ham shu uyda vidolashganmiz. Usmon do'lananing shoxidan kesib zuvuldoq yasayapti, Sulton oshiqning chikka tomoniga qo'rg'ooshin quyish bilan mashg'ul – shunday qilsam og'ir bo'ladi, boshqalarnikini bema'lol yutib olaman deb o'laydi. Zulayho Usmonning ishtoniga yamoq solish bilan ovora. Usmon ukam so'nggi kunlarda yog'och minib o'ynaydigan odat chiqarib olgan – har kuni ishtonining orqa tomonini yirtib keladi, urishsam: «Ishton o'zidan-o'zi uzilyapti» deb parvosiga ham keltirmaydi... O'zim Omonning boshini tizzamga qo'yib, ko'ylagini qaytarib, bitini o'ldiryapman. Shu kunlarda bizni bit bosib ketgan. Qiziq, bit ham odamning o'ziga o'xshagan bo'larkan: Sultonning biti o'ziga o'xshab baqaloq tirsillab turgan semiz bo'ladi. Usmonning biti nimjon, sap-sariq, barmog'ing orasiga olib har qancha siqsang ham qoni chiqmaydi. Zulayho ikkovimizning bitimiz bo'lsa, tavba qildim-ey, xipcha bel, cho'ziqdan kelgan, darmonsiz bo'ladi. Omon bilan Robiyada bitdan ko'ra ko'proq sirka uchraydi, lekin shu sirkalar ham ularga hech tinchlik bermaydi, ikkovi tinmay g'ingshib, qashingani-qashingan.

- Aka, – sekin chaqirib qoldi Zulayho.
- Nima deysan?
- Munkarnakir go'rga qayerdan kiradi?
- Bilmasam...
- Hozir opamni tiriltirib olib so'roq qilayotgan bo'lsa-ya!
- Qo'y, unaqa gaplarni gapirma.
- Gunohi bo'lsa gurzi bilan urarmish-ku?
- Yolg'on? – Omon sakrab o'rnidan turib ketdi, chopqillab borib Zulayhoning sochiga tirmashdi. – **Opamning hecham gunohi yo'q!** Uni hech kim urmaydi! Qani uring ko'rsin-chi!!

Shu gapni aytib **ukaginam** kigizga dumalab dodlashga tushdi. Uning shovqinidan yerda uqlab yotgan Robiya uyg'onib:

- **Opam!** – deya ko'zlarini javdiratib u yoq-bu yoqqa qaray boshladi.
- **Opaga** ertaga boramiz, – dedim jajji singlimni tizzamga olib. U opamning vafot qilganini hali bilmaydi, traktor xaydagani ketgan deb yuribdi bechora. Kechqurunlari ko'cha eshik oldiga chiqib, yo'lini poylaydi. Uzoqdan bitta-yarimta ayol ko'rinish qolgudek bo'lsa, opam kelyapti deb pildirab oldiga chopadi.
- Ertaga boramiz? – so'radi Robiya tizzamga joylashibroq o'tirib.
- Ha, ertaga boramiz.
- Menga qand beradi?
- Ha, qand beradi.

Robiya yana bir narsalar haqida so'ramoqchi edi-yu, ammo uyqu zo'r kelib, esnay-esnay yana uqlab qoldi. Omon g'ingshishdan to'xtab Zulayhodan boshimni boqib qo'yasan deya talab qila boshladi. Zulayho janjaldan osongina qutulganiga shukur kilib, Omonning boshini tizzasiga oldi, sochlarning orasini bitta-bitta qarab sirkasini o'ldira boshladi.

Men yana o'ylanib ketdim. Nima qilsam ekan? Yoki ukalarim bilan detdomga borib qo'ya qolsammikan? Yo'q, biz ketib qolsaq uyimizning chirog'i o'chib qoladi. Opam, uyimizning chirog'i o'chrəasin deb vasiyat qilib ketgan! Keyin biz ketib qolsak o'pamning qabridan kim xabar oladi... Kecha arvohi kapalak bo'lib uchib keldi, avval Robiyaning boshiga, keyin Zulayhoning yelkasiga qo'ndi, atrofga nazar tashlagandek bo'ldi, uyimiz tinch, biz ham ahilgina o'tirganimizni ko'rib yana mozor tomonga uchib ketdi. Opa, opajonim!! Nima qilay, maslahat bering. Axir odamlar detdomga borasan deb qiyin-qistovga olishyaptiku. Roziq tog'am ham, ona-bola raisimiz ham, hu birda bizga popukli qand bergen MTS direktori, sizning o'rtog'ingiz bor edi-ku, o'sha xola ham qistab qo'yishmayapti. Faqat Parpi buvam bilan To'xta xolam ko'nishmay turishib-di, biz tirik ekanmiz bolalar shu yerda bo'ladi deyishyapti. Yoki Meli boqqolnikiga kirib, qarol bo'lib ishlaylikmi? Yo'q-yo'q, unikiga kirmaymiz, hecham kirmaymiz. Sigirimizni olib qo'ydi u. Siz opajonim, undan olgan qarzingizni dadam armiyaga ketayotgan kuni bergen edingiz, biz ham ko'rib turuvdik endi bo'lsa tondi, qasam ichib tondi! Ma'rakangizda, yettingizda ul-bul narsa bergen bo'ldi-da, birovdan qarzga oluvdim, qistab keldi deb Parpi buvamni ham yum-yum yig'latib, sigirimizni olib qo'ydi u. Endi **bo'lsa**, Sulton ikkovlaring biznikida mol boqarlik qilinglar, hech bo'lmasa qorinlaring to'yadi-ku deb qistayapti. Yo'q, yo'q! Opajon, unikiga hecham kirmaymiz. Sulton ham uni jinidan battar yomon ko'radi. Sigirimizni olib chiqib ketayotgan kuni boqqolning qo'liga yopishib, hamma yog'ini tishlab uzib oldi. Parpi buvam «Qo'y, Sultonboy, tuzalib ketsam sigirni o'zim olib beraman... Opaginang qabrida tinch yotsin, qarzi bo'lsa yotolmaydi» deb arang yupatdi. Bo'lmasa Sulton uning boshiga tosh bilan urmoqchi edi.

Opajon, opajonim, endi nima qilay, yeydigan hech narsamiz ham qolmagan, ko'pincha och yuribmiz... yoki

Parpi buvam oyoqqa turguncha detdomga borib turaylikmi? Axir tuzalib qolsalar yana qaytib kelaveramiz-da. Ungacha ehtimol otam ham kelib qolar...

- Aka, – deb chaqirganday bo'ldi Omon
- Nima deysan? – dedim o'zimga kelib.
- Nega yig'layapsiz?
- Yig'laganim yo'q, uka.
- Ko'zingizda yosh bor-ku?
- O'zim... tupurigimni surtib oldim.
- Uyqungizni ochiryapsizmi?
- Ha.
- Aka, bugun opamning oldiga bormadik-ku? Yuring bir borib kelaylik bizni kutib o'tirgan bo'lsa-ya!
- Kech bo'ldi, Omonjon.
- Mayliga, boraveramiz, – Omon dik etib o'rnidan turdi, kelib qo'limdan tortqilay boshladi, – opam tirilgan bo'lsa, go'rden chiqolmay qiynalayotgandir, yuring, quloq solaylik...

Omonni kimdir opang albatta tirilib keladi deb ishontirib qo'yibdi. Esiga tushdi deguncha kechasi demay, kunduzi demay meni qabristonga sudraydi, olib bormasam dodlab xunob qilib yuboradi... Endi nima qildim, hozir dodlashga tushadi u.

- Aka, odamlar kelyapti! – hovliqib dedi derazaga qarab xayol surib o'tirgan Zulayho.

Rostdan ham uzun-qisqa bo'lishib uch-to'rt kishi kirib kelishyapti, oldindagisi rais, Mashrab amaki. Ketidan likanglab kelayotgani – qorovul To'ron amaki. MTS direktori, opamning o'rtoqi ham kelyapti... Ketidagisi kim bo'ldi ekan? O'risga o'xshaydi-ku, ha o'ris, sochlari ham o'rilmagan, yelkasiga tushib turibdi... Bizni olib ketgani kelishyapti... Endi nima qildik opajon?

Mehmonlar to'ppa-to'g'ri uyga kirib kelishdi.

- O'-ho', jamoat jam-ku, – deb qo'ydi rais.

Men gap nimadaligini bilganimdan ataylab indamadim. Ukalarim ham javob qaytarishmadi, hammamiz

o'rnimizdan turib, boshimizni solintirib jim turaverdiq. Direktor opa oq batis qiyiqqa tugib bir narsa olib kepti, tokchaga qo'ydi. Keyin menin orqamga berkinib olgan Omonni ko'tarib peshanasidan o'pa turib:

– Katta yigit bo'p qopsan-ku, – deb qo'ydi, – qand beraymi?

– Yemayman.

– Voy, nega?

– Biz opamning oldiga ketyapmiz, – shunday deb Omon tatalanib yerga tushdi-da, yana menin orqamga o'tib berkinib oldi.

Mehmonlar poygakroqqa o'tirishdi.

– Orifjon, nega tik turibsizlar, qani, o'tiringlar-chi!

– buyurdi rais amaki, – ha barakalla, mana bu boshqa gap... Ma'rakani o'tkazib oldilaringmi?

– Ha, – deb qo'ydim sekingina.

Mehmonlar bir-birlariga ma'noli qarab olishdi.

Direktor opa sal joylashibroq o'tirib:

– Orifjon, sizlarni olib ketgani keldik – dedi juda mehribon bir ohangda gap boshlab.

– Qayoqqa? – dedim qo'rqib.

– Detdomga!

– Yo'q, bormaymiz! – shartta o'rnimidan turib ketdim.

Ukalarim ham qo'rqib ketishdi shekilli, sapchib turib ketishdi. Zulayho bilan Usmonning ikki ko'zi o'ris xotinda bo'lib qoldi. U hech o'tirolmayapti. Goh chordona qurib oladi, goh qiroat qilayotgan domla pochchaga o'xshab cho'kka tushib oladi, sochini kaltagina qilib kestirib olgan, qulog'iga yetay-etay deb turibdi. Gavdasi ham juda katta – xuddi otamcha keladi deng. Omonga qarab ko'zini qisgan edi, Omon tilini chiqarib boplab masxara qilib qo'ydi uni.

– Nega unday deysan, o'g'lim? – avvalgisidan ham mehribonroq bir ohangda dedi direktor opa, – men aslida sizlarga begona emasman – xolalaring bo'laman! Karomat bilan traktorchilikka birga o'qiganmiz,

to'yiniyam childirma chalib, yor-yor aytib o'zim o'tkazganman... Orifjon, sening kindigingni men kesganman, o'g'lim. Opang rahmatli, seni traktorning ustida tıg'ib qo'ygan edi... Nima qilaylik endi, shunaqa bo'p qoldi. Axir, ukalaringni o'ylasang-chi!

– Bir amallab boqib olaman.

– Qiynalib qolasizlar.

– Qiynalmaymiz, kolxozga ishga kiraman! – dedim yig'lavorgudek bo'lib, yo'q, allaqachon yig'lagan ekanman, ko'z yoshlarim burnimning ustiga oqib tushayog'anidan sezib qoldim.

Direktor opa uzoq gapirdi. Opajonim hukumat uchun juda foydali ayol bo'lgani, shuning uchun ham rayon rahbarlari bizni yetimxonaga joylash haqida buyruq chiqarishganini aytib, cho'ntagidan suv qog'ozga yozilgan xatni olib ko'rsatdi. Rais har zamonda yakka-yolg'iz qo'li bilan etigining sog'iga shap etkazib urib, jim o'tiraverdi. To'ron amaki bo'lsa hech narsadan hech narsa yo'q, tutoqib ketib, bizni so'kishga tushdi. «Sen ham otangga o'xshab, qip-qizil ahmoq bo'psan, Polvon ham foyda bilan ziyoning farqiga bormas edi. Rayon hukumati senlarga yaxshilik qilyapti-yu, sen bo'lsang hiqillab nozi-firoq qilasan-a! Hozir remen bilan savalab qolaymi, ahmoq!» deb o'shqirib berdi.

Rais oxiri cholning oldiga kiraylik bular bilan bari bir ish bitira olmaymiz deb, yakka-yolg'iz qo'li bilan fotiha o'qib, o'rnidan turdi.

Men ham orqalaridan ergashdim, kirsak To'xta xolam hozirgina Parpi buvamni hovlidagi so'riga olib chiqib yotqizgan ekan. Hol-ahvol so'rashishdi, buvam tuzukman, kechadan buyon oz-oz yuryapman ham deb qo'ydi. Direktor opa aslida Parpi buvam bilan eski tanish ekan, shuning uchun bo'lsa kerak gapni juda uzoqdan boshlab yubordi, keliningizning er qilib ketganini eshitib juda xafa bo'ldim, o'shanda meni kelin qilmovdingiz,

traktorchini kelin qilib tomorqa haydatamanmi, deb ko'nmovdingiz, endi ajab bo'lsin, deb hazillashdi.

– Kim bilibdi deysan, qizim, – deb qo'ydi Parpi buvam inqillab. Direktor opa «Hozir ham kech emas, Bo'riboy akam kelguncha erga chiqmay turaman, o'zim sizga kelin bo'laman» deb yana kuldi.

– Haliyam traktordamisan? – so'radi Parpi buvam.

– Amaki, keliningiz hozir jamiki traktorchilarga boshliq bo'lib ko'tarilib ketganlar, – tushuntirdi kolxozimizning raisi.

Parpi buvam halidan buyon cho'zilib yotgan edi, bir amallab turib o'tirib oldi, orqasiga yostiq qo'yib berishdi.

– Barakalla qizim, **martabang** bundan ham ulug' bo'lsin, – deb gapini davom ettirdi Parpi buvam, – bo'lmasa, otda yuradigan bo'lib ketibsanda, a?

– Keliningiz qo'sh otli izvoshda **yuradi** – tushuntirdi To'ron amakim.

– Izvoshda dedingmi? Barakalla, – deb **xursandchilik** bildirdi Parpi buvam, – menga qara qizim, o'sha izvoshingni bir kunga berolmaysanmi, tegirmonga borib don-dun tortib kelardim... **Eshakka** minolmay qoldim.

Direktor opa izvoshini beradigan bo'ldi. «Siz uchun bir kunga emas, bir **haftaga** ham yo'q demayman, chunki siz juda tabarruk **kishisiz**, zambarakka pul berganeringiz uchun hozir butun oblastda sizni gapirishyapti, jannati odam ekan deyishyapti» deb Parpi buvamni maqtashga tushdi. Parpi buvamning shu ishi tufayli rayonimizning kattalari hukumatdan maqtov qog'ozi olishgan emish...

– O'sha zambarakni bir kunga berib turishmas-mikan? – to'satdan jonlanib so'radi buvam.

– **Zambarak nimaga kerak bo'lib qoldi?**

– Meli boqqolni **otmoqchiman**, – dedi Parpi buvam. O'tirganlar sharaqlab kulib yuborishdi, o'ris xola ham kulib qo'ydi. U, negadir, chiqqanimizdan buyon ikki ko'zini mendant olmaydi. Uyga kirsam ham, eshikka chiqsam ham menga tikilgani-tikilgan, tavba, nega hadeb tikilaverar ekan?

- Orifjonlarni olib ketgani keldik ota, – to'satdan gapni bu yoqqa burib yubordi direktor opa.
- Yetimxonagami? – Nazarimda bir cho'chib tushgan-dek bo'ldi buvam, – o'tgan safar bo'lmaydi deb aytuvdim-ku.
- Tanangizga bir o'ylab ko'ring ota, o'zingiz kasal bo'lsangiz.

– Xudoga shukur, hali tirikman, qizim!

Parpi buvam bechorani to'rtovlari o'rtaga olib ketishdi. Xaligi o'ris xotin ham o'zbekchalab gapira boshladi, Yetimxona nomi yetimxona bo'lgani bilan aslida jannatga o'xshagan bir joy ekan, bolalar uchun turgan-bitgani rohat ekan. Hozir o'sha yerga boraman deganlar soni mingta emish-ku, lekin hammasini olishning hech iloji yo'q, emish... Umuman, bizni vaqtincha olib borishar ekan, Parpi buvam oyoqqa turishi bilan qaytarib tashlab ketishar ekan. Direktor opa bizni bolalar uyiga olib bormaguncha opamning arvohi oldida qarzdor bo'lib qolaverar emish. Opajonim direktorning tushlariga kirib «Bolalarimga qara, ularni senga tashlab keldim» deyayotgan emish mana shunaqa gaplar emish.

– Ishqilib kofir bo'lib ketishmaydimi? – o'pkasi to'lib so'radi Parpi buvam.

– Voy, otaxon, ajoyib yigit-qizlar bo'lib yetishishadi.

– Mayli, qzim, meni ko'p qistayverma, nabiralarim bilan bir maslahat qilib ko'raychi, javobini ertaga olasan... Endi qizim, menga kelin bo'lmoqchimisan?

– Gap bitta, otaxon to'y tayyorgarligini ko'ravering.

– Bo'lmasa bir cho'qim osh damlab bergen, qo'lingni bir ko'raylik bunaqa mo'tabar qo'y so'ysam ham kelmaydi, qizim. Hoy, kampir, sabzidan olib chiq!

Mehmonlarning ishlari tig'iz ekan, oshga to'xtash-madi. Bitta oshga emas, kattaroq ziyofatga tushiramiz sizni, hali shoshmay tursangiz o'g'llaringiz kelsin, xumchadagi musallaslarini ham ichamiz, deyishib chiqib ketishdi.

BEGONA ELLARDA**Ikkinchchi qism****OMON O'RIS XOLAGA O'G'IL BO'LMOQCHI**

Detdomxona darvozasi oldida aravadan tusha boshladik.

Roziq tog'am bilan Parpi buvam yuz-ko'zlarimizdan o'pishib, tez-tez xabar olib turishga va'da berib, Omon bilan Robiyaning bu yerda qolmaymiz deb chinqirib yig'lashlariga ham qaramay ko'zlarini chirt yumib, jo'nab ketishdi. O'zini yerga urib yig'layotgan Omonni men, undan battar faryod chekayotgan Robiyani O'ris xola ko'tarib oldi, ichkari kirdik. Hovli juda katta, gir atrofi g'ishtli imorat ekan. O'ris xola bizni hovlida qoldirib o'zi bir chekkadagi pakana uylardan biriga kirib ketdi. Ko'z yumib ochguncha atrofimizni begona bolalar qurshab olishdi. Xuddi maymunmi, ayiqning bolasinimi yoki undan ham qiziqroq biror narsani tomosha qilayotganday angrayishib qolishdi. Bir xillari ko'zlarini katta-katta ochib, tilini chiqarib masxara qilayotgandek bir xillari voy bechoralar-ey, deb achinayotgandek uchinchi bir xili qani, sinchiklab qaraychi qaysi birini o'rtoqlikka tanlasam bo'larkan deya boshdan-oyog'imizga razm solishyapti. Yana bir xillari kiyimboshimizga, bet-qo'llimizni yuvgan-yuvmaganaligimizga ham razm solayotganga o'xshaydi. Ular bo'lsa ozoda kiyinib olishgan, kiyim-boshlarida yamoq yo'q, bet-qo'llari ham sovunlab yuvilganga o'xshaydi. Qorinlari ham to'q bo'lsa kerak ko'zlarida ovqat tashvishi sezilmayapti, yuzlari yiltirab, chehralari kulib turibdi...

Ukalarim qo'rqib ketishdi shekilli, yig'lashdan to'xtab, ona tovuq atrofiga jamlangan jo'jalardek g'uj bo'lib olishdi... Bu bolalar qanaqa bolalar bo'ldi?

Rahmdil, mehribon, Mahmudxonga o'xshash oq ko'ngilmi yoki Hayitkallaga o'xshab musatlashishni yaxshi ko'radigan bolalarmi?

Ko'zлari chaqnab, yuzlari uchib turgan men tengi bir bola yaqinimga kelib, sekin biqinimga turtdi:

– Oting nima?

– Orifjon, – dedim shosha-pisha. Keyin juda landovur, qo'rroq bola ekan deb o'ylamasin dedim-u, o'zimni dadil tutib uning ham ismi-sharifini so'radim.

– Laqabchi, – dedi begona bola.

O'zimni erkin tutayotganligimni, ulardan hech hayiqmay turganligimni isbotlash uchun hazil qilgim kelib qoldi-yu, so'zini eshitgan bo'lsam ham eshitmaganga solib:

– Taqachi dedingmi? – deb so'radim.

– Laqabchi! – ovozini sal ko'tarib dedi bola.

Men o'zimni yana yaxshi eshitmaganga, eshitsa ham yaxshi anglamaganga solib:

– Chaqimchi? – deb so'radim.

Bizni qurshab olgan bolalar yengilgina kulib olishdi. Sulton bilan Zulayho ham kulib qo'yishdi. Shu kulgidan keyin o'rtadagi o'ng'aysizlik sal ko'tarilgandek bo'lди.

– La-qab-chi! – bo'ynini cho'zib, boshini silkitib dedi bola, – men bolalarga laqab qo'yib beraman, senga ham qo'yib beraymi?

– Mening o'zi chiroyli laqabim bor.

– Qani ayt-chi, baqirib ayt, komissiya a'zolari eshitsin.

– Besh bolali yigitcha.

– Be, – dedi bola qo'l siltab, – shu ham laqab bo'pti-yu... laqab degani sal xunukroq bo'ladi, seniki chiroyli ekan, bo'lmaydi, boshqasini topamiz. Xo'sh, senga... aftiboshing kirligi uchun... qora tunka desammi, yo'q bo'lmaydi, o'zimizda tunkadan ikkitasi bor, ha mayli... hozircha laqabing Besh bolaligicha qolaversin, mana bu kim, ukangmi?

- Ukam.

- Bunga Baqaloq deb laqab qo'ysa bo'ladi, – deb Laqabchi Sultonning biqiniga xuddi suhbat boshida mening biqinimga turtgandek qilib sekingina turtgan edi, biqini og'riddimi yoki Laqabchining gerdayishi, o'zini xo'jayindek tutishi Sultonga yoqmadimi:

– O'zing baqaloq, – deb Laqabchining ko'kragidan itarib yubordi, bola gandiraklab borib orqasi bilan yerga o'tirib qoldi. Xayriyatki shu paytda ichkaridan hovliqib chiqqan O'ris xola «Orifjon, ukalaringni olib, bu yoqqa kel» deb chaqirib qoldi. Bo'lmasa, kim biladi deysiz, laqab qo'yish marosimi qulochkashlab, mushtlashish, burunlarni yerga ishqash bilan tugagan bo'larmidi. Sheriklari oldida izza bo'lgan laqabchi dik etib o'rnidan turdri-da, orqasini qoqib:

– Sen hali shoshmay turgin! – deb o'dag'ayladi, – senga oltmishta laqab qo'yib, shunaqangi ta'ziringni berayki!

Sulton yana bo'sh kelmay:

– Mana senga laqab! – deya mushtini ko'rsatib qo'ydi unga.

Nazarimda boshqa bolalar Sultonga xayrixoh bo'lib: «Ajab qilding, boplading» degandek qarab turishardi. Shuning uchun ham ukamning bu qo'rsligini o'zimcha kechirgan bo'lib, indamay qo'ya qoldim.

Ichkarida bizni tarbiyachilar, oshpaz ayollar kutib turishgan ekan. O'ris xola bizni ularga nom-banom tanishtirib chiqqach, o'z navbatida ularning ham nomini, vazifasini aytib bizga tanishtira boshladи. Biz o'sha paytda juda qattiq hayajonda edik. Yangi, o'zimiz uchun butunlay notanish bo'lgan olamda to'satdan paydo bo'lib qolganimiz uchunmi, tarbiyachi-yu oshpazlar bizga g'alati-g'alati qarashlar qilib oyog'imizdan boshimizga-cha sinchiklab nazar tashlayotganlari uchunmi, hozirgina tashqarida bo'lib o'tgan ko'ngilsiz voqeanning oqibatidan qo'rkanimizdanmi yoki o'zimiz ham

bilmagan boshqa sababdanmi biz olti aka-uka goho-goho boshimizni egib, nafasimizni ichimizga yutib entikib turardik. Ehtimol shuning uchundir semiz, baqaloq oshpazlarning ham, oriq, qotma tarbiyachilarning ham nomlarini eslab qololmadik. Faqat shu narsa esda qoldiki, bizni boshlab kelgan O'ris xolani Mariya Pavlovna deb atashar ekan. Mariya Pavlovna bu yerda ham direktor, ham bosh tarbiyachi, ham oshpazlarning nachalnigi ekan...

Tarbiyachilardan bittasi boshlaringda yara yo'qmi, kiyim-boshlaringda bit ko'pmi deb so'radi. Yana bitta tarbiyachi opa bu yerda tartib-intizom juda qattiq, tarbiyachilarining gapini ikki qilgan bola darrov haydab yuboriladi, o'rniga boshqasi olinadi, dedi. Bu yerga kelmoqchi bo'lganlar son mingta emish, lekin bir yo'la hammasini qabul qilishning hech iloji yo'q emish... Xullas yaxshi odam bo'lib chiqish faqat o'zimizga bog'liq emish.

U yog'i juda tez yurishib ketdi, hammomga tushish ham, kiyim-bosh kiyishimiz ham pand-u nasihatsiz o'tdi. Oshxonaga olib kirib, ovqatlantirib ham qo'yishdi. Biz ilgari hech stolda oyog'imizni osiltirib o'tirib ovqat yemagan edik temir qoshiqda ham ovqat ichmagandik oldin Sulton, ketidan Omon ham og'izlarini kuydirib olishdi. O'ris xola bu yerdagilarning hammasini yuragini olib qo'ygan ekanmi, hammomni yoqib bergen stolining o'ng tomoni oq, chap tomoni qora chol buva ham, omborxonadan bizga kiyim-bosch olib chiqqan manqa kampir ham oyoq uchida harakat qilishib, biron narsa buyurib qolsa, bexabar qolmay, deb O'ris xolaning ko'zini, og'zini poylab ish qilishyapti.

Oshxonadan chiqsak... voy-bo'y, hovliga bola demagani sig'may ketibdi. Hammasining oyog'ida qo'njli botinka, kechagina moylatishgan bo'lsa kerak yalt-yult qilib turibdi, egnilarida kostyum-shim, boshlarida chuchvara nusxa do'ppi... ikki qator bo'lib safga tizi-

lishgan, haligi Laqabchi barabanchi ekan. Barabanini bo‘yniga osib olibdi. Uning yonida bir yo‘la ikkita surnaychi ham turibdi.

Bizni haligi tarbiyachi opalardan biri o‘rtaga olib chiqib, yuzimizni safga qaratib turg‘azib qo‘ydi. Men yana o‘ng‘aysizlana boshladim, nega desangiz, hammaning ko‘zi bizda bo‘lib qoldi. Xayriyat, O‘ris xola boshqa tarbiyachilar bilan chiqib kelishdi-yu, hammaning diqqati o‘shalarda bo‘lib qoldi.

– Hamma shu yerdami? – so‘radi tarbiyachilardan biri.

– Shu yerdamiz, – qichqirishdi bolalar.

Qiziq, direktor negadir bizning haqimizda emas, balki urushdagi ahvol haqida gapira boshladi, qizil askarlar hozir yovuz dushmanning bosqinini to‘xtatib, qarshi hujumga o‘tib zarba ustiga zarba berayotgan ekan. Ana shu zarba berayotganlar orasida bizning akalarimiz, otalarimiz ham bor ekan, ularning vazifasi dushmanni tezroq yanchib tashlash ekan.

– Xo‘s, bizning vazifamiz-chi? – so‘radi direktor.

– A’lo o‘qish, – qichqirishdi bolalar.

– Yana?

– Intizomli bo‘lish.

– Yana?

– Voy-dod! – qichqirib yubordi bir qizcha, – ilon!!

Qizcha dodlagan joyida saf aralash-quralash bo‘lib ketdi. O‘ris xola chopqillagancha o‘sha yerga yetib bordi, nozcha, yuziga bilinar-bilinmas sepkil toshgan, peshanasi yiltiroq, qo‘ng‘ir sochli bir bola:

– Ilon yo‘q, – deb o‘zini o‘zi oqlay boshladi.

– Bor, ichiga berkitib oldi, – yig‘lab dedi qizcha.

Bola chindan ham qo‘yniga ikki qarichcha keladigan chipor ilonni berkitib olgan ekan, qo‘lga tushgach, bu chaqmaydi, o‘rgatilgan, kechasi ham qo‘ynimga solib yotaman deb yana o‘zini oqlay boshladi. Yo‘q, direktor juda qattiqqo‘l ekan, peshanasi yiltiroq bolaning

qulog‘idan cho‘zib, yelkasidan itarib safdan chiqarib yubordi. Yig‘ilishdan keyin sen bilan boshqacha gaplashaman, deb dag‘dag‘a ham qilib qo‘ydi. O‘rniga qaytib yana gapira boshladi.

– Yuz kishilič ahil oilamizga bugun olti a’zo qo‘shilyapti, ularni o‘z akamiz, o‘z ukamizdek bilib, bilganimizni o‘rgatib, bilmaganimizni o‘rganishimiz kerak.

– Shunday qilamizmi? – ovozini bir parda ko‘tarib so‘radi direktor.

– Shunday qilamiz, – takrorlashdi begona bolalar.

– Bizning xonamizda uch kishilik joy bor!

– Ko‘rpamni ho‘l qilib qo‘ymasa šittasini men yonimga olaman.

– Arifmetikadan o‘zim o‘rgataman.

– Ona tilisi mening bo‘ynimga, – degan ovozlar ham eshitildi. Mana shu gaplardan keyin biz o‘zimizni sal bosib olgandek bo‘ldik. Juda yomon bolalar emas ekan, odamgarchiligi ham chakki emasga o‘xshaydi, degan fikr o‘tdi ko‘nglimdan, nazarimda ukalarim ham shu xususda o‘ylashgan bo‘lsa kerak yuzlariga qizillik yugurib, tabassum guli ochilgandek bo‘ldi.

Direktoring topshirig‘i bilan surnaychi bolalar do‘stlik marshini chala boshlashdi. Laqabchi barabanini beo‘xshov urib, ularga jo‘r bo‘lib turdi. Biz safdagagi jamiki bolalar bilan qo‘l berib so‘rashib chiqdik. Xuddi shu paytda qalbimda shodlik quvonch hislari mavj urayotganini sezib qoldim. Bolalardagi samimiyatmi, surnay bilan barabanning yoqimli sadosimi, direktor bilan tarbiyachilarining iliq-iliq boqishlarimi, bilmayman, ishqilib o‘zimda yo‘q sevinib ketdim, entika-entika otimni aytib, safni aylana boshladim...

Sulton, Usmon uchovimizni ellik kishilik bir xonaga joylashtirishdi, shundoqqina eshikning yonginasiga uchta sim karavot qo‘yib berishdi. Zulayho bir-pasda o‘ziga o‘rtoq topib oldi, men shu singlim kamgap-u kamsuqumroq bo‘lgani uchun yakkalanib qoladi deb

qo'rqqan edim. Yo'q, unaqa bo'lmedi, tantanali tanishuv tugashi bilan qizlar uni qurshab olishdi. Xuddi yangi tushgan kelinchakni e'zozlagandek o'rtaga olib yotoqxonalariga olib kirib ketishdi. Robiya bilan Omon vaqtincha O'ris xola bilan yotib turadigan bo'lishdi. O'ris xola hu birda, bizning uyga borganda, Omonga yasatilgan yog'och ot sovg'a qilib, menga butunlay o'g'il bo'lganiningda qilichiniyam beraman degan edi. Shu qilichni qo'lga kiritish umidida Omon O'ris xolaning etagiga mahkam yopishib oldi.

Kechqurun bizning yotoqxonamizga tarbiyachi opa kelib suhbat o'tkazdi. Rayonimizdan bitta qahramon chiqib, rasmi gazetaga bosilgan ekan, o'sha qahramon haqida so'zlab berdi. Juda yaxshi o'qigan ekan, umuman, yaxshi o'qigan bolalar katta bo'lganda yo qahramon bo'larkan, yoki juda obro'li odam bo'lib yetishar ekan. O'sha oqshom ko'p bolalar bilan tanishib oldim. Haligi ilon o'ynatgan bolaning oti Samar bo'lib, detdomda uni Samovar deb chaqirishar ekan. Samovarning ota-onasi urush boshlanmasdan oldin o'z ajali bilan o'lib ketgan ekan, bu yerga kelganiga ikki yil bo'libdi, umuman, bu yer yaxshi ekan. Mening yonginamda yotgan yuzlari qop-qora, ko'zlari chaqnab, yelkalari galma-gal uchib turadigan bolani Qoravoy deb chaqirishar ekan. Bizning xonamizda yana Ko'rshermat, Islom qo'rboishi, Yebto'ymas degan bolalar ham bor ekan, lekin ular bilan durustroq tanisha olmadim.

QAROQCHILAR MENI QANDAY QILIB KALTAKLASHGANI

Otam, opam, ukalarim hammamiz hovlidagi katta supada qovun yeyapmiz, ukalarim qirqashib kulishib, bir-birlariga urug' otishadi.

To'satdan yer qimirlab, supani ko'tarib tashladi.
Sapchib o'rniidan turib ketdim.

Tush ko'rayotgan ekanman... Yotoqxona o'rtasida qora chiroq miltillab yonib turibdi, bolalar bir me'yorda pishillab o'xlashyapti, tepamda birov turganga o'xshaydi. Qiziq, kim bo'ldi ekan bu?

- Tursang-chi, ahmoq! – yelkamdan tortdi sharpa.
- Kimsan o'zi? – so'rayman qo'rqa-pisa.
- Tur, direktor chaqiryapti.
- Nima ishi bor ekan shu mahalda?
- O'zidan so'raysan.

Direktorning menga ham, ukalarimga qilgan mehribonchiligi, yaxshi muomalalari uchun yaxshi ko'rib qolganmiz, ber desa unga jonimni ham berishga tayyorman. O'rnimdan turib shoshilib kiyindim. Hovliga chiqqach, sharpani ovozidan tanib qoldim – Laqabchi, ha, o'shaning o'zginasi. Qiziq, nega endi direktorning xabarchisi yuziga niqob tutib keldi ekan... Tavba! Ehtimol meni tungi navbatchilikka qo'yishmoqchidir... Bordi-yu, qishloqdan biron shum xabar kelib qolgan bo'lса-ya, ishqilib tinchlik bo'lsin-da...

- Men seni tanib turibman – dedim niqobli bolaga.
- Xo'sh, tanigan bo'lsang kim ekanman?
- Laqabchisan.
- Bekor aytibsan.
- Meni qayoqqa olib boryapsan?
- Mariya Pavlovnaga.
- Boshqa yoqqa ketayotganga o'xshaymiz-ku?
- Ishing bo'lmasin, ezma.

Torgina yo'lakchadan boqqa chiqdik. Bog' juda katta bir gektarcha keladi, ehtimol undan ham kattadir. Quchoq yetmaydigan o'rik-yong'oqlar tarvaqaylab o'sib yotibdi... Atrofda tiq etgan ovoz yo'q, hamma yoq jim jit. Har zamonda kakku qushning sayragani eshitilib qoladi. Haddan tashqari qorong'i bo'lgani uchunmi kakkuning ovozi xuddi boyo'g'lining ovozidek vahimali eshitiladi... Qiziq, juda qiziq, direktor bemahalda bog'ning etagiga nega bordi ekan... Ha-ha, tushundim,

to'nka ko'chirisha-yotgan bo'lsa kerak kecha kunduzi oshpazlar o'tin yo'q deyishganda, Mariya Pavlovna, bolalarning kattarog'idan olib boqqa chiqib to'nka ko'chiringlar, deb tayinlagandi, demak kechasi ko'chirmoqchi bo'lishibdi-da, yuzlariga niqob tutib, hech kimga bildirmasdan bajarishmoqchi bo'lishibdi, qoyil! Mayli, ishlayman, astoydil ishlayman ukalarim bilan yarim och qolib hamma yog'imizni bit talab ketganda bizga yaxshilik qilishdi, yangi kiyim-bosh, issiq o'rinni, ovqatlar... shular uchun ham ishlayman. Shoxlari har tomonga tarvaqaylab ketgan ulkan yong'oq daraxti orqasidan yana uchta sharpa chiqib biz tomonga kela boshladi..... Negadir oyoq-qo'lim qaltirab ketdi. Direktor turgan tomonga, bog' etagiga qarab qochmoqchi bo'lvdim, meni kuzatib kelayotgan sharpa shartta yelkamdan oldi:

– To'xta!

– Qo'yvor! – dedim siltanib. Yo'q, kechikdim.

Sharpalar meni har tomondan o'rab olishdi. Qo'llarida uchiga temir qadalgan tayoq, dodlamoqchi bo'lvdim ovozim chiqmasa bo'ladimi. Qattiq qo'rqib ketganimda hiqichoq tutadigan odatim bor, shu paytda ham don tiqilgan xo'rozdek «qiyq-qiyq» qilib turaverdim.

– Xo'sh, Besh bolali yetimcha, ahvollar qalay? – so'radi novcha sharpa.

– Qo'yvoringlar meni, – dedim nihoyat o'zimni bosib olib, – bo'lmasa hozir direktorni chaqiraman.

– Ehtimol urushga ketgañ dadangni ham chaqirarsan, – mazax qildi bittasi.

– Chaqiraman.

– Bor! – buyruq berdi novcha sharpa. Tappa yerga bosishib, og'zimga latta tiqishdi.

– Ariqning ichiga tort! – buyruq bo'ldi yana. Oyog'imdan sudrab suvi qurib qolgan anhorga olib tushishdi. Og'zimdan lattani olib:

– Xo'sh, – dedi bittasi, – yana dodlaysanmi?

- Sizlar kimsizlar o'zi?
- Qaroqchilarmiz.

- Yolg'on, ovozlarining tanib turibman, – shunday deyishim bilan meni yana to'rt tomondan qurshab olishdi-yu, haligi uchiga temir qadalgan tayoqlarni qornimiga qadashdi, novcha sharpa sekin gap boshladi: bu yerda, ya'ni bolalar uyida uch xil tartib bor ekan. Birinchi tartib, direktorniki ekan, uni buzgan bola haydalarmish. Ikkinci tartib, tarbiyachilarniki ekan, uni kim buzsa, hayfsan eshitar ekan. Uchinchi tartib, Ko'rshermat boshliq qaroqchilarniki ekan, kimda-kim bular o'rnatgan tartibni buzsa, terisi shilinib olinar ekan yoki mana shu suvi qurib qolgan anhorga tiriklayin ko'milar ekan. «Keyingisi og'irroq ekan» deb o'yladim vahima ichida.

- Tushunarlimi? – so'radi qaroqchilar boshlig'i.
- Tushunarli, qani ketdik bo'lmasa, – dedim shosha-pisha.
- Qayoqqa? – nazarimda to'rttov sharpa baravar so'ragandek bo'ldi.
 - Kunda ko'chirmaymizmi?
 - Qanaqa kunda?!
 - O'rikning kundasini-da.
 - Esing joyidami?
 - Bo'lmasa meni nega chaqirib keldilaring?
 - Ahmoq! – shunday deb tayog'i bilan yelkamga turtib yubordi qaroqchilar boshlig'i. Keyin yana maydalab tushuntira boshladi:
 - Nechta ukang bor?
 - Beshta.
 - Demak o'zing bilan olti kishisizlar, shundaymi?
 - Shunday.
 - Har kuni necha mahal ovqat beriladi?
 - Uch mahal.
 - Ovqatga necha burdadan non qo'shib beriladi?
 - Ikki burdadan.

– Bir burdasini bizga berasanlar. Uch mahalgisi o'n sakkiz burda bo'ladi. Ukalaringni ko'ndirolmasang, joningdan umidingni uzaver.

Eshityapsizmi, men bu betiga niqob tutib olgan tentaklarga non berarmishman! Endi qornimiz to'yib, yuzimizga qizillik yugurganda burnimizni qonatisharmish. Sultonning o'zi arang to'yyapti-yu gapni qarang-a! Yo'q... o'lsam o'lamanki, bitta uvog'ini ham bermayman.

– Gapir! – yelkamga turtdi qaroqchi.

– Senga beradigan nonim yo'q.

O'rtaga olib savalab ketishdi. Ochig'ini aytsam, men ham qarab turganim yo'q, duch kelganini yo mushtlab, yo tepib yuboryapman... Oxiri bo'ljadi, holdan toyib yiqilib qoldim. Bittasi yelkamga minib, qulog'imdan chuzib boshimni ko'tardi:

– Xo'sh, endi-chi?

– Quloqni yeding! – dedim loy tupurib.

– Shartga kundingmi?

– Yo'q, yo'q! – deb baqirib yubordim va shu baqirganim asnosida bilmadim, bu kuch qayoqdan paydo bo'ldi ekan, yelkamdag'i qaroqchini ag'darib, o'rnimdan turib ketdim. Bittasi orqamga tirmashib, yana yerga yiqitdi.

– Chaqimchilik qilasanmi?

– Qilaman!

– Shartga ko'nmaysanmi?

– Ko'nmayman!

– Qo'l-oyog'ini bog'langlar!

– Bugunga shunisi ham yetar.

– O'ziyam joni itning jonidan ham qattiq ekan!

– Ertagacha muhlat senga, ko'nmassang tiriklayin ko'mib yuboramiz.

– Ko'msang-ko'ma qol! – dedim-u, turmoqchi bo'lib qo'limni yerga tiragan edim, boshim aylanib, shilq etib yiqilib tushdim...

O'zi shu kunlarda juda darmonsizman. Opamning vafotiga ko'p kuyganimdanmi, tez-tez boshim aylanib, ko'zim tinib o'zimdan ketib qoladigan bo'lib qoldim... Hozir ham yer gir aylanyapti, yulduz to'la osmon-u, azim daraxtlar bir-biri bilan aralash-quralash bo'lib ketayotgandek... Yo'q, yo'q, senlarga non bermayman, ukalarimning haqqini himoya qilishim kerak, opajonim shunday degan, otam tayinlab ketgan!

– Bermayman! – deb entikib yana o'rnimdan tura boshladim... Qiziq, qaroqchilar yo'q, ko'zdan g'oyib bo'lishibdi.

Asta-sekin yotoqxona tomonga qarab yurdim, ariqda yuz-qulimni yuvib, kiyimimni ham chang-chungdan tozalab oldim... Nima qildim endi, bu dahshatli voqeani direktorga aytaymi yoki aytmaslik kerakmi? Xo'sh, o'sha qaroqchilarni menga ko'rsat desa kimni ko'rsataman, axir men ularni yaxshilab tanib ololygonim yo'q-ku. Keyin chaqimchilik qilding deb bu zolim qaroqchilar meni chindan ham o'ldirib yuborishsa-chi, unda ukalarimning ahvoli nima bo'ladi... Uch kungacha o'rnimdan turolmay isitmalab yotdim, Mariya Pavlovna uncha-muncha do'xtirlikdan ham xabardor ekan, kaplab ichadigan, badanga surtadigan har xil dorilar berib turdi. Ammo unga bo'lib o'tgan voqeani aytmadim, faqat Sulton ukamga hech kimga aytmaslik sharti bilan sal uchini chiqarib qo'ydim.

– Shaytonlar! – dedi ukaginam menga achinganidan yig'lagudek bo'lib, men hali ular bilan bir gaplashib qo'yaman.

– Qo'y uka, ular bilan tenglashib o'tirmaylik – dedim katta g'alva boshlanishidan cho'chib.

– Seni kaltaklatib men qarab turar ekanmanmi! – baqirib yubordi Sulton.

O'RIS XOLA HAM YETIM BO'LGAN EKAN

Ishonsangiz shu paytda juda, juda ham xursandman. Bolalarning oldida sakrab-sakrab, o'yinga tushvoray-tushvoray deb yugurib kelyapman. Oh, hozir opajonim tirik bo'lgandamidi! A'lo baho olganimni eshitib «Aqlligimdan o'rgilay» deb betlarimdan o'pgan bo'lardi... Umrim bino bo'lib ona tilidan birinchi marta a'lo olishim. Qishlog'imizda uy ishlaridan bo'shab, tuzukroq dars qilolmasdim, bu yerda dumini xoda-xoda qilib ma'rab turgan sigir ham yo'q, hovli ham supurmaysan, jo'xori tuyib osh solish-u, tomga sholi yoyishni ham o'ylamaysan, o'qiysan, o'qiysan, tamom-vassalom!

Rostini aytsam, ilonboz Samovar yaxshi bola ekan, xuddi qishloqdag'i o'rtog'im Mahmudxonga o'xshab ketarkan, juda rahmdil, juda mehribon. Buning ustiga hamma fanlardan faqat a'lo olib o'qiydi deng. Darslarni birga tayyorlaymiz, Uchi, agar ishonsangiz, muallimlardan ham ko'p biladi, anavi chap yonimda yotadigan Qoravoyni aytmaysizmi, o'zi qo'ng'izdek dum-dumalog'-u, lekin kallasi to'la bilim ekan. Qoravoy ham men bilan o'rtoq bo'lib qoldi. Sinfda ham yonma-yon o'tiramiz, kechasi hovliga chiqquday bo'lsak ham bir-birimizga sherik bo'lib chiqamiz.

– Besh bolali, – deydi ba'zan dars qilib o'tirganimizda,
– menga qara.

– Nima deysan? – deb so'rayman.
– Darslaringni sal yetkazib olgin, keyin senga ham gorn chalishni o'rgatib qo'yaman, xo'pmi? Og'zing katta, tomog'ing yo'g'on, sendan ajoyib gornchi chiqadi...

- Gorning nimasi?
- Men chalaman-ku, o'sha-da.
- Uni bizning qishloqda surnay deyishadi.
- Yo'q, bu surnay emas, gorn! Bildingmi?
- Bildim.
- O'rgataymi?

- Mayli.

Bir nafas o'tar-o'tmas berigi yonboshimda peshanasini jiyrish hisob ishlab o'tirgan Samovar ham meni turtib qoladi:

- Besh bolali.

- Nima deysan?

- Kanikulda qayoqqa borasan?

- Bilmasam.

- Xo'p desang, bizning qishloqqa ketamiz.

- U yerda nima qilamiz?

- Qishloqning etagida kattakon ko'l bor, mazza qilib ilon ushlaymiz.

- Men ilondan qo'rqaman.

- Qo'rqma, ilon hech qachon birinchi bo'lib hujum qilmaydi.

- Qani, kanikul boshlanaversin-chi, - deb qo'yaman unga ham. Xullas mana shu ikki o'rtog'imning yordami bilan men bugun ona tilidan a'lo oldim... Ox, hozir opajonimmi, otammi bo'larmidi! Ha mayli, O'ris xolam bor-ku, suyunchining kattasini o'shandan olarman, o'zi a'lochilar qatoriga qo'shilgan kuning mukofotlayman degan edi-ku. Shuning uchun ham Qoravoy bilan Samovarni ortda qoldirib yugurib ketyapman. Atrofga qorong'i tushib qolgan, ammo mening dilim ravshan, qirqinchi chiroq yoqilgandek charog'on! Darvoza qorovuli – bir ko'zli – amakining hoy-hoyleshiga ham qaramay eshikni sharaqlatib ochib, O'ris xolaning uyiga qarab yugurdim... E attang, eshigida shapaloqdek qufl osig'lik turibdi. Samovar bilan Qoravoy izma-iz yugurib kelishayotgan edi:

- Yo'qmikan? – afsuslanib so'radi Samovar.

- Oshxonadadur, – mening o'rninga javob qaytardi Qoravoy, – ukalaring ham ko'rinmayapti-ku.

Suyunchi olgani kechki ovqatdan so'ng chiqadigan bo'ldik, nega desangiz kechikkun bolaga ovqat olib qo'yishmayd. Bir yuz yetti bola stol atrofita bir vaqtda o'tirib, bir vaqtda turishimiz kerak.

- Besh bolali, – deb yelkamga qo'lini qo'ydi Samovar.
- Nima deysan?
- Bir narsa so'rasam maylimi?
- Mayli.
- Ochiq, aytasanmi?
- Ochiq aytaman.
- Mariya Pavlovna sizlarga kim bo'ladi?
- Hech kim.
- Bolalar Mariya Pavlovna Oriflarning xolasi bo'larkan, Oriflar ham aslida o'ris ekan deyishyapti.
- Yolg'on!
- Demak sening oying o'zbekmi?
- Bo'lmasa-chi!
- Nega bo'lmasa, Mariya Pavlovna sizlarni bunchalik yaxshi ko'radi? Hammaga uch oydan keyin yangi kiyimbosh berardi, sizlarga bo'lsa kelgan kunlaringdayoq, bera qolishdi. Ko'rpalari bolishlaring ham yap-yangi... Yana bitta narsa so'rasam maylimi?
- Mayli.
- Singling Robiya bilan she'r to'qiydigan ukang Omonni Mariya Pavlovna o'z familiyasiga o'tkazib olgani-chi, bunisiyam yolg'onmi?
- Yolg'on!
- Bolalar aytishyapti-ku?
- Aytishsa-aytishaversin, bari bir yolg'on. O'ris xola o'zi ukalarimni yaxshi ko'radi, uyimizga borganda ham ukalarimni tizzasiga olib o'tirib yig'lab yuborgan, Parpi buvamga dadalari kelguncha bu bolalarni onasidek tarbiya qilaman deb so'z bergen... Undan ko'ra, Samovarjon, sen menga bir narsani yaxshi tushuntirib bergen. Sen O'ris xolani yaxshi bilasanmi?
- Bo'lmasam-chi.
- Qani, ochiq, ayt-chi, Mariya Pavlovnaning asli o'zi o'rismi, no'g'aymi yoki o'zbekmi?
- Voy, shuniyam bilmaysanmi?
- Bilmayman-da.

Samovarjonning aytishicha, O'ris xola ham yoshligida yetimxonada katta bo'lgan ekan, yigirmanchi yildami, yigirma beshinchi yildami, bunisi Samovarning esida yo'q, ekan, ishqilib bosmachilar ko'paygan paytlar ekanda, o'sha quturgan bosmachilar O'ris xolaning otasi bilan onasini otib ketishibdi...

– O'shanda Mariya Pavlovna to'rt yoshda ekan, – tushuntira boshladi Samovarjon. – Bitta o'zbek komandir uni o'ziga qiz qilib olibdi, lekin Mariya Pavlovna sigirdan qo'rqrar ekan, sigirning o'zidan emas-u, shoxidan qo'rqrar ekan. Aksiga olib, komandirning uyida bir emas ikkita sigir boqilar ekan, ko'chaga chiqsa ham, dalaga chiqsa ham hamma yoqda shoxi uzun sigirlar emish, buning ustiga biram xunuk ma'rasharkanki... Kunlardan bir kun komandirning xotinini bosmachilar qopga solib, otga o'ngarib ketishibdi. Ertasiga qizil komandir xotinini qidirib borgan ekan, xotiniga qo'shib uziniyam tiriklay ko'mib yuborishibdi... O'sha paytlarda mehribon odamlar juda ko'p bo'larkan, qizil komandirning o'g'li bilan Mariya Pavlovnani Qo'qondagi detdomga olib borib berishib-di. O'sha yerda o'zbek bolalar, o'zbek qizlar juda ko'p ekan, Mariya Pavlovna ham bora-bora o'zbek bo'lib ketibdi. Keyin, eshiyapsanmi, keyin komandirning o'g'li bilan aka-uka bo'lishibdi, keyin er-xotin bo'lishibdi, oxirida mana shu rayonga o'qituvchi bo'lib kelishgan ekan.

- Eri qayerda hozir? – deb so'radim.
- Qahramonlarcha halok bo'lgan...
- Hozir ham O'ris xola sigirdan qo'rqedimi?
- Qo'rqedi, – davom etdi Samovarjon, – Ko'chada ketayotganda oldidan shoxlik maxluq, chiqib qolsa tamom, darrov orqasiga qaytib boshqa ko'chadan yuradi.
- Samovarjon, yana bitta narsa so'rasam xafa bo'lmayman.
- Qani aytchi, nega O'ris xolaga Marayim polvon deb laqab qo'ydilaring?

- Bundan yaxshisini topib bo'lmadi-da.
- Eshitsa xafa bo'lmaydimi?

- Nega xafa bo'lar ekan, axir hammaning ham laqabi bor-ku. Ona tili o'qituvchisiniki «Ha, demak», tarbiyachi Donoxon opaniki «Voy o'lmasam», oshpaz xolanići «Girgitton», seniki «Besh bolali» mana menga bo'lsa «Samovar» deb qo'yishgan.. Mariya Pavlovnaning o'tin yorganini ko'rganmisan?

- Yo'q.
- Qopda don ko'targanini-chi?
- Yo'q.
- Bozordan qo'y orqalab kelganini-chi?
- Yo'q.

- Demak, Besh bolali, sen hech narsani bilmas ekansan. Marayim polvon chindan ham polvon, bir kuni uning o'ziga laqabini aytib bergan edik, shunaqangi kuldiki, ko'zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi, oxiri ha mayli, shu bilan ovunsalaring men rozi, lekin yomon o'qisalaring, tartibni buzsalaring qulqqlaringni uzib itga tashlayman, dedi.

Xullas, o'sha oqshom, ya'ni men ona tilidan a'lo baho olgan kunim Samovarjon, Qoravoy uchalamiz kechki ovqat mahalida ham, ovqatdan so'ng hovliga chiqib qizlarning o'yinini tomosha qilganimizda ham nuqul Mariya Pavlovna haqida gaplashdik. Qoravoy ham gapga tushib ketdi. O'ris xola eridan qora xat kelgan kuni o'zidan ketib naq bo'lmasa o'lib qolayozibdi... Yarim kun behush yotibdi. Bolalar Mariya Pavlovna to'satdan omonatini topshirib yuborsa, bizning ahvolimiz nima bo'ladi deb qo'rqqanlaridan piqillashib, bir xillari ulu tortib yig'lashga ham tushibdi. Bir mahal Mariya Pavlovna o'ziga kelib:

- Qizlarim, yig'lamanglar, mana tuzalib ham qoldim,
- deb hammasini bag'rige bosib, yuzlaridan o'pib, sochlaridan silabdi.

BIR BOR EKAN, BIR YO'Q EKAN

Yotoqxona hovlisidagi qiziq-qiziq, o'yinlar tugagach, Samovar, Qoravoy uchalamiz a'lo baho olganligimiz haqidagi xushxabarni tezroq Mariya Pavlovnaga yetkazib, suyunchiga biror narsa undirish umidida uning uyiga borgan edik, xonasida miltillab qora chiroq, yonib turganini ko'rib qoldik. To'ppa-to'g'ri bostirib kirishga yuragimiz betlamay, bir-birimizni itarishib asta derazadan mo'ralay boshladik.

Bir yo'la uch kishi ham yotsa bo'laveradigan katta-kon temir karavotning bosh tomonida peshanasi yiltiroq qo'g'irchoqni bag'riga bosib Robiya yotibdi, karavotning oyoq tomonida bo'lsa, O'ris xola sovg'a qilgan yog'och otmi minib, Omon o'tiribdi. Karavotning kungirador qubbasini mahkam ushlab, xuddi otini choptirib ketayotgandek tinmay silkinib turibdi u. O'ris xolaning o'zi bo'lsa ot qashlaydigan kattakon yelim taroq, bilan sochini tarayapti. Ikkov ukam barobar javrashib ertak aytib berasiz, bo'lmasa uxmlamaymiz deb qiyin-qistovga ham olib turishibdi.

– Xo'p mayli, ertak aytsam uxlaysizlarmi? – so'raydi O'ris xola.

– Uxlaymiz, – deyishadi ukalarim.

– Bir bor ekan, bir yo'q, ekan, ilgarigi zamonda, shu o'zimizning Qo'qon tomonda, – deb ertak boshlab yubordi O'ris xola, – bitta chumchuq, bo'lgan ekan...

– Erkak bo'lgan ekanmi yoki urg'ochi bo'lgan ekanmi? – shoshilib so'radi Omon.

– Urg'ochi bo'lgan ekan... unaqa gap qo'shmay turginda, adashib ketyapman... O'sha chumchuq bir kuni go'ng tepani titib, bitta chigit topib olibdi. Chigitni tumshug'ida tishlab dehqonning oldiga borib:

***Ek-ek mekunam,
Ekmasang mekunam,
Uyingni vayron qilaman,
Boshingni talqon qilaman.***

– debdi. Dehqon qo‘rqib ketib darrov chigitni yerga ekib beribdi. Chigit unib chiqib, gurkirab o‘sib, shona qilib, ko‘sak ham tugibdi. Paxtasi ochilgach, chumchuq haligi dehqonning oldiga borib:

*Ter-ter mekunam,
Termasang mekunam,
Uyingni vayron qilaman,
Boshingni talqon qilaman.*

– debdi. Dehqon g‘o‘zani terib beribdi. Chumchuq g‘o‘zani olib kampirning oldiga boribdi:

*Chuvi-chuvi mekunam,
Chuvimasang mekunam,
Uyingni vayron qilaman,
Boshingni talqon qilaman.*

– debdi. Kampir paxtani chuvib savagich bilan savab, piltalab ham beribdi. Chumchuq piltalangan paxtani tumshug‘ida tishlab boshqa bir kampirning oldiga boribdi:

*Yigir-yigir mekunam,
Yigirmasang mekunam,
Uyingni vayron qilaman,
Boshingni talqon qilaman.*

– debdi. Kampir qo‘rqib ketib darrov ipni yigirib g‘ovakka o‘rab ham beribdi. Chumchuq g‘ovakni tumshug‘ida tishlab, bo‘zchining oldiga boribdi:

*To‘qi-to‘qi mekunam,
To‘qimasang mekunam,
Uyingni vayron qilaman,
Boshingni talqon qilaman.*

– debdi. Bo‘zchi ham qo‘rqib ketibdi-yu, ipni olib darrov bo‘z to‘qib beribdi. Chumchuq to‘qilgan bo‘zni tumshug‘gida tishlab chevarning uyiga borib, menga do‘ppi tikib berasan deb talab qilibdi:

*Tik-tik mekunam,
Tikmasang mekunam,
Uyingni vayron qilaman,
Boshingni talqon qilaman,*

– debdi. Chevar darrov do‘ppi tikib beribdi. Chumchuq yangi tikilgan do‘ppini boshiga kiyib, xonning saroyiga borib «Mening do‘ppim bor, xonning do‘ppisi yo‘q, mening do‘ppim bor, xonning do‘ppisi yo‘q, deb sakrab shoxdan-shoxga qo‘naveribdi. Xonning achchig‘i chiqib jallodga «Chumchuqni ushla», deb buyuribdi. Ammo chumchuq pир etib uchib ketibdi, daraxtning eng tepa shoxiga qo‘nib: «Mening do‘ppim bor, mening do‘ppim bor, xonning do‘ppisi yo‘q», deb battar jahlini chiqaribdi.

O‘shandan buyon xon chumchuqni quvarmish, chumchuq, shoxdan-shoxga qo‘nib uning jahlini chiqararmish. Omonjon, endi yotib uxlaysanmi, o‘g‘lim? – deb so‘radi oxirida Mariya Pavlovna, ammo Omon javob qaytarmadi, nega desangiz, u yog‘och otining ustida ikki qo‘li bilan karavotning qubbalaridan ushlab, peshanasini karavotning muzdek poyasiga qo‘ygancha uxbab qolgan edi. Javob o‘rniga yengilgina bir xurrak tortib qo‘ydi.

– Sen-chi, ona qizim? – yana so‘radi O‘ris xola. Ammo ona qizlaridan ham javob bo‘lmadi, aftidan u kishi ham uxbab qolganga o‘xshaydi.

Mariya Pavlovna Omonni olib Robiyaning yoniga yotqizdi-da, ustiga ko‘rpa tortib qo‘ydi. Xuddi shu paytda uch o‘rtoq, xonaga kirib bordik-da:

– Ertagingizni mazza qilib biz ham eshitib oldik, – dedik baravariga. Mariya Pavlovna bosh yuvish uchun

sopol tovoqqa qatiq, suyultirib qo‘ygan ekan, yurganda hamisha shoshilib, oyog‘ining tagiga hech qaramay yuradigan Qoravoy tovoqqa turtinib ketib qatiqni to‘kib yubordi.

– Hechqisi yo‘q, – dedi Mariya Pavlovna, – yuqidagisi ham yetadi, o‘zi sochim ham uncha ko‘p emas... Bundan keyin gap poylamasdan to‘ppa-to‘g‘ri kirib kelaveringlar, xo‘pmi?

– Xo‘p.

– Menda ishlaring bormidi?

– Biz suyunchi olgani keldik.

– Suyunchi?

– Ha, suyunchi berasiz, – shoshilib dedi Samovar, – bugun Besh bolali kechirasiz, mana bu Orifingiz a’lo baho oldi.

– A’lo baho oldi?

– Ona tilidan, – qo‘shib qo‘ydi Qoravoy.

O‘ris xola chindan ham xursand bo‘lib ketdimi yoki bu yerda o‘zi odat shunaqa ekanmi, bunisini bilmayman-ku, lekin har birimizning peshanamizdan alohida-alohida o‘pib, menga uchi ochilmagan rangli qalam, Samovarga ilon tutganingda kerak bo‘ladi deb po‘kak tiqinli yapaloq shisha, Qoravoyga bir yo‘la ikkita baqanusxa pero hadya qilib yubordi. Orifjonning o‘qishiga bundan keyin ham yordam bersalaring baliq, ovlaydigan qarmoq, olib beraman, deb va’da ham qilib qo‘ydi.

Mariya Pavlovnaning bosh yuvishga tayyorgarlik qilib o‘tirganini ko‘rib huzurida uzoq, qolmay, tezgina tashqariga chiqib ketdik.

YETIMLARNING TUNGI NOLISHI

Zulayho, ilgari ham aytuvdim shekilli, juda ham irimchi qiz bo‘lgan. Qayoqdagi ins-u jinslarga, dev-u-parilarga shunaqangi qattiq, ishonadiki, xuddi Soy mahalladagi Otinbibibi xolamning o‘zginasi deysiz.

Tasodifni qarangki, xuddi o‘ziga o‘xshagan bitta Dilbar degan qiz bilan topishib olishibdi, ikkovlari yotoqxonadagi qizlarga «Kechasi tuynuk oldiga kelib dadamiz-u akamiz, xullas kimni sog‘ingan bo‘lsak o‘shaning nomini aytib nolish qilamiz. Nolamiz arsh-u a’loga xudoyi taologa borib yetsa, dadamiz-u akamiz albatta qaytib keladi, deyishibdi. Avvaliga qizlar ko‘nmabdi, keyinchalik, hammasi ham urushga ketgan dadasiy-u akasining tezroq qaytishidan umidvor emasmi, ha mayli, o‘zimizni bir sinab ko‘raylik-chi, deyishib yarim kechagacha nola qilishibdi. Kim biladi deysiz, tasodif yuz bergenmi, yoki yetimlarning nolasi inobatga o‘tib xudoyi taolo Leningrad frontida jang qilayotgan askarni uchirib olib kelganmi, ishqilib Obidaxon degan qiz ertalab yuzini yuvGANI chiqsa, uzun shinel kiygan dadasi yotoqxonalarning qaysi biriga kirishni bilmay garang bo‘lib turgan emish. Bir soat o‘tar-o‘tmas Sonya degan no‘g‘ay qizning ham dadasi so‘roqlab kelib qoldi...

Shundan keyin, ishonsangiz, yotoqxonalarda xudoga nola qilish shunaqangi avj olib ketdiki, asti qo‘yaverasiz. Lekin, hammasi yashirincha, navbatchi tarbiyachilar uxlagandan keyin bajariladi. Bugun nola qilish, ya’ni xudoyi taologa tuynuk orqali iltijo qilish navbati bizning yotoqxonaga ham yetib keldi. Shermat bizning yotog‘imizning tungi direktori hisoblanadi, hech kim uning gapini ikki qilolmaydi, ikki qilsa, niqobli qaroqchilar ta’zirini berib qo‘yadi. Men ham anavi kungi kaltakdan keyin yurak oldirib qolganman.

Ana shu Shermat avvaliga bolalar nola qilamiz dessa ko‘nmay, kim nola qilsa burnini kesaman deb dag‘dag‘a qildi. Bugun bo‘lsa to‘satdan bolalarни nola qilishga xuddi ko‘rikka tayyorlayotgandek tayyorlay boshladи.

Kechqurun tarbiyachi Donoxon ona, ya’ni «Voy o‘lmasam» opa navbatchilik qilishi kerak edi. Odatda bu opamiz boshqa navbatchilarga o‘xshab to bolalar uxlamaguncha xonama-xona aylanib yurmasdi, yo o‘zimizga

topshiriq berar, yoki gazetadan bitta-yarimta xabar o'qib berib, tunlaring xayrlı bo'lsin deb, uyiga jo'nab qolardi. Bugan biz nolish qilmoqchi bo'lganimizni eshitib qolganm: yoki vaqtli ketib qolavergani uchun Mariya Pavlovna jan gap eshitganmi, ishqilib, yotoqxonamiz o'rtasida oyog'i singan kursini qo'yib bafurja o'tirib oldi-da!

Endi nima qildik deb bir-birimizga qarab oldik.

– Uy vazifalari bajarilganmi? – suradi «Voy o'lmasam» opa.

- Bajarilgan! – bir ovozdan takrorlashdi bolalar.
- Menga savollar bormi?
- Savol yo'q.
- Bo'lmasa, mashg'ulotimizni boshlaymiz.
- Opa, bugun juda charchadik, mashg'ulot o'tmay qo'ya qolaylik, – iltimos qildi Samovarjon.
- Hali vaqt juda erta, – ko'nmay turib oldi «Voy o'lmasam» opa.
- Biz ertalab barvaqtroq, turib hovli supurmoqchi edik, – degan gaplarni ham qilishdi bolalar.

Ammo «Voy o'lmasam» opa bu bahonalarga ham parvo qilmadi. Bugun topishmoq aytishamiz, kim tez topsa va boshqalardan ko'proq topsa mukofotiga olti dona rasm qalam beriladi, deb e'lon qildi-da, o'rnidan turib:

- Boshladikmi? – deb so'radi.
- Boshladik, – shoshilib deyishdi bolalar ham. «Voy o'lmasam» opa uyida daftariga hammasini yozib kelgan ekan, o'sha daftardan boshini ko'tarmay, o'qiyotgan joyiga ko'rsatgich barmog'ini qo'yib:

*Zuv-zuv boradi,
Zuv-zuv keladi,
Alham o'qiysi,
Gilam to'qiysi.*

- bu nima? – deb so'radi.
- Ari! – tarbiyachining gapi tugamasdan dedi Qoravoy.

- To‘g‘ri topdipg, – dedi tarbiyachi opa, – uzun terak, ichi kovak, kim aytadi?
- Qamish! – dedi mening ukam Sulton.
- To‘g‘ri. Tap-tap etadi, tagidan karvon o‘tadi?
- Qybolta, – dedi Shermat.
- Karavot, – dedi Islom.
- Elak, – baqirib yubordi Usmon.
- Topding.

*Tang tang ko‘zacha
Tangidorat ko‘zacha
Kunguradorat ko‘zacha.*

- kim aytadi?
 - Ko‘zacha, – dedi bittasi.
 - Tanga, – dedi boshqasi.
 - Angishvona, – dedi uchinchisi.

E boringki, «Voy o‘lmasam» opa bizni naq, yetti huftongacha ushlab o‘tirdi-da, topishmoqning ham shunaqangi qiyinlaridan yozib kelibdiki, bir xillariga javob topguncha naq, terlab ketdik. Nihoyat, tarbiyachimiz esnab-esnab o‘rnidan turdi-da:

- Mukofotni Qoravoyga beramiz, – dedi-yu, rasm qalamlarni egasiga topshirib, xuddi orqasidan biroz quvlagandek shoshilinch chiqib ketdi.
- Besh bolali, – deb chaqirdi. Shermat, – tashqariga chiqib xabar olchi, hamma uxlaganmikan.

Tashqariga chiqib xabar olib keldim. Yo‘q, hamma uxlamabdi. O‘ris xolaning uyida ham, qorovulxonada ham miltillab chiroq yonib turibdi.

- Mayli, – dedi Islom – hozircha ovoz chiqarmasdan boshlaymiz.
- Hamma o‘z karavotiga chiqib o‘tirsin, – buyruq berdi Shermat. – Qibлага qarab cho‘kka tushinglar.
- Har kim o‘z bilganicha nola qilaversin! – buyruq, berdi Shermat fotiha o‘qigandek ikki qo‘lini oldinga cho‘zib.

- E xudo, otajonim tezroq, kelsin, – deb yolvordi Usmon ukam.
- Opajonim ham tirilib kelsin, – pichirlab qo'llarini boshi uzra ko'tarib iltijo qildi Sulton.
- E xudo, Gitler tezroq, o'lsin!
- E xudo, urushni tezroq tugat!
- Xudojon, akamni sog'indim!
- Tezroq, keling, dadajonim! – degan past-baland ovozlar, yig'lash-u xo'rsinishlar eshitila boshladi. Bunday qarasam, yotoqxonamizdagi ellik uch bolaning hammasi cho'kka tushib olib, qibлага qarab qo'llarini yozgancha nolish qilyapti. Birining dadasi, boshqasining akasi urushga ketgan, oyisi o'lganlar, qarindoshlaridan judo bo'lganlar bor. Ana shularni qumsab, sog'inib yig'lardi ular. Mehribon kishisining bir og'iz shirin so'zi, suyub erkalatishi, bag'rige bosishi xumor qilgandi ularni. Mehrga, muhabbatga tashna qalblar faryod chekardi hozir. Bilaman, bu bolalarning biri hozir xayolan otasining tizzasida o'tirib, yuzlarini asta silab, mo'ylovidan beozor tortqilab erkalanyapti, boshqasi allaqachon opasi bilan topishib olgan, yuzlarini yuzlariga bosib bir-birlarining boshini mayin silab, hayajondan entikishib, iliq-il iq ko'z yoshi to'kishyapti, ona bag'rining harorati mehrga tashna qalblariga malham bo'lib quyilyapti, vujudini eritib, tanasiga huzur bag'ishlab allalayapti... Ammo bularning hammasi xayolda... Opajoni allaqachon o'lib ketgan, endi tirilmaydi u. Otasi bo'lsa olis-olislarda yuribdi, akajonidan ham xat-xabar kelmaganiga ancha bo'lib qoldi... e xudo, e xudojon, ular tezroq, kelsaydi!..

Samovarjonning jazavasi tutib ho'ngrab yig'layotganini eshitib qoldim, yoniga borib:

– Qo'y, sherik, yig'lama, – deb ko'nglini ko'tarmoqchi bo'ldim.

– Sherik, dadajonimni shunday sog'indimki, – dedi Samovar hiqillab, – uch yil bo'ldi ko'rmaganimga...

- Oying tirik-ku.

- O'gay.

- O'zingning oying-chi?

- O'lgan. Meni tug'ayotganda o'lgan ekan...

Oyijonimni ham sog'indim, juda-juda ham sog'indim...

Qo'y, tegma, birpas yig'lab olay, yig'lasam sal ko'nglim ravshan tortgandek bo'ladi... Ke, sen ham o'tir, birga yig'laymiz.

Asta borib yana o'zimning karavotimga o'tirdim, bolalarning deyarli yarmi ho'ngrab yig'lashardi:

- Adajon, cho'loq bo'lsangiz ham keling!

- Oyijon, men bolalar uyidaman!

- Xudojon, jon xudo! – deb boshlarini chayqashib, duv-duv ko'z yoshi to'kishardi ular.

Men Ko'rshermat hammamizni savalab nonimizni tortib olayotganidan ulardek mehri qattik, toshbag'ir bo'lsa kerak deb o'ylab yurardim, yo'q unchalik emas ekan, shunaqangi yig'layaptiki, ishonsangiz o'zimning ham rahmim kelib ketyapti unga. Rostini aytsam unga juda qiyin, opasining ham, otasining ham qayerdaligini bilmaydi u. Uch yasharligida bozorda yo'qotib qo'ygan ekan, o'shandan buyon detdomma-detdom ko'chib yuradi u, bezoriligi uchun yo xaydab yuborishadi yo o'zi qochib ketadi. Shaharma-shahar tentirab, bozorma-bozor kezib ota-onasini axtargani-axtargan.

Xuddi shu paytda Usmon bilan birga biringchi sinfda uqiydigan Olim Chapayev degan bir bola bilan yonginasidagi karavotda yotadigan Usta laqabli bir bola jo'jaxo'rozdek tikkama-tikka bo'lib olishib ketishdi. Olim Chapayev bu yerga to'rt yoshligida kelgan ekan, tolning novdasini ot qilib minib, men Chapayevman deb, kun bo'yi xonama-xona shataloq otib yurarkan, yoshi yetib biringchi sinfga o'qishga borganda muallim familiyasini so'rasha bilmabdi, sheriklari:

- Oti Olim, familiyasi Chapayev, – deyishibdi. Muallim yo'qlamaga Olim Chapayev deb yozib qo'yibdi,

o'shandan buyon uning familiyasi shunaqa bo'p ketibdi.
Hozir shu bola bilan Usta bir-birini bo'g'ishib olishdi:

– Nega sen baqirib nola qilyapsan? – dedi entikib Olim Chapayev.

– Men dadamni chaqiryapman, bildingmi? – undan battar qizishib dedi Usta.

– Qo'yvor yoqamni.

– Qo'yvormayman.

– Ho sizning dadangiz kelib, bizning dadamiz kelmas ekan-da, baqiraveraman!

– Qani, yana bir baqir-chi! – dedi Olim Chapayev o'rtog'ining yoqasini battar siqib. Joni qiynalib, alami oshib ketgan Usta bir sultanib o'rtog'ining qo'lidan chiqdi-da:

– Bari bir seni^zg dadang kelmaydi! – deb o'chini olgan bo'lди.

– O'zingning dadang kelmaydi!

– Dadang qo'rroq, urushishniyam bilmaydi.

– O'zingning dadang qo'rroq, miltiq otishni ham bilmaydi!

Shermat janjallashayotganlarga yaqinlashib bir xo'mraygan edi, ikkovi ham jim bo'lib, to'mshayishib o'z o'rinaliga o'tirib olishdi.

Nolish yana avjiga chiqib ketdi, endi hech kim sheringiga gap qo'shmay qo'ydi. Hammamiz chin yurakdan, astoydil nolish qila boshladik yana.

Vaqt ham allamahal bo'lib qolgan edi. Bir xillar nola qila-qila charchab, xuddi nomoz o'qiyotgandek cho'kka tushib, yana bir xillari peshanasini kaftiga qo'ygancha uqlab qoldi. Men ham ochig'ini aytsam, otamni juda sog'ingan edim. O'rnim ham shundoqqina eshikning yonginasida emasmi, qo'limni og'zimga quvacha qilib uni rosa chaqirdim, chaqira-chaqira uqlab qolganimni o'zim ham sezmay qolibman... Bir mahal to'satdan otamni ko'rib qolsam bo'ladimi! Dalada opamning o'rniga traktorchilik qilayotgan emish, lekin traktori juda kichkina, bir chelak suv eltadigan samovarcha

kelarmish, ana shu samovarchadek keladigan traktorni minib yer xaydayotgan emish. Bir mahal traktorchasida astasekin shishib, semirib shunaqangi katta bo'lib ketdiki, otam butunlay ko'rinnmay, xuddi bulutlar orasiga kirib ketgandek bo'ldi.

– Otajon!! – deb baqirib yubordim, keyin o'zimning ovozimdan o'zim uyg'onib ketdim. Boshqa sheriklarim ham uyg'onib, otasini, akasini kelib qolishini kutib hovlida aylanishib yurgan ekan. Men ham chiqib kuta boshladim.

O'sha kuni birontamizning ham otamiz kelmadni, ertasiga ham indiniga ham hech kimdan darak bo'lmasdi. Uchinchi kuni qiziq bir voqeа yuz berdi-yu, hammamiz tungi qilgan nolishimizni butunlay unutib yubordik.

DUMLI MASXARABOZLAR

O'zi shu Shermat juda g'alati bola ekan, qiziq-qiziq narsalar o'ylab topgani-topgan. Qiziq-qiziq narsalar o'ylab topa olmagan kuni qarabsizki, yotoqxonada kattakon mushtlashish! Tarbiyachilar uni necha martalab tavbasiga tayantirishgan. «Xo'p, endi qilmayman», deydi-da, bir kun o'tar-o'tmas undan battarrog'ini qilaveradi.

Ertaga bozor deydigan kuni kechqurun Islom ikkovi qayoqdandir bir quchoq taxlangan eski gazeta topib kelishdi, tungi tarbiyachilar ketgach, eshikni ichidan berkitib:

– Ajoyib o'yin topdim, kim ishtirok etadi? – deb so'radi.

– Qanaqa o'yin? – chuvillyashib so'rashdi bolalar.

– Ertaga bozorda tomosha ko'rsatamiz.

– Qanaqa tomosha axir? – deb so'radim qiziqishim oshib.

– Sen, Besh bolali, aralashmaysan.

– Nega aralashmas ekanman?

– Sen qo'rqoqsan.

– O‘zing qo‘rqqoq.

– Teringni shilib olaman!

– Yakkama-yakka olishasanmi? – dedim achchig‘im chiqib. Shermat mening vajohatimni ko‘rib, bir oz hayiqdimi yoki janjalimiz o‘yinga xalaqit beradi deb o‘yladimi, yelkamga qo‘lini tashlab:

– Hazillashdim, Besh bolali! – deb qo‘ydi. So‘ng, qani kim mard bo‘lsa o‘rtaga chiqsin, dedi o‘tirganlarga yuzlanib. Ma’lum bo‘lishicha, yotoqxonamizzdag‘i bolalarning hammasi mard ekan, bitta qolmay o‘rtaga chiqib, o‘yinboshini qurshab olishdi. Boshimizga gazetadan karnayga o‘xshatib o‘rab uzunchoq qalpoq, omborxonadan eski-tuski lattalar olib chiqib orqamizga dum qiladigan bo‘ldik keyin yuzimizning to‘rt joyigami, besh joyigami oq qog‘oz yopishtirib, to‘yma-to‘y yuradigan masxarabozlarga o‘xshab olgach, bozorning qoq o‘rtasida barabanchi barabanini chalishi bilan ellik uch bola bir yo‘la o‘yinga tushib yuboradigan bo‘ldik.

– Qalay, qiziqm? – so‘radi o‘yinboshi.

– Qiziqlikka qiziq-ku, – ikkilanib qoldi Samovar-jon,

– Mariya Pavlovna bilib qolsa nima qilamiz?

– Mariya Pavlovna ertaga Qo‘qonga oziq-ovqat olgani ketadi.

– Qorovul bir yo‘la hammamizni ko‘chaga chiqaradi-ku? – tashvishlandi yana bitta bola.

– Bog‘ning etagida devorning pastqam joyi bor, o‘sha yerdan oshib o‘tamiz, – yo‘l ko‘rsatdi o‘yinboshi.

Birimiz dum yasashga, boshqamiz qalpoq tikishga tushib ketdik. Bir xil bolalalar dum qilishga latta topolmay bolishning jildini ham ishlatib yuborishdi, pol yuvadigan kir latta deysizmi, navbatchi bolalar yengiga taqadigan qizil parcha deysizmi, eski ko‘ylag-u kir ishton deysizmi, hamma-hamasini ishlatib yubordik. Nihoyat, yarim kechaga borib hamma narsa taxt bo‘lgan edi, Shermat havaskor masxarabozlarni o‘rtaga olib chiqib bir oz mashq ham qildirib ko‘rdi.

– Chakki emas! – o‘zida yo‘q xursand bo‘lib dedi o‘yinboshi, – endi yotib uxlanglar askarlarim. Uyquga to‘ymasanglar, o‘yinga yaxshi tusholmay meni qiy nab qo‘yaszilar... Qoravoy, bugun chiroqni sen o‘chirasan!

Ertasiga choshgoh mahalida bozordagi g‘ovur eng avjiga chiqqan bir pallada don-dun sotiladigan timning yonidagi yalanglikka to‘plandik. Laqabchi o‘zi chalib yuradigan barabanini ko‘rpaning avrasiga o‘rab olib borgan ekan, asta bo‘yniga osdi.

– Hamma kelib bo‘ldimi? – so‘radi o‘yinboshi.

– Samovar kelmadi, – dedi bittasi. – Masxarabozlikni yomon ko‘rarmish.

– Hechqisi yo‘q, – qo‘l siltadi Shermat, – u xoinni kechasi mullo qilib qo‘yamiz. Qani, askarlarim, boshladik,

Avvaldan kelishib olganimizdek juda tezlik bilan boshimizga karnay nusxa qalpoqchalarni kiyiq ko‘z yumib ochguncha olachipor dumlarni ham taqib, yuzimizga qog‘oz parchalarini ham yopishtirib bo‘ldik. Baraban chalinishi bilan shunaqangi bir ajoyib o‘yinni boshlab yubordikki, asti qo‘yaverasiz: birimiz gavdamizni oldinga sal egib, dumimizni likillatib o‘ynayapmiz, birimiz suzong‘ich sigirdek boshimizdag i karnaynusxa kalpoqchamiz bilan kimnidir muljalga olgandek xiyol engashib o‘ynayapmiz, Sulton nima qilishini bilmay nuqul muqom qilyapti. Usmon shaytonning bolasiga o‘xshab, turgan yerida dik-dik sakrab turibdi.

Odamlar hang-u mang bo‘lib:

– Yo parvardigori olam!

– Yo tavba!

– Nima balo, qiyomat qoyim bo‘ldimi?

– Shuncha masxarabozni hech ko‘rmagandim, – deyishib, qo‘rqanlari ko‘kragiga tuflab, qo‘rqmaganlari bo‘ynini biz tomonga cho‘zib tikilib qolishdi. Chayqov bozori-yu go‘sht bozori, non bozori-yu meva bozoridan odamlar oqib kela boshlashdi. Barabanchi bo‘lsa zaptiga

olib taka-tum qilib urib turibdi, o'yinchilar ham yangi-yangi qiliqlar ko'rsatishyapti...

- O'g'rini ushla!
- Voy, cho'ntagimni kesib ketibdi!
- To'xta, tirmizak! – degan ovozlar eshitilib qoldi.

Bunday qarasak Ko'rshermat odamlarni oralab xuddi daraxtning panasiga berkingandek odamlarning orqasiga berkina-berkina allakim bilan yashinto'paloy o'ynab yuboribdi. Islom qo'rboshi yoymachi cholning gilam xurjunini qo'ltig'iga urib, qo'y bozori tomonga o'qdek uchib boryapti. Meni, ho' birda kechasi kaltaklashga ishtirok etgan Yebto'ymas oshpaz xotinning bir chelak suyuq oshini olib qochib odamlar orasiga tushib qolgan quyon boladek qayoqqa qochishni bilmay, garang bo'lib turibdi... To'satdan, ha to'satdan xunuk bir fikr boshimga keldi-yu, etlarim junjikib ketdi. Ko'rshermat bilan Islom qo'rboshi bizni laqillatganga o'xshaydi, ha, ha bizni boplashgan ekan. Hammamizni o'yinga solib, odamlarni chalg'itib, o'sha chalg'igan odamlarning cho'ntagini kesib ketishni mo'ljallahsgan ekan.

– Oq qalpoqni ur! – dedi kimdir yelkam aralash tepib. Munkib ketib peshanam bilan yerga urildim, o'rnimdan turib duch kelgan tomonga qochmoqchi edim, shu paytda Usmonni birov quvib ketayotganini ko'rib qoldim. Ukaginam qo'lga tushib qolishdan qo'rqiб, chinqirib dodlab boryapti. O'qdek uchib borib, quvlab borayotgan odamning yelkasiga tirmashdim, ikkovimiz guppang bo'lib yerga yiqlidik. O'rnimdan turib dumimni yulib tashlab, boshimdagи oq qalpoqni yerga urib ukaginamning qo'lidan ushlagancha ko'chaga qarab yugurdim.

Bozor ichi olatasir bo'lib ketdi, bir xillar dumlini ushla, qalpoqlini ur, deb halloslab yugurib yuribdi, bir xillari qo'lga tushgan dumlining qulog'idan cho'zib, dodlatib karnay chaldiryapti, yana bir xili uyidan olib

kelgan tugunchasini bag'riga bosib qochishini ham, quvlashini ham bilmay garang bo'lib turibdi. Yo'l-yo'lakay Usmonning dumini yilib tashlamoqchi bo'lib, bir-ikki urinib edim qayoqda, pishiq lattadan qilgan ekan, uchini arang uzib oldim.

- Sulton qani? – so'radim tashqariga chiqqach.
- Qo'y bozoriga qochdi, – dedi ukam yig'lamsirab.
- Ushlab olishgan bo'lsa-ya!
- Yo'q, devorga sapchiganini ko'ruvdim, – dedi ukam.
- Yuraqol, tezroq ketaylik ushslashsa yomon urishadi endi.

Aka-uka yotoqxonaga qarab yugurdik kaltak yegan, dumi yulungan, qalpog'i yirtilgan masxarabozlar bir-birimizni quvlashib borardik. Yotoqxonaga qaytib kelsak qiziq, Ko'rshermat bilan Islom qo'rboshi go'yo hech narsa bo'lmaqandek ustki kiyimlarini yechishib o'rinalida mazza qilib yotishibdi... Tavba, bu qanaqasi bo'ldi endi?

- Sen, sen nega yotib olding? – dedim Shermatning tepasiga borib.
- Xalaqt berma, uxlayapman, – beparvogina dedi o'yinboshi.
- Bolalarni kim qutqaradi?
- Qanaqa bolalar?
- Axir bir xillar qo'lga tushib qoldi-ku!
- Baqirma.
- Sen o'g'risan! – dedim qaltirab.
- Nima?!
- Cho'ntakkesarsan! – deyishimni bilaman Ko'rshermat sakrab o'rnidan turib kafti bilan og'zimni berkitdi. Islom qo'rboshi yelkamdan bosib ustimga ko'rpa yopa boshladidi. Xuddi shu paytda halloslagancha Mariya Pavlovna kirib kelib qoldi.
- Bu nima to'polon! – dedi u tepamizga kelib.
- O'zimiz shunday... – dedi Islom ustimganidan ko'rpani olib, – hazillashayotgan edik

- Yolg'on! – gapga aralashdi boshqa bolalar.
- Samarjon, sen gapir, nima voqeа bo'ldi o'zi? Nega hammang uyasi buzilgan aridek to'zib qolibsan?
- Meni hech narsadan xabarim yo'q, – deb Samovar sekingina tashqariga chiqib keta boshladи. Tavba, nega endi bu o'tirgan bolalar ochig'ini aytib qo'ya qolishmaydi! Nahotki, niqob kiygan qaroqchilar ularning yuragini shunchalik olib qo'ygan bo'lsa, yo'q, nima bo'lganda ham ochig'ini aytish kerak.. yoki bu xoinlik bo'larmikin-a? Aytaymi, aytmaymi? Aytaman, nima bo'lsa ham aytaman! Aytmasam yanagi safar bundan battarini qilishadi. Sulton ham, Usmon ham o'g'ri bo'lib ketishlari mumkin, aytaman...
- Mariya Pavlovna, – dedim nihoyat o'zimni qo'lga olib.
- Gapir, tezroq gapir!
- Shermat o'g'irlilik qildi!
- Nima?! – Mariya Pavlovna bir sapchib tushgandek bo'ldi.
 - Birovning cho'ntagini kesdi
 - Cho'ntagini kecdi?!
 - Ha, Islom xurjun olib qochdi. Bir xil bolalarni ushlab ham olishdi.
 - Qayerda?
 - Bozorda.
 - Voy sho'rim... – shunday dedi-yu, Mariya Pavlovna yugurgancha tashqariga chiqib ketdi.

«QAROQCHILARNING XAZINASI»

Hammamizni hovliga quvib chiqib safga tizishdi, bozorda uchta bola qo'lga tushgan ekan, ularni ham yonimizga turg'izib qo'yishdi. Tarbiyachilar-u, oshpaz-u, qorovullargacha – hammalari shu yerda. Mariya Pavlovna qaysi birimizni savalab yoki tepkilab qolarkan deb yuraklarini hovuchlab turibdi. Go'yo bir soatlik motam

e'lon qilingandek hamma jim, hamma sukutda, boshini egib olgan. Faqat Mariya Pavlovnagina xuddi qovog'ari chaqib olgandek vozillab yugurib yuribdi, duch kelganni turtib, tepib, yuboryapti. Hovlida bo'sh chelak yotgan ekan, toshga urib pachaqlab tashladi. Ustunning tagidagi oyboltani olib qulochkashlab otgan edi, nazarimda bir chaqirim naridagi maktabimizning tomiga borib tushgandek bo'ldi.

Men Mariya Pavlovnani qobil-mo'min, har qanday gapga ham kulimsirab qo'yaveradigan mehribongina opa desam, voy-bo'y... ha mayli, endi bu yog'ini eshititing.

Mariya Pavlovna xurjun da'vo qilib kelgan yakkamdukkam soqolli yoymachi cholning yoqasidan olib:

– Seni nimangni o'g'irlashdi? – deb siltadi.

– Xur-xur... xur – dedi-yu, yoymachi choqapirolmadi. O'ris xola yoymachining ko'kragidan itarib yuborib, yana vozillab yura boshladi. Haddan tashqari tutaqib ketgani aniq, lekin nima qilsak jahldan tushadi, hech birimiz bilmaymiz, faqat sukut qilamiz xolos...

O'ris xolaga achinib ketdim, juda, juda achindim unga. O'lay agar, bunaqa bo'lishini bilganimda masxaraboz-larga hecham qo'shilмаган bo'lardim, o'sha dumy-yu qalpoqchasiyam boshida qolsin-e! Ishonsangiz, alamim oshganidan yugurib borib Ko'rsherimatni yulib olgim kelyapti, qani endi hamma yog'ini tishlab-tishlab uzib olsam deyman, qo'limni musht qilib o'sha yoqqa o'qtalib-o'qtalib qo'yyapman. O'ris xola yurishdan to'xtab, entikib, qizarib ketgan ko'zlarini hammaga bir-bir tikib chiqdi:

– Kimdan chiqdi bu qiliq?

Qiziq, nega hammamiz jim turibmiz, axir bu bema'ni o'yinni kim boshlaganini bilamiz-ku? Qani, kim birinchi bo'lib gapirokkan, bir-ikki-uch... nega hamma jim, nega?!

Sekin qo'l ko'tardim.

Gapir! – yer tepinib dedi O'ris xola.

– Bu ishni Sherimat... dedim-u, ko'ziga ko'zim tushishi bilan u yog'ini gapirolmadim. Qo'rqib ketdimmim

yoki yuz-xotirga bordimmi, bilmayman. Ehtimol unga rahmim kelgandir, ehtimol xiyonat qilishni istamagandirman, nima bo'lganda ham u yog'ini aytolmay jim bo'lib qoldim. Ko'rshermat bo'lsa menga baqraygancha qarab turibdi, labining bir chekkasida kulgi, yana bir chekkasida mazax borga o'xshaydi.

Ahmoq, o'zingdan chiqdi-ku bu gap, – dedi u to'satdan jonlanib. – Islom, gapir kimligini!

– Besh bolali boshladi, – deb qo'ydi Islom qo'rboshi ham.

– To'g'ri, mana Orifdan chiqdi, juda pismiq bola ekan,
– tasdiqladi Laqabchi.

Ie, bunisi necha puldan tushdi endi, o'ngimmi, tushimmi bu? Nahotki ko'zini lo'q qilib turib yolg'on gapiraversa.. Nega anavi bolalar jim turibdi, axir, axir... Qoravoy turgan joyida qo'l ko'tardi. Men ochig'ini aytaymi?

– Ayt!

Keyin mening terimga somon tiqishsa-chi?

– Bunday qilisholmaydi.

Qoravoy Shermat bilan Islom shayka tuzib olishgan, qora matodan yuzlariga niqob, temirdan nayza, tunukadan qilich ham yasab olishgan degan edi, gapini tugatmasdanoq Shermat bilan Islom bidillashib, aksinchal Orif bilan Qoravoy shayka tuzishgan deb qasam ustiga qasam icha boshlashdi. O'ris xola qaysi tomonning gapiga ishonishni bilmay garang bo'lib qoldi. Nihoyat, Islom bilan Shermatni o'ngga, Qoravoy ikkovimizni chap tomonga o'tkazib, safga murojaat qildi:

– Qani aytinlar-chi, qaysi birlarining gapi to'g'ri?

Hamma jim, boshini egib turibdi. Shermat bilan Islom g'oz turib ko'kraklarini kerib safdagilarga viqor bilan nazar tashlashyapti, ha-ha, ularning qarashi juda qo'rqinchli, ko'zlarida dahshat, vahima bor, ana shu ta'riflab bo'lmaydigan dahshat, yuraklarni xanjardek tilib o'tayotgan vahima ularning tilini gung, quloqlarini kar qilib qo'ygandek.

Olim Chapayev qo'lini boshi uzra ko'targancha pildirab o'rta ga chiqdi-yu, bir so'z aytmay yana pildiragancha orqasiga qaytdi. Keyin turgan yerida piqillab yig'lab yubordi.

– Ha, tag'in nima bo'ldi? – zardasi qayna b so'radi O'ris xola.

– Aytsam tilimni sug'urib olishadi.

– Kim sug'urib oladi?

– Ko'rshermat. Ana, qo'lini musht qilib turibdi, – shunday deb Olim Chapayev battar yig'lashga tushdi. O'ris xola jadal borib uni yerdan ko'tarib oldi.

– Nonimizniyam oladi, – hinqillab dedi Olim Chapayev.

– Kim oladi?

– Ko'rshermat bilan Islom qo'rboshi oladi, har kuni uch burdadan olishadi... Qantimizning ham yarmini beramiz, bermasak kechasi chorvoqqa olib chiqib savalashadi.

– Nega ilgari aytmaiding?

– Aytsang tilingni sug'urib olaman, degandi... Ana, qarang, yana qo'lini musht qilyapti.

O'ris xola xuddi bu gaplarning hammasidan avvaldan xabardor bir kishidek ko'pam ajablanmadi, kulimsiragancha bosh chayqab:

– Bolalar, Olim Chapayevning gapi to'g'rimi? – deb so'radi.

– To'g'ri!

– Hammamizdan oladi.

– Nonni to'plab qorovulga sotadi.

– Menden ham non oladi, ham bir mushtdan urib turadi, – deb bolalar har tomondan chug'urlab qolishdi. O'ris xola bu gal ham uncha taajjublanmadi, kulimsiragancha «obbo sizlar-ey» degandek boshini chayqab savol-javobni davom ettiraverdi. Hali jahli chiqib, quturgan sherdek bo'lib ketganda tarbiyachilar-u oshpazlarning yuragini olib qo'ygan ekanmi, u bechoralar ham hamon turgan joylarida qoqilgan

qoziqdek tek turishibdi. Mariya Pavlovna yoymachi cholning xurjunini kim olib qochgan bo'lsa, aybiga ochiq iqror bo'lsa, kechirib yuboraman degan edi, hech kimdan sado chiqmadi, bo'yni olmaning savog'idek ingichka, kallasi katta yebto'ymas qo'rqa-pisa qo'l ko'tardi:

- Men aytsam maylimi?
- Ayt, – buyurdi Mariya Pavlovna.
- Men bir chelak suyuq osh olib qochuvdim.
- O'sha suyuq osh qani?
- Yarmini ichuvdim.
- Yarmi-chi?
- Bbg'ning etagida, chelak-pelagi bilan o'rikning ustiga ilib qo'yganman.
- Bor, darrov olib kel.. Xo'sh, bolalar, chol buvaning xurjunini kim olganini endiyam aytmaysizlarmi?
- Islom olib qochgan! – chuvillashdi mayda bolalar.

Ammo Islomning o'zi ko'zini chaqchaytirib, peshanasini g'alati tirishtirib g'iq etmay turaverdi. Mayda bolalar gilam xurjun oshxonaning tomiga berkitilganini ko'rishgan ekan, darrov topib berishdi. Yoymachi buva duo qila-qila chiqib ketgach, Mariya Pavlovna yana tutaqib ketdi, bu gal zahrini tarbiyachilarga socha boshladи: hech qaysing ishga yaramaysan, essizgina davlatning puli, bugundan e'tiboran hammangni bo'shataman deb, ayniqsa «Voy o'lmasam» opani juda o'sal qildi. Ko'ksidan itarib o'rtadan chiqarib yubordi. Keyin yuqori sinfda o'qiydigan katta bolalar bilan Olim Chapayevni o'z xonasiga olib kirib, to'xtab qolgan savol-javobni kelgan joyidan davom ettirdi, ammo Ko'rshermat ham, Islom qo'rboshi ham xuddi og'izlariga talqon solgandek miq etmay turishaverdi. Olim Chapayev yana dadillik ko'rsatdi.

- Bularning xazinasi qayerdaligini men bilaman! – dedi u sakrab o'rnidan turib.
- Xazinalari ham bormi? – o'smoqchilab so'radi direktor.

– Bor! – negadir sevinib dedi Olim Chapayev.

Nazarimda Islom bilan Shermat turgan joylarida qalqib ketgandek bo‘lishdi, ikkovining ham peshanasi yiltirab, ko‘zлari olayib qoldi. Shermat o‘zini qo‘lga olib tomog‘ini qirib yo‘talgan edi:

– Yo‘talingdan qo‘rqlayman seni, – deb Olim Chapayev xuddi kar odamga gapirayotgandek qattiq-qattiq gapira boshladи, – men Chapayevman, bildingmi! Sen – bosmachisan, bildingmi! Chapayev bosmachidan qo‘rqlay-di, bildingmi!

– Xazinalarida nima bor? – juda mehribon bir ohangda so‘radi Mariya Pavlovna.

– Qilich bor.

– Qilich? Rosmana qilichmi?

– Rosmanasidan ham zo‘r!

– Yana nima bor?

– Nayza ham bor. Non bor, nonlar achib yotibdi.

– Yana?

– Chaqmoq qand bor, mis tovoqning ichida pul ham bor... Yana, yana... papirosh ham bor edi shekilli, gugurt ham bor.

Savol-javob xuddi shu yerga yetganda O‘ris xolaning toqati toq bo‘lib ketdi shekilli, o‘rtadagi uzun stolni jonzahdi bilan mushtlab, o‘rnidan turib ketdi.

Ko‘rshermat bilan Islom qo‘rboshini shu yerga qamab, ularning xazinasini tezroq qo‘lga kiritish uchun bog‘ning etagiga qarab yugurdik.

To‘nkaning o‘rnini kengaytirib, hosil bo‘lgan chuqurlikning ustini shox-shabbalar bilan yopib yerto‘lagi o‘xshash bir uy qilishgan ekan, jamiki boyliklari mana shu yerda saqlanarkan, Olim Chapayev aytgan narsalardan tashqari yana to‘rtta oq choyshab, ikki juft yap-yangi botinka, bitta mis samovar ham topib oldik. O‘ljalarни qo‘lga kiritib qaytgach, Mariya Pavlovna juda g‘alati bo‘lib qoldi. Hozir kulmoqchimi, yig‘lamoqchimi, baqirib yuraklarimizni yormoqchimi bilib bo‘lmasdi.

Eski divanda ikki qo'li bilan bag'rini changallagancha uzoq o'tirdi. Bir mahal boshini ko'tarib:

– Islom, qani yonimga o'tir-chi, – dedi negadir juda mehribon bir ohangda. – Sherjon, o'g'lim, qani sen ham yonimga o'tir, barakalla. Ikkovlaring ham endi qilmaymiz deb so'z beruvdilaring-ku! Islomjon, o'g'lim, axir sen tappa-tuzuk bo'lib qoluvding-ku, yo sizlarni birov yo'lidan urdimi?.. Jamiki bolalardan non olarmidilaring?

– O'g'il bolalarning o'zidan, – yo'tal aralash javob qaytardi Islom.

– Qancha non yig'ardilaring?

– Bir yuz elliq burda...

– Shuncha nonni nima qilardilaring?

Islom sheringining ko'ziga bir tikildi-yu, xuddi esini yo'qotib qo'ygandek angrayab qoldi. Mariya Pavlovna Islomdan endi gap ololmasligini sezib haligidek yumshoq, mexribon oxdngda Shermatni so'roq qila boshladi.

– Bizni haydar yubormaysizmi? – to'satdan bir qarorga kelgandek boshini ilkis ko'tarib so'radi Shermat.

– Sen qo'rkoq emas eding-ku! – ta'na qilgandek dedi O'ris xola.

– Meni aytdi demaysizmi?

– Yo'q, o'zim topdim deyman, – so'z berdi direktorimiz. Shundan keyin Shermat ham, Islom ham juda dadillashiб ketishdi. Darvoza yonida o'ti...digan bir ko'zli qorovul o'rgatibdi bu ishlarni. Bog'ning etagidagi yerto'lani ham o'shaning o'zi qazib beribdi. Har kungi yig'ilgan nonlarni olib o'rniqa qilich yasash uchun temir, nayza yasash uchun yo'g'on sim topib berarkan, papiroslar, pul berarkan.

– Qorovulga non bilan qanddan boshqa narsalar ham berardilaringmi?

– Berardik.

- Masalan?

- Kecha kechqurun, – deb negadir deraza orqali hovliga ko‘z tashlab oldi Shermat, – o‘n juft botinka bilan makaron, guruch olib bordik.

- Bularni qayerdan oldilaring?

- Omborxonadan.

- Kalit menda-ku.

- Mo‘ridan tushardik.

- Qizlarning ko‘ylagini hali sizlar olibmidilaring?

- Ha.

- Hammasini qorovulga bergenmisizlar?

- Ha.

- Bordiy-u qorovul olganim yo‘q deb tursa-chi?

- Uyini tintuv qilish kerak – deb yo‘l ko‘rsatdi

Ko‘rshermatning o‘zi, – xo‘p desangiz o‘zim boshlab boraman, tomdagi poxolning tagiga berkitgan.

- Yo‘q, o‘g‘lim, endi bu yog‘iga sizlar aralashmaysizlar, – g‘azabdan yuzlari qizarib, tishlarini g‘ijirlatib o‘rnidan turdi Mariya Pavlovna, – ochiq iqror bo‘lganlaring uchun ham rahmat... endi, bolalar sizlardan bir iltimosim bor, bu gaplarning hammasi shu yerda qolsin, ko‘chaga chiqmasin. Obro‘yimiz bir pul bo‘ladi, to‘g‘rimi? Yana avvalgidek ahil, o‘rtoq, bo‘lib yashayveringlar. Chapayev qani, Sher akang bilan qo‘l berib so‘rashib olchi, barakalla! Qoravoy, nega qarab turibsan? Islom akang bilan achenlash-maysanmi? Barakalla!.. Demak hammasini unutdik shundaymi?

- Shunday, – deb qo‘yishdi bolalar.

- Endi bunaqa bemaza ishlar bo‘lmaydi, shundaymi?

- Hecham bo‘lmaydi, boshlarini egib yig‘lavorgudek bo‘lib deyishdi Shermat bilan Islom.

Mariya Pavlovna shoshilgancha tashqariga chiqib ketdi.

O‘sha kuniyoq bir ko‘zli qorovul qamoqqa olinibdi. O‘n kundan so‘ng xloppunktning kino qo‘yadigan kattakon klubida sudi bo‘lib, sakkiz yilga qamalib ketdi

u. Oradan roppa rosa uch kun o'tgach, hiyla quyulib, kamgap-u kamsuqum bo'lib qolgan Islom bilan hammaga birdek mehribon bo'lib qolgan Shermat ikkovlarini ham detkoloniyaga jo'natib yuborishdi. Militcioner amaki ularni oldiga solib olib chiqib ketayotganda Mariya Pavlovna ikkovining ham peshanasidan o'pib,

– O'g'illarim, meni kechiringlar! – dedi-yu yig'lab yubordi.

TO'XTA XOLAMNING LAZZATLI QATLAMASI

O'qishlar tugab yozgi lagerga, tog' etaklaridagi soyasalqin sersuv joylarga chiqib ketish taraddudiga tushib qolgan kunlarimiz edi. Lagerimizni xlop punkt ishchilari tekinga remont qilib taxt ham qilib qo'yishgan edi, lekin negadir o'sha yoqqa ko'chishimiz ketga surilgandan surilaverdi.

Direktorimiz bir kuni oblastga ketib qopti, deb eshitdik boshqa bir kuni undan ham uzoqroqqa ketgan emish degan gaplar chiqib qoldi. Ana shunday kunlarning birida Qoravoy ko'chadan hovliqib kirib keldi.

- Besh bolali? Nima deysan?
- Bir gap aytsam, hech kimga aytmaysanmi?
- Aytmayman.

– Detdomimiz tugatilar emish. Bizning detdom o'zi Qo'qondagi katta detdomning qaramog'ida ekan. Bu yerda bizning nonimiz bilan qantimizni o'g'irlatib yuborishganini eshitib xafa bo'lischibdi. O'sha katta detdomning direktori bolalarning yarmini o'zimga olaman. Yarmini boshqa detdomlarga joylab, ahvollaridan xabar olib turaman, debdi.

Ertasiga mish-mish yana ko'paydi, bir yuz-u yetti boladan bir yuz yetti xil gap chiga boshladи. Bir xillar katta katta o'g'il bolalarni askarlikka olisharmish desa, bir xillar mayda bolalarni ham olarkan-u, razvedkachilar

məktəbida o'qitisharkan, deydi. Yana bir xillari Mariya Pavlovna yetim bolalarning ovqatini o'g'irlatib yuborgani uchun qamalarmish desa, to'rtinchi bir xillari esu detdomimizning o'rnnini tekislab, qizilcha ekarmish, qand zavodiga qizilcha yetishmayotgan emish, degan bema'ni gaplarni ham aytishaverdi.

Bog'da o'ynab yurgan edik kimdir mening nomimni aytib chaqirib qoldi.

– Tezroq kel, eshak mingan bobong keldi, – deb qo'shimcha ham qilib qo'ydi o'sha ovoz.

Bobom, bobojonim!.. Oyog'imni qo'limga olib yugurdim, rost, rost ekan! Bobojonim eshakda, tugun ko'targan xolajonim uning yonginasida hovli o'rtasida qayoqqa borishini bilmay garang bo'lib turishibdi.

– Bobojon, xolajonim!

Xolajonimni achomlab, issiq ko'ksiga boshimni qo'yib ho'ngrab yig'lab yubordim.

– Voy xolang o'rgilsin, taylog'imdan o'rgilay! – deydi To'xta xolam ham shilq-shilq yig'lab, keyin bobojonim bilan ko'rishdim, bechora bobojonimning oyog'i haliyam tuzalmabdi, to'qimning ikki yonida yengchadek shalvirab osilib turibdi.

Qo'y, bo'tam, yig'lama! – engashib peshanamdan o'pib dedi Parpi buvam.

– Bobojon, sizlarni juda sogindik.

– Ukalaring qani?

– Soy bo'yiga ekskursiyaga ketishgan, hozir kelib qolishadi.

– Voy, ana! – deb andak bo'lmasa To'xta xolam qichqirib yuborayozdi, – ana, Sultonim ham kelyapti.

Yopiray, Sulton bog' tomondan shunaqangi tezlik bilan yugurib kelyaptiki, xuddi podadan qaytgan onasini qarshilagan buzoqchaning o'zginasi deysiz. Sulton yig'lamadi, ovoz ham chiqarmadi, jimgina ko'rishib bo'lgach, qovog'ini solib:

– Endi keldilaringmi, – deb o'pkalanib qo'ydi.

- Boshqa bolalarning bobosi uch martadan keldi-ku!
- Bo'yginangdan o'rgilay, bobong ikkovimiz ham kasal edik – deb qo'ydi xolajonim.
- Roziq tog'am ham kelmadi, – dedi-yu, Sultonning ovozi g'alati qaltirab ketdi, ko'zlarida miltillab yosh tomchilari ko'rindi.
- Yig'lama, bo'tam, yig'lama, – yupata boshladi bo-bojonim, – Roziq tog'ang uch oy oldin frontga, jang qilayotgan yigitlarga kiyim-bosh, meva-cheva olib ketgan edi, haliyam qaytgani yo'q, obbo azamatlar-ey, rang-ro'ylaring, ko'z tegmasin, tappa-tuzuk. Kiyim-boshlarining ham yetimlarnikiga hech o'xshamaydi... Ovqati qalay?
 - Yomonmas, – yutinib qo'ydi Sulton.
 - Qorning to'yyaptimi axir?
 - Menga ikki norma berishadi.
 - Seni yaxshi ko'rib qolishibdi-da?
 - Men oshxonaga suv, o'tin tashib beryapman.
 - Barakalla o'g'lim, mehnat qilsang ikki dunyoda kam bo'lmayсан, avvalo diling ravshan bo'ladi, qolaversa qorning ham to'q bo'ladi.
- Yangi bo'lgan qorovul amaki boqqa kirib o'sha yerda dam olishimizga ruxsat berdi. Sulton ikkimiz Parpi buvamni bir amallab yerga oldik. Eshakni nariroqqa bog'lab qo'yib, endigina to'yib-to'yib suhbatlashamiz deb turgan edik sayoxatdan qaytgan ukalarim chopqillab kela boshlashdi. Oh, shu paytda bo'lgan xursandchilikni ko'rsangiz, quvonch-u shodliklarni, ko'z yoshi-yu entikishlarni tomosha qilsangiz! Omon o'zini qo'yarga joy topolmay irg'ishlagan, Bibirobiya yangi kiyimlarini ko'z-ko'zlab goh bobom, goh xolajonim bilan achomlashib ketgan, Usmon ukam ochko'zlik bilan qatlamaga yopishgan, Sulton o'rikni danagi bilan yutib tiqilib qolgan... o'zimni aytmaysizmi, bir yo'la yuzta narsani so'rab, yuzta javob eshitgim keladi.

Bobojonim sovg'a-salomni ko'p olib kelgan ekan, ikki chelak o'rik bilan olcha, bir qiyiq yangi yopilgan non-u, qatlama, sopol tovoqda qaymog'-u bir xalta suzma... Ko'z yumib ochguncha atrofimizni bolalar o'rab olishdi. O'rig-u olchalardan hammalariga ulashib chiqdim, yigirmata qatlamani bir burdadan arang yetkazibman deng.

– Mening oyim ham qatlamani shunaqa shirin pishirardi. – xo'rsinib qo'ydi Qoravoy.

– Bizning bog'imizda ham meva, shunaqa erta pishar o'rik bo'lardi, – maqtanib qo'ydi Samovarjon.

– Olchangizdan yana ozgina bering, – iltimos qildi Olim Chapayev labini chapillatib.

Otamdan bir yo'la ikkita xat kelibdi, lekin xatlarning bittasi o'rischa, bittasi tojikcha ekan. Shoshilib ikkovini ham o'qib chiqdim-u, hech narsa tushunmadim. Bu yerda Obidjon degan bir tojik bola bor edi, o'zi hech kimga qo'shilmay kun bo'yi yotoqxonada kitob o'qib yotardi. Keyin G'ozi abziy degan tatar bola ham bor, tatar bo'lgani bilan o'rischani suvdek ichadi u, sheriklarim ko'z yumib ochguncha ikkovlarini oyog'ini yerga tegizmay olib kelishdi. Avval o'rischasini, ketidan tojikchasini tarjima qildirdik.. Bechora otam-ey. Yelkasidan o'q yeb qalin o'rmon, ichidagi yerto'laga o'xshash kasalxonada yotgan ekan. O'q suyakka tegmay, et orasidan chiqib ketibdi, tuzalay-tuzalay deb qopti. Otam, opamning vafot qilganini, bizning detdomga kelganimizni haligacha eshitmabdi. Otajonim, bolalarni juda ehtiyyot qiling, hammasini o'qiting, tomdagi quruq bedani sotib hammalariga kiyim-bosh olib bering, ketmon bilan o'roqning ortiqchasini yuvib omborxonaga kiritib qo'yinglar, zanglab qolmasin, deb yozibdi.

– Otajon! – yig'lab yubordi Omon xatni oxirigacha eshitolmay.

– Otamga boramiz! – o'rnidan turib pildirab jo'nab qoldi Robiya... Bir nafasda hamma narsa ostin-ustun

bo'lib ketdi. Haligi shodlig-u quvonchlardan asar ham qolmadi. Omon bu yerda qolmayman, otamning oldiga ketaman deb dodlashga, Robiya, opamni sog'indim, topib berasiz, deb bo'zlashga tushdi. To'xta xolam xudoyo urushning oti o'chsin deb qarg'anib, Bo'riboy tog'am-u Anorvoy akamlarni eslab ketdi shekilli, ketma-ket xo'rsinib nursiz ko'zlaridan yum-yum yosh to'ka boshladi. Usmon bu yerda yomon tushlar ko'ryapman, karavot g'ijillab, hech uxlay olmayapman deb bobojonimning soqollaridan silab, hech bo'lmasa meni olib keting, tahoratingizga suv isitib beraman, eshagingizga beda o'rib kelaman deb yolvorishga tushdi...

Biz yig'i-sig'iga berilganimizni ko'rib sheriklarim ham birin-ketin jo'nab qolishdi, bog' etagida hiqillashib, piqillashib, yolg'iz o'zimiz qolib ketdik.

– Kiyimlaring, xudoga shukr, ozodagina, o'zing yuvib olyapsanmi? – deb so'radi xolam Zulayhodan.

– Yo'q, o'zлari yuvib berishadi.

– Sochingni nega qirqtirding?

– Bu yerda shunaqa rasm ekan.

– Ha, mayli, shirinim, ishqilib omon bo'lsalaring bo'lgani...

– Qalay, O'ris xolang ham omonmi?

– Mariya Pavlovna bizga juda mexribon. Omon bilan Robiyani o'zi olib yotadi, shaharga borganda har xil o'yinchoqlar, popukli qantlar olib kelib beryapti.

– Voy xudoym-ey!

– Har shanba ukalarimni murchaga olib borib yuvintirib keladi.

– Xudoyo umri uzoq bo'lsin! – negadir yig'lamsirab dedi To'xta xolam.

– Xolajon, mana shu yetimxonani O'ris xolaning o'zi ochgan, oylik olmasdan ishlarkan.

– Voy tilginangdan o'rgilay.

– Rost, xolajon, oyligini tarbiyachilarga berarkan.

– Qarang-a, dadasi, – deb To'xta xolam iyagini cho'zib soqolini Omonga taratib o'tirgan bobojonimning biqiniga sekingina turtib qo'ydi, – o'zi kofir bo'lsayam musulmonning ishini qilarkan.

– Sen nima deb o'yloving bo'lmasa, – dedi Parpi buvam, – men xudojo'yligini ko'zidan bilganman.

– Bobojon, O'ris xolaning laqabini men bilib oldim, – deb gapga aralashdi Omon.

– Qani ayt-chi.

– Marayim polvon!

– Yo'g'-ey.

– Rost, o'lay agar!

Bobojonim bilan xolajonimni darvoza oldiga kuzatib chiqib, bir-birimizni achenlashib, yopishib yig'lasha-yotgan edik yana atrofimizni katta-kichik bolalar o'rabi olishdi.

– Bobojon, mana shunaqangi o'rig'-u olchalardan tez-tez olib kelib turing, – iltimos qildi Samovarjon.

– Qaymoqqa idish topolmasangiz, chelakda olib kelavering, – kulib dedi Qoravoy.

– Nevarangiz bir yuz-u yettita ekanligini unut-mang, – dedi yana bittasi.

Ancha olisga borib qolgan Parpi buvam eshakning boshini biz tomonga burib:

– Kelar bozor kuni, xudo xohlasa, albatta kelaman, – deb qichqirdi.

Lekin, bechora bobojonim kelar bozor kuni kelib detdomxona o'rni huvillab yotganini ko'rib, hang-u mang bo'lib qolgan bo'lsa kerak. Negaki o'sha kuni kechqurun biz, bir yuz yetti yetimcha to'rt boshliq rahbarligida qo'sh otli pirgon aravalarga o'tirib, o'zimiz bilmagan dunyoning to'rt tomoniga jo'nab ketdik.

BEGONA SHAHARGA OTLANDIK

Poyezdimiz begona shaharga qarab xuddi bir narsadan quruq qolgandek qush bo'lib uchib ketyapti. Goho: Piti-kish, piti-kish, – deb g'alati ovozlar ham chiqarib qo'yyapti.

O'ttiz yetimcha rang-qutimiz o'chib, Mariya Pavlovnaning atrofiga g'uj bo'lib olganmiz. O'ris xola ham avvalgi quvnoq, hazilkash, har narsaga sharaqlab kulaveradigan O'ris xola emas, so'nggi kunlarda u negadir to'satdan qarib, kampir bo'lib qoldi. Beli bukchaygan, yuzlariga tirish tushib, ko'zlarini ich-ichiga botib ketgan. O'zi hamisha xafa, so'zlarini pala-partish...

– Bizni tashlab ketmaysizmi? – vahima ichida so'rashdi qizlar.

– Yo'q, tashlab ketmayman, – esnab deydi Mariya Pavlovna.

– Unda nega olib ketyapsiz bo'lmasa?

– O'qish boshlanguncha o'sha yerda turasizlar.

Biz tushgan vagon aralash vagon ekan, erkag-u xotin, bola-yu chaqa bir-biriga mingashib ketyapti, qop ko'targan chol deysizmi, paranji yopingan kampir-u, Pirgon – ikki ot qo'shiladigan to'rt g'ildirakli arava. Shinelini otning shtiga o'xshab bo'yniga tashlab olgan askarlar deysizmi, shishaning og'ziga rezinka tiqib sut ichib ketayotgan chaqalog'-u, to'rtta tovuqning oyog'idan bog'lab yelkasiga tashlab olgan o'spirin, rom ochib ketayotgan lo'li-yu, qarta o'ynab borayotgan qora soqolli kishilar deysizmi – hamma-hammasi aralashib ketgan. Vagonimizning berigi yog'ida kulgi ko'tarilsa, narigi yog'ida yig'i boshlanib qoladi.

Buning ustiga vagonning havosi ham shunaqangi og'irki, shunaqangi badbo'yki, nafas olib bo'lmaydi. Poyezd bo'lsa hamon yeldek uchib boryapti, tez ketayotganidan o'zida yo'q xursand bo'lsa kerak har zamonda:

– Pu-pu-puutru, – deb qichqirib ham qo‘yyapti.

Bo‘y-basti o‘xshamasa ham kallasining cho‘ziqligi, betining kattaligi otamga juda o‘xshab ketadigan bir askar amaki qo‘lida kattakon chamadon, yelkasida qopchig‘i bilan yaqinimizga kelib bir oz tikilib turdi-da, mudrab ketayotgan Mariya Pavlovnadan:

– Sizlarga sherik bo‘lsam maylimi? – deb so‘radi.

– Bemalol, – deb qo‘ydi O‘ris xola. Askar amaki chamadonining ustiga avaylabgina o‘tirib:

– Detdomchilarmisizlar? – deb so‘radi yana.

– Ha, – hammamiz uchun javob berdi Qoravoy. – Sayoxatga ketyapsizlarmi?

– Ha.

– Oralaringda a‘lochilar ham bormi? Yebto‘ymas tepa xonada ketayotgan edi, uyasidan tumshug‘ini cho‘zgan chumchuq boladek bo‘ynini cho‘zib:

– Men a‘lochiman! – deb qo‘ydi. Askar amaki tepaga qarab:

– O‘-ho‘, gvardiyachilar bu yoqda ekan-ku, – deb negadir kulib yubordi, – yolg‘on gapirayotganing yo‘qmi, askar bola?

– O‘lay agar, – qasam ichdi Yebto‘ymas, – har kuni tushimga a‘lo baholar kiradi.

Askar amaki ham, direktor-u bolalar ham sharaqlab kulib yuborishdi. Kulgi to‘xtashi bilan:

– Bu yolg‘onchi, gapiga ishonmang, – deb gap boshladi Qoravoy, – buning tushiga faqat yomon baho kiradi... Oramizda bitta a‘lochi bor, uyam bo‘lsa Samovarjon.

– Qani o‘sha a‘lochi?

– Men bu yerdaman, – tepadan boshini ko‘rsatib dedi Samovar.

– O‘-ho‘, tappa-tuzuk bola ekansan-ku, nega endi otingni Samovar qo‘yishadi.

– Amaki, bu bolaning ichida doim suv qaynab turadi, – deb gapga aralashdim men ham.

– Yo‘g‘-e.

– Rost, – dedim gap navbatini boshqa bola ilib ketmasin deya shoshib, – og‘ziga bir kap zavarka tashlab qulog‘idan silkitsangiz burnidan yetti choynak choy tushadi.

Yana hammamiz kulib yubordik Mariya Pavlovna qotib-qotib kulardi. So‘nggi kunlarda uning kulganini hech ko‘rmagandik direktorimizning qulfi-dili ochilganidan, avvalgi quvnoq O‘ris xolamizni yana topib olganimizdan biz yetimchalar o‘zimizda yo‘q sevinib ketdik.

– Obbo sen-ey, – dedi askar amaki yelkamga qoqib, – tappa-tuzuk askiyachi ekansan-ku!

– Amaki, bu bola latifa aytishga ham usta, – deb qo‘ydi Samovar.

– Yo‘g‘-e!

– Rost, ishonmasangiz ana Mariya Pavlovnadan so‘rang, detdomga kelguncha ukalarining qornini latifa bilan to‘yg‘izgan.

– Ie, – ishonqiramay dedi askar amaki, – latifa ham qorin to‘ygazadimi?

– To‘yg‘azadi! Bir xillari-chi, amaki, odamning ko‘nglini aynitib o‘qchitib ham yuboradi... Besh bolali, qani boshla-chi.

Bolalar o‘zi g‘alati bo‘ladi, birov o‘zini sal yaqin oldimi, tamom, bor bisotlarini ko‘rsatib maqtangilar, qarshisidagi odamni hayron qoldirgilar, rahmat eshitgilari kelib qoladi, aslini olganda mening o‘zim ham shunaqaman. Shu paytda askar amaki oldida juda-juda ham maqtangim kelib qoldi.

– Qani, qulog‘im senda, – qistadi askar amaki.

– Bir bor ekan, bir yo‘q ekai, – deb xuddi Roziq tog‘amga o‘xshab bir kulib oldim, – bitta afandi bo‘lgan ekan, uni yoshligida armiyaga olib komandir qilib tayinlashibdi, okopda yotganda dushman bostirib kela boshlabdi. Afandi o‘rnidan turib askarlariga «Olg‘a!» deb komanda bermoqchi bo‘lib:

– Oyi! – deb qichqirib yuboribdi.

- He-he-he, – kului askar amaki, – afandi ularday qo'rqaq ekanda, a?
 - Qo'rqaqligi haqida yana bitta aytib beraymi?
 - Qani, qani?
 - Afandini qo'rqaqligi uchun oddiy askarlikka tushirib qo'yishibdi, hujumga o'tadigan paytda komandir «Olg'a!» deb buyruq beribdi, bunday qarasa, afandi oldinga qarab emas, orqaga qarab chopib ketayotgan emish. «Ha, mullo Nasriddin, qayoqqa?» deb so'rabdi komandir.
 - Qishloqqa! – debdi afandi.
 - Shu paytda qishloqda balo bormi? – baqiribdi komandir.
 - Oyim bilan xayrlashib kelay, – dermish afandi.
 - Obbo sen-ey, – dedi askar amaki yengilgina kulib olgach, – afanding ham o'zingga o'xshagan soddagina ekan-da, a?
- Askar amaki bolalar bilan gaplashishni yaxshi ko'radigan, gaplashganda o'zini teng olib, xuddi o'rtog'i bilan gaplashayotgandek gaplashar ekan... Ketma-ket uchta tankani portlatib yuborgani uchun katta komandirlar uyiga borib o'g'il-qizlarini ko'rib kelishga ruxsat beribdi. Askar amaki hozir yana urushga qaytib ketayotgan ekan. Poyezdning bitta vagonicha keladigan kattakon qora chamadonini olib: «Yo'q, yo'q, xudo ursin, qornimiz judayam to'q» deyishimizga ham qaramay hammamizga yarimtadan yog'li patir, bir kaftdan chala qovurilgan magiz ulashib chiqdi:

- Choyni Samovarjon bersin, – deb qo'ysi oxirida.
- Askar amakinining qiziq-qiziq gaplariga mahliyo bo'lib begona shaharga yetib kelganimizni ham sezmay qolibmiz. Poyezd bir sultanib, ketma-ket uh tortib taqqa to'xtadi, vagonning ichi ari uyasidek to'polon, vag'ir-vug'ur bo'lib ketdi.
- Hech kim joyidan qo'zg'almasin! – buyruq berdi Mariya Pavlovna.

«HAMISHA KULIB YASHANGLAR»

Poyezddan hammadan keyin tushdik. Vokzalda shunaqangi odam ko'PKI, shunaqangi ko'PKI, xuddi katta sayil bo'layotganga o'xshaydi: qop ko'targan kim, bolasini yetaklab chopib borayotgan kim – bilib bo'lmaydi. To'p-to'p askarlar, voy bolamlab yig'layotgan kampirlar, e boringki, anchagacha angrayib qolibmanda.

– Orifjon, muncha angrayasan! – urishib berdi O'ris xola. Bir-birimizni yo'qotib qo'ymaslik uchun safga tizilib, safimizni jipsroq qilib oldik. Oldinda onaboshi bo'lib Mariya Pavlovna boryapti. Har zamonda orqasiga o'girilib:

– Hammalaring kelyapsizlarmi? – deya erinmasdan sanab chiqdi.

Nihoyat odamlarning orasini yorib o'tib keng maydon orqali kichkina-kichkina poyezdlar to'xtaydigan joyga bordik Omonni yelkamdan tushirib:

– Samovar, bu poyezdchalarining o'txonasi qayerda, bo'ladi? – deb so'radim.

– Bilmasam, – yelkasini qisdi Samovar.

– Bu poyezd emas, tramvay, – bilag'onlik qildi Yebto'ymas, – ko'mirni orqasidan yoqishadi.

– Hecham-da, – gapga aralashdi Qoravoy, – tramvayga ko'mir yoqilmaydi.

– Nimaga yuradi bo'lmasa?

– Tarasha yoqishsa kerak – mujmalroq qilib dedi Qoravoy.

Munozaramiz xuddi shu yerga yetganda o'tirishimiz kerak bo'lgan tramvay ham kelib qoldi. Birinchi bo'lib chiqqani qo'rqiб, sen chiq, men chiq qilib tisarilishib turgan edik yoz bo'lishiga qaramay oyog'iga kigiz etik kiyib olgan yoshgina bir xotin:

– Tez-tez chiqinglar, bo'lmasa ketib qolaman, – deb qo'ydi. Ana shundan keyin eshik oldida yuz bergan tinqilinchni ko'rsangiz, bir yo'la sakkiztamiz eshikka

tirmashib olibmiz, qani endi, na oldinga yurib bo'lsa, na orqaga! Pastda qolganlarning dodlaganini aytmaysizmi!.. Haligi kigiz etik kiygan xotin qorniga rezinka xalta osib olib, bilet sotayotgan ekan. Bizdan pul ham olmadi, bilet ham bermadi. Borayotgan joyimizni so'rab, qayerda tushib, qaysi tomonga qarab yurishimiz kerakligini tushuntirdi.

– Chapga, chapga! – deb tayinladi yana tramvaydan tushganimizdan keyin ham.

Biz so'roqlab borayotgan idora qanaqa idoraligini bilmayman-u, lekin to'rt qavatlimi, besh qavatlimi, ishqilib tepasiga qarasang do'pping tushib ketadigan binoga joylashgan ekan. Bunaqangi kattakon binoni ilgari hech ko'rmagandim, yuqorisiga narvondan chiqilsa kerak deb o'ylasam, yo'q, binoning ichida yuqoriga olib chiqadigan aylana zina bor ekan. Mariya Pavlovna bizni ko'cha eshik oldida qoldirib ana shu zinadan yuqoriga ko'tarilib ketdi... Birpas kutdik, ikkipas kutdik e boringki, bir soat vaqt o'tib ketdi hamki, direktorimizdan darak bo'lmayapti-da.

– Bizni tashlab qochib ketgan bo'lsa-ya, – ko'zлari to'la vahima bilan dedi Yebto'ymas. Yaqinginada bitta xotin bizning detdomimiz oldiga bolalarini tashlab qochib ketganini eslab, rosti o'zim h . m qo'rqib ketdim.

– Yur, tepaga chiqib xabar olamiz, – taklif qildim Yebto'ymasga, xayriyat sherigim yo'q demadi. Bir-birimizni quvalashib yuqoriga ko'tarilayotgan edik Mariya Pavlovnaga ko'zimiz tushib qoldi. Yo'lakda o'zi ozg'in, ingichka bo'lsa ham ovozi yo'g'on, do'rillab eshitiladigan bir odam bilan san-manga borib turishgan ekan.

– O'sha oblastdagilar kallasini yeb qo'yibdi! – deyapti ovozi do'rildoq amaki, – o'zi shahardagi yetimlarni qayerga joylashni bilmay boshimiz qotib turibdi-yu... yo'q, xalq dushmanidan chiqqan ish bu! Men ular bilan hali gaplashib qo'yaman! Bolalaringiz qani?

– Pastda, – tushuntirdi O'ris xola

Ovozi do'rildoq amaki xuddi orqasidan birov quvlayotgandek chopqillagancha pastga tusha boshladi, tashqariga, bolalarning oldiga chiqib hammaga bir-bir ko'z tashlab chiqdi-da:

– Xush kelibsizlar, aziz mehmonlar! – dedi kesatgandek bir ohangda.

Ammo aziz mehmonlar javob qaytarishni o'zlariga ep ko'rismadi shekilli, to'mshayishib jim turishaverdi.

– Yo'l urintirib qo'yibdi-da, a? – sal kulimsirab so'radi amaki.

Yo'q, aziz mehmonlar bu gal ham javob qaytarishmadi.

Amaki baland imoratning orqasiga o'tib ketdi-yu xiyol o'tmay bir yarim tonnalik yuk mashinasiga o'tirib chiqdi. O'zi allaqachon shofyorning yonidagi yumshoq o'rinni egallab olgan ekan, pastga tushsam joyimni birov olib qo'yadi deb qo'rqlik shekilli, qo'li bilan mashinaga chiqinglar degandek ishora qilib qo'ydi.

Ertalab askar amaki hammamizni kuldirib, g'am-u tashvishlarimizii unuttirib yuborgan, ashula aytsak ham bo'laveradigan darajada xursand qilib ketgan edi. Ovozi do'rildoq amaking qovog'idan qor yog'ayotganini ko'rib, biz yana vahimaga tushib, yuraklarimiz ezila boshladi. Mariya Pavlovna odam qurib ketgandek bizni borib-borib mana shu badqovoqning qo'liga tashlab ketsa-ya... Unda ahvolimiz nima kechadi?

– Qoravoy, bizni karnay-surnay bilan kutib oladi devding-ku? – so'radim sekingina.

– Karnaylar remontda bo'lsa kerak – deb qo'ydi Qoravoy ham istamaygina.

Mashina qing'ir-qiyshi ko'chalardan yurib nihoyat darvozasi oldida quchoqqa sig'maydigan kattakon marvartak tut o'sib yotgan bir hovli oldiga kelib to'xtadiyu, ovozi do'rildoq amaki bilan Mariya Pavlovna qiz bolalarning chag'ir-chug'ur ovozi eshitilib turgan hovliga kirib ketishdi. Bir mahal temir darvozaning bir

tabaqasi ovozsiz ochilib, ichkaridan qorni haddan tashqari katta, bilaklari semiz, yuzi ham sirlangan chelakcha keladigan bir ayol g‘ozga o‘xshab lapanglab chiqib kela boshladi. Ketidan Mariya Pavlovna ham ko‘rindi, uning qovog‘i battar solingan, yig‘lavoray-yig‘lavoray deb turibdi:

Qizlar tushsin, qaltiroq ovoz bilan dedi O‘ris xola.

Robiya tizzamda uqlab qolgan edi, uyg‘onib ketdi-yu, chinqirib yig‘lashga tushdi. Uning bo‘zlaganini ko‘rib boshqa qizlar ham piq-piq yig‘lay boshlashdi. Ajralishayotganimizni, garchi bizdan sir tutishayotgan bo‘lsa ham hammamiz sezib turardik. O‘g‘il bolalar-ku tishimizni-tishimizga bosib turdik-a, ammo qizlar o‘zlarini qo‘lga olisholmadi. Ota-onalarimiz-u, mehribon kishilarimizdan judo bo‘lib bir-birimizga o‘rganishib, bir-birimizga suyanishib qolgan ekanmiz, ayriliq vahimasi ikki-uch kundan buyon yuraklarimizni ezib, qalbimizni vayron qilib, dardga aylanib, yuzimizni so‘lg‘in, xayolimizni parishon qilib qo‘ygan edi. Ana o‘sha dardlar endi ko‘z yoshi to faryodga aylanib, tashqariga otilib chiqa boshladi. Hamma yoqni yig‘i-sig‘i ovozi qoplab ketdi.

- Akajon! – deb sochlarini yula boshladi Zulayxo.
- Bizni tashlab ketmanglar! – deb chaqiradi Dilbar.
- Samarjon!
- Xayr, Qoravoy!

Orifjon aka, bizdan xabar olib turinglar! – deyishib ajralib qolayotgan to‘qqiz qiz to‘qqiz xil ohangda yig‘lar edi. Mehribon onamizdek bo‘lib qolgan Mariya Pavlovna ham o‘zini tutolmay ko‘zlaridan duv-duv yosh to‘ki> xuddi hiqichoq tutgandek hiqillashga tushdi.

Men detdomga kelganimidan buyon bunaqangi dilsiyohlikni, yuraklarni larzaga keltiruvchi bunaqangi dod-faryodni hech ko‘rmagan edim. Goh urishi^h-talashib, goh chaqimchiliklar qilib bir-birimizning jig‘imizga tegishib, ba’zan qizlarning sochidan tortib, ba’zan to‘plarini olib ochib yig‘latib yurgan bo‘lsak-da,

o‘zimiz ham bilmagan holda ko‘z ilg‘amas mehr iplari orqali bir-birimizga qattiq bog‘lanib qolgan ekanmiz.

Yig‘lar edik, to‘xtamay yig‘lar edik... Darvozadan egniga uzun shinel kiyib, boshiga otliq askarlarning tumshug‘i uzun shapkasini bostirib olgan bir odam oqsoqlana-oqsoqlana chiqib keldi-yu, churillatib xushtak chalib yubordi.

– Yig‘ini bas qilinglar, bo‘lmasa hammangni qamab qo‘yaman, – shunday deb haligi odam cho‘loq oyog‘i bilan yer tepingan edi, yig‘layotganlar suvi shovla bo‘lgan tegirmondek to‘satdan jim bo‘lishdi.

Qizlarni ichkariga olib kirib ketishgach, biz yana yo‘lga tushdik. Beshinchi sinfgacha o‘qiydigan o‘g‘il bolalarni yana bir detdomda qoldirishdi. Ukalarim Sulton, Usmon, Omonlar hali qizlar detdomi oldida ko‘p yig‘lab ko‘z yoshlari tugab qolgan ekanmi, bu gal yig‘lashmadi. Ko‘zlarini mo‘ltillatishib jimgina xayrlashishdi... Ammo bularning hammasi vaqtincha ekan, mashina o‘rnidan qo‘zg‘alishi bilan Omon pitillab tarbiyachining qo‘lidan chiqdi-da:

– Akajon!! – deb chinqirib orqamizdan yugurishga tushdi... Bechora ukaginam jon-jahdi bilan ko‘ksini yirtib faryod chekib yuguryapti, qani endi mashina taqqa to‘xtasa-yu, tushib bag‘rimga bosib yosh quyilib kelayotgan ko‘zlaridan o‘psam!

– Akajon, to‘xtang! – dedi-yu, toshga qoqlilib, yuzi bilan yerga yiqildi ukam.

Tarbiyachi halloslagancha, yetib kelib yerdan olib bag‘riga bosdi. Omon pitillab, oyoqlari bilan tarbiyachining qorniga tepib, yuzlarini timdalab olyapti...

– Yig‘lama, – deb yuzimni o‘ziga qaratdi Qoravoy, – asta-sekin o‘rganib ketadi.

Yana bir soatlardan so‘ng Samar, Qoravoy, Yebto‘ymas – hammamiz bo‘lib olti bolani temir yo‘l qoshidagi hunar maktabiga joylashtirishdi.

Mariya Pavlovna kechga tomon qaytib keldi. Oltita yangagina yopilgan non, bitta shisha bankada liq to‘la

qaymoq, ikki kilocha keladigan sharbati oqib turgan o'rik olib kelibdi. Hunar matabining hovlisiga chiqib, ko'kat ustiga o'tirdik. Direktorimizning, kunduzi ko'p yig'laganidan bo'lsa kerak qovoqlari do'mbira bo'lib shishib ketibdi.

– Qalay, bolalar bilan tanishib oldilaringmi? – sekgingina so'radi O'ris xola.

– Hammasi odamyovvoyiga o'xshaydi-ku, – nordon narsa chaynab olgandek aftini jiyirib dedi Qoravoy.

– Hechqisi yo'q, keyin oralaringdan qil o'tmaydigan o'rtoq ham bo'lib ketasizlar.

– Siz shu yerda qolasizmi? – deb so'radim.

– Qololmasam kerak lekin tez-tez xabar olib turaman... Faqat, o'g'illarim, sizlardan iltimosim shuki, yaxshi o'qinglar, tirishib o'qisalaring parovoz haydaydigan mashinist bo'lasizlar... Masterskoyda ishlaydigan katta usta bo'lasizlar, ishqilib meni uyaltirib qo'y manglar. Ahil bo'linglar... Tarbiyachilarning gapidan chiqmanglar... Haftada bir marta qizlardan, bir marta o'g'il bolalardan xabar olib turinglar, xo'pmi?

– Xo'p.

– Oltovlaring kechasi-yu kunduzi birga bo'linglar. Shaharga chiqsalaring ham birga chiqinglar. Samarjon, sen bularga boshliq bo'lib qolasan.

– Yo'q, Orifjon bo'lsa qolsin, hammamiz uning gapidan chiqmaymiz.

– Mayli, Orifjon, bo'larni senga ishondim bo'lmasa.

– Yaxshi.

– Qani, turinglar-chi, bir achomlashib xayrlashaylik

– Mariya Pavlovna har birimizni alohida-alohida bag'riga bosib, peshanamizdan o'pdi, – qani endi ko'z yoshlarini artinglar, qo'linglar-chi, qani, barakalla! Hamisha ana shunday kulib, xushchaqchaq bo'lib yuringlar. Orifjon, latifalar aytib o'rtoqlaringni kuldirib yurgin... Xayr endi, o'g'illarim! Menden xafa bo'l manglar, xabar olib turaman...

UKAJONIM YO'QOLIB QOLDI

Kutilmagan hodisa yuz berdi, ha-ha, hech kutilmaganda yuz berdi! Hammasi joyida, hammasi ko'ngildagidek ketayotgan edi-ya! Direktorimiz tayinlab ketganidek haftada ukalarimizdan xabar olib turgandik. Ular ham yangi tarbiyachilarga, yangi o'rtoqlariga tappa-tuzuk ko'nikishib qolishgan edi. Bilim yurtidagi ishlarimiz ham chakki emasdi. Hozircha o'qishlar boshlanganicha yo'q, kun bo'yi vagonlarni remont qiladigan ustaxonalarda, temir kesib, har xil qismlar yasaydigan sexlarda aylanib yuramiz. Ikki marta parovozga tushib yaqin-yaqin stantsiyalarga sayohat ham qilib keldik... Ha-ha, hammasi joyida edi, lekin to'satdan... Usmon bilan Omon oldimga dodlab chiqishdi.

– Kim urdi? – dedim qo'rqib.

– Yo'q, akajon, hech kim urmadi. Sulton akam yo'qolib goldi.

Bu xabarni eshitib ishonsangiz o'zim ham dodlab yuborayozdim, ukalarimni yo'lakda qoldirib, chol desa cholga, yosh desa yoshga o'xshamaydigan, umuman necha yoshga kirganini hech bilib bo'lmaydigan direktorning oldiga yugurdim. Xayriyat, yolg'iz o'zi ekan, gazeta o'qib, devordagi eski, chekkalariga pashsha o'tirib ketgan xaritani qarichlab o'lchab o'tirgan ekan. Menga bir qaradि-yu:

– E, qo'qonli bola, – deb qo'ydi.

– Ukam qani? – dedim qaltirab, – axir opam... yo'q, otam qaytib kelsa nima deyman?

– Ukang dadangning oldiga ketgan bo'lsa-chi?

– Hecham-da.

– Menga qara, qo'qonli bola, – deb direktor nihoyat xaritadan boshini ko'tarib menga yuzlandi, – ukang yolg'iz qochgani yo'q, Sasha Petrichenko degan bir bola bilan qochgan, ikkovi urushga ketamiz deb maslahat

qilishayotganini o'rtoqlari eshitgan ekan... Axtaryapmiz, uch kundan buyon bormagan joyimiz qolmadi... Dadalaring frontdami?

- Ha.
- Ukangda adresi bormidi?
- Ha.
- Menga qara, qo'qonli bola, hadeb hiqillab mening ko'nglimni buzma, ukang uzoqqa bormaydi... qorning qalay? Qani mening orqamdan yur.

Direktor derazadan mo'ralashib turgan ukalarimni ham olib hammamizni oshxonaga boshladi. Burni terlab pirashka pishirayotgan semiz xotindan so'ramasdan bir dasta pirashka olib bittadan ukalarimga, qolganini menga uzatib:

- Ukangni topamiz, - deb aldab-suldab ko'chaga chiqarib yubordi.

Yotoqxonaga borib sheriklarimga bo'lgan voqeani aytgan edim: «Sen ahmoq ekansan, direktorning bola axtarishga vaqtি bormi, bolalar qancha ko'p ketib qolsa, ularga shuncha yaxshi, - o'zлari mazza qilib perashkalarni yeb yurishaveradi. Militsiyaga borish kerak doktorlardan surishtirish kerak» deb maslaxat berishdi.

Militsiyaxonaga qarab yuguryapman. «Shu, ukajon, Sultonjon, seni endi hecham urishmayman» deb xuddi jinniga o'xshab javrab boryapman. To'satdan uchratib qolsam-a, degan umidda yurishdan to'xtab atrosga alang-jalang ko'z tashlab olaman, militsiya idorasiga boril, eshigining tepasiga qiyishiq xarflar bilan «Navbatchi» deb yozib qo'yilgan xonaga kirdim. Hech kim yo'qqa o'xshaydi; yo'q, bor ekan, militsioner amaki otning kallasidek-kallasidek ikki mushtini bir-birining ustiga ustma-ust qo'yib hosil bo'lgan tepalikka peshanasini tirab oftobshuvoqda yotgan mushuk boladek yengil-engil xurrak tortyapti. Qizil shapkasini stol ustiga qo'yib qo'yipti, boshida taqir sochi yo'q, chekkalaridagi unda-

mundu uchraydigan sochlari ham jo'ja bolaning patidek oppoq.

Kelganimni bildirish uchun tomog'imni qirib yo'talib qo'ydim... Yo'q, uyqusi xuddi Sultonning uyqusiga o'xshab qattiq ekan, hech narsa sezmadni.

– Amaki? – dedim nihoyat yaqiniga borib.
 – Gapingni aytaver, – degan javob qaytdi.
 – Men ukamni yo'qotib qo'ydim.
 – Men akamni yo'qotib, qo'yganman.
 – Xudo ursin agar, – dedim gapimga ishontirish uchun.

– Meniyam non ursin agar, – deb yana xurraq tortib qo'ysi militsioner amaki. Nega u boshini ko'tarmaydi? Yoki meni esi yo'q, yosh bola deb o'ylayaptimikan?

– Amaki, dedim yana ham yaqinroq borib, – men eslik bolaman.

– Meni esa esim yo'g'roq.
 – Amaki!
 – Nima deysan?
 – Mening otam frontda jang qilyapti, bildingizmi!
 – Mening o'g'llarim ham jang qilyapti, bildingmi!
 – Amaki, jon amaki! – deb yer tepinib ukalarim idish-tovoq yuvmaganda qanday baqirsam ana shunday baqirib yubordim.

– Ovozingni qara-ya, nemisning miltig'idek varanglab chiqadi-ya, – shunday deb militsioner amaki boshini ko'tarib haligi otning kallasidek keladigan katta mushtlari bilan ko'zlarini ishqaladi, keyin kafti bilan burnini shunaqangi qattiq ezg'iladiki, nazarimda yalpoq qilib yuborgandek bo'lди, – uch kundan buyon mijja qoqqanim yo'q, bo'tam. Xo'sh, nima deysan o'zi?

– Aytdim-ku.
 – Nima deding? – qisilib borayotgan ko'zlarini kattaroq ochib so'radi amaki.
 – Ukam yo'qolib qoldi.
 – Qo'lidan ushlab olmagan ekansan-da.

- Detdomdan qochib ketibdi.
- Ahmoq ekan, – militsioner amaki og‘zini katta oolib esnadi-yu, ikki qo‘lini stolga tirab yana ko‘zlarini yumib oldi, – tekin ovqat, tekin kiyim-bosh, haftada kino... esi yo‘q ekan, borib shunday degin.
- Kimga?
- Ukangga.
- Aytdim-ku yo‘qolib qoldi deb!
- Borib aytgin, amakim xafa bo‘lyapti... – militsioner amaki gapining u yog‘gini aytolmadi, kallasi shilq etib stolga tushdi-yu, jim bo‘ldi-qo‘ydi... Birpas turdim, ikkipas turdim, yo‘q, uyg‘onadiganga o‘xshamaydi. Eshikni sindirib yuborgudek tarsillatib yopdim-u, ko‘chaga chiqib ketdim.

Endi qayoqqa bordim, kimdan so‘rasam bo‘larkin? Rostanam urushga ketdimikan-a? Yo‘q, u urushga bormaydi, ovqat axtarib ko‘chaga chiqqan-u, o‘g‘irlik qilib qo‘lga tushgan, qamalgan... Nega endi bu militsioner amaki menga yordam berishni istamayapti, axir bu yerda xurraq otib uslash uchun o‘tirmagandir... Hozir kirib o‘ziniyam bir boplayki! Qarang-a, men bu yoqda ukajonimni axtarib ko‘chama-ko‘cha bo‘zlab yurarmishman-u, u kishi mazza qilib uyquni urib utiraverarmishlar.

Yana orqamga qaytib, navbatchi amakining huzuriga kirdim-u, peshanasiga turtib uyg‘otdim:

- Men nima qilay endi?
- Uxlab ol, bo‘tam, – dedi amaki ko‘zini yarim oolib.
- Kelinoyimga borib nima dey?
- Qaysi kelinoyingga?
- Aytdim-ku, o‘g‘lingizdan qora xat keldi deb...
- A?! – bir sapchib tushdi amaki, – nima deding, qaysi o‘g‘limdan?
- Kattasidan, – dedim yig‘lamsirab.
- Mirpo‘latdanmi?
- Ha, – deb qarang to‘satdan yig‘lab yuborsam bo‘ladimi.

– Nega halidan buyon chuldirab akam deysan, ukam deysan, – shovqin soldi militsioner amaki.

– Kelinoyim yotig'i bilań aytgin devdila... kichigidan kelgan qora xatni iloji bo'lsa, aytmay qo'ya qol dedilar.

– Kichigidan? Mirkarimdan ham kełgammi?

– Ha, qahramonlarcha halok bo'ptilar.

– Pahlavonim! – deb kap-katta odam xuddi kampirlarga o'xshab ulu tortib yig'lab yuborsa bo'ladi-mi, – aytdim-a, kecha bir uyga borib kelay deb. Topib olganlari men, nima balo, qari cholning orqasidan oy ko'rishganmi... Po'latim, pahlavonim...

Militcioner amaki yo'l-yo'lakay javrab, xuddi mast odamdek gandiraklagancha boshqa bir xonaga kirib ketdi...

«Mana endi, amakijon, postda o'tirganda hecham uxlamaydigan bo'lasiz», dedim-da, sekin tashqariga chiqib vokzal yaqinidagi yotoqxonamizga jo'nab qoldim.

O'sha kuni qimmatli do'stim Qoravoyning aqli maslahati bilan besh kishidan iborat qidiruv gruppasi tuzdik Samovarjon boshqalarga qaraganda aqli, ham topqirroq bo'lgani uchun gruppaning boshlig'i, Yebto'ymas uning o'rribosari bo'ladi. Kechasi bilan uxlamasdan ikki yuztacha e'lon yozib ertasiga shaharning katta ko'chalariga, xiyobonlaridagi simyog'ochlarga tirmashtirib tashladik.

Hamma ish bitgach, Samovar to'satdan peshanasiga shappalab:

– Ishni chatoq qilibmiz, – deb uh tortdi.

– Mana, eshitilnglar:

«E'lon, e'lon, e'lon!

Qo'qon tomondan kelgan Sulton Mirzayev degan bola yo'qolib qoldi, yoshi o'n ikkida, yuzi qorachadan kelgan, kallasi katta, yelkasi keng, pahlavonnamo bola. Kimda-kim bolani topsa yoki daragini eshitsa, zudlik bilan xabar berishini iltimos qilamiz.

Qidiruv gruppasi».

– Buning nimasi chatoq? – hayron bo'ldi Yebto'ymas.

- Qidiruv gruppasining adresi ko'rsatilmagan-ku.
- Sulton topilsa xabarni kimga aytishadi...
- E-e, - deb qolgan to'rttovimiz ham peshanamizga shappatilab qo'yidik.

Bedarak yo'qolgan ukamni bir haftacha axtardik. Hammamiz yetaklashib bir necha marta shahar militsiyasiga ham borib keldik kasalxonalarни surishtirdik o'likxonaga borib, o'lgan bolalarning ro'yxatini bir boshdan ko'zdan kechirdik.

Na tirigini topdik na o'ligini!

Menga qolsa, ukajonimni oyoqlarim qavarib ketguncha ham axtarishga tayyor edim-ku, ammo yana bir falokat yuz berdi-yu... ha mayli, qolganini keyin aytib berarman.

JAJJI SINGLIM O'LIM TO'SHAGIDA

Sulton ukamni axtarishga berilib ketib, qarang-a, bir necha kundan buyon Zulayho bilan Robiyadan xabar ololmagan ekanman. Shu kechasi tushimga kirgandan keyin eslab, o'zimdan-o'zim uyalib ketdim.

Sheriklarim yotoqxonamiz starostasi yetakchiligidagi shahardan tashqariga baliq ovlashga otlanishdi.

Singillarimni ko'rgani boraman degan edim, qolish uchun menga ruxsat berishdi. Cho'ntagimda hemirim bo'lmasa ham tramvayga chiqib bir yo'la oltita bilet olgan boladek kekkayib o'tirib oldim, umuman bu shaharga kelganimdan buyon hali qo'lim pul ko'rgani yo'q. Tramvay, trolleybuslarda ko'pincha, haqqi keyinroq berish sharti bilan nasiyaga yuraman. Bilet sotadigan xotinlar sezib qolishmasin deb ko'pincha oynadan tashqariga tikilib xuddi birovni qidirayotgandek ko'zimni o'sha tomonidan olmayman. Ba'zan pattachi xotin tepamga kelib:

- Hoy bola, bilet olmaysanmi, - deb qoladi. Hozir deymanda, hadeb cho'ntaklarimni kavlashtiraveraman, kavlashtiraveraman. Cho'ntak qurg'urdan ham naq o'n

ikkiasi bor menda, hammasini kavlab bo'lgunimcha pattachi qo'l siltab ketib qoladi.

Bugun ham yo'l kirani nasiya qilib qizlar detdomiga arang yetib keldim. Qorovul singlingni o'zim chaqirib beraman deb, meni darvozadan nariga o'tkazmadi. O'zi ichkariga kirib ketdi-yu, xiyol o'tmay o'zimizning detdomdan kelgan qoracha yuzli, qosh-ko'zi ham qop-qora, Dilbar degan qizni yetaklab chiqdi.

– Zulayho qani? – dedim yuragim bir narsani sezgandek qo'rqib.

– Kasalxonada, – dedi qiz ma'yus tortib.

Bechora singillarim-ey, kasalxonaga tushib qolganlariga haftadan oshib ketibdi, jajji singlimga qizamiqqa o'xshash bir narsa chiqqanmish, kecha o'zimizning detdomdan kelgan qizlar ko'rgani borishibdi. Robiya bir o'ziga kelib, bir o'zidan ketib yotganmish. Zulayho hech narsa demay ho'ng-ho'ng yig'lab beribdi...

– Kasalxona yaqinmi? – dedim betoqat bo'lib,

– Shu ko'chada, o'zim boshlab boraman, – dedi Dilbar.

Shoshilib yo'lga tushdik yo tavba, yo tavba deyman o'zimga-o'zim. Bitta ukamning bedarak yo'qolib ketgani kammikan, endi bunisi ham bormidi menga! Bordi-yu... yo'q-yo'q, otam urushdan qaytguncha hammamiz sog'-salomat bo'lishimiz kerak...

– Dilbar, – deyman miyamdag'i yomon xayollardan qutulish uchun.

– Nima deysiz? – deydi oldimda deyarli chopqillab borayotgan qizcha.

– Bu yer yaxshimi yoki o'zimizning detdom yaxshimidi?

– Bu yer yaxshi.

– Ovqati-chi?

– Bu yerda to'rt mahal berishadi. Keyin tomoshalarga ham olib borishadi, armiyadan kelganlar bilan uchrashuvlar ham bo'lib turadi, – maqtashda davom etdi Dilbar.

Dilbar o'zi juda yaxshi qiz, Zulayho ham uni jonidan ortiq ko'radi. Robiya ham unga o'rganib qolgan, kichkina opam deb chaqiradi uni.

- Dilbar, – deyman yana.
- Nima deysiz?
- Sen juda aqli qizsan.
- Aqli bo'lsam nima qipti?
- Katta bo'lsang... – dedim-u, u yog'ini jo'rttaga aytmadim.

– Katta bo'lsam nima bo'lardi?
 – Seni Sultonga kelin qilamiz, – deb kulib yubordim.
 Dilbar, o'ling iloyim dedi-yu, chopqillab ketdi. Men quvlashga tushdim.

Xayriyat, ishim o'ngidan keldi, bugun yakshanba bo'lgani uchun bemorlar oldiga kirish bema'lol ekan, qizil rangga bo'yalgan qiyshiq darvozaning qanotlarini lang ochib qo'yishipti. Hovlidagi gulzor atrofida kasallar-u, kasal ko'rgani kelganlar aralash-quralash o'tirishibdi.

– Aka! – degan ovoz eshitilib qoldi bir mahal. Sapchib tushib atrofga alangladim. Zulayho! Ha, ha, Zulayhoning o'zi, Robiyani bag'riga bosib biz tomonga jadal yurib kelyapti. Boshiga oq doka ro'mol o'rab, uzun xalat kiyib olganidanmi, katta xotinlarning nusxi urib qolibdi unga. Yo tavba, yo tavba, xuddi opamning o'zginasi-ya! Opajonim o'llragandek menga qarab yugurib kelayotgandek..

Bir-birimizga yaqinlashgach, Zulayho aftini g'alati qilib bujmaytirdi-yu, yutinib yuzini yerga tikdi, piqillab yig'lab yubordi.

- Qo'y, xafa bo'lma, – dedim tuzukroq gap topolmay.
- Hecham kelmaysiz.
- Men eshitmabman.
- Robiya bir o'limdan qoldi.
- Endi tuzukmi?
- Kechasi issig'i tushib, ko'zini ochdi, – Zulayho yutinib, kafti bilan ko'z yoshlari ni sidirib oldi, kechasi

bilan sizni chaqirib, katta aka tez keling, deb shunaqangi yig'gladiki...

– Qani, menga ber-chi, – jajji singlimni qo'limga olib, ishonsangiz, qo'rqib ketdim. Bugun erta uch yoshga to'lay deb turgan singlim ozib ketganidan olti oylik chaqaloqcha bo'lib qopti. Yuzlari sap-sariq, bo'yni olmaning savag'idek ingichka, peshanalari tirishib yotibdi.

O'rindiqlardan biriga Zulayho, Dilbar uchovimiz yonma-yon o'tirib xo'rsinishib anchagacha jim qoldik Dilbar oyog'ining uchi bilan yer chizib, aftidan haligi aytgan gapim esiga tushib ketyapti shekilli, har zamonda manga zimdan bir boqadi-yu, o'zicha g'alati qilib jilmayib qo'yadi. Zulayho nariroqda to'p-to'p bo'lib olib, qovunumi, uzummi yeb o'tirgan sog'-u bemorlarga qarab har zamonda bir yutinib qo'yadi.

- Sulton tinchmi? – so'radi singlim.
- Tinch, – dedim uning yo'qolib qolganini yashirish uchun o'zimni ataylab beparvoroq tutishga harakat qilib.
- Usmon-chi! Yana ozib ketgandir?
- Yo'q, bu yil tuzuk.
- Omon yig'lamayaptimikin?
- Haliyam O'ris xolam qaytib keladi, meni olib ketadi deb ishonib yuripti.
- Aka, – dedi Zulayho negadir yolvorgandek bir ohangda.
- Nima deysan?
- Yeydigan biror narsa olib kelsangiz-chi.
- Nima yeging kelyapti o'zi?
- Mayli, nima bo'lsayam... hammaga olib kelisha-di, biram ko'z-ko'zlab yeyishadiki... Robiya ertalab qovun deb xarxasha qildi, hozirgina shaftoli berasan deyayotgandi... Ana o'ziyam uyg'ondi.

Robiya allaqachon uyg'onib, menga termulib yotgan ekan. Yuziga tikilishim bilan:

- Akam, katta akam, – deb bermalol pichirlagandek bo'ldi.

MUNDARIJA

«TANISHING, DO'STINGIZ ORIFJON!»	3
--	---

OPAJONIM BOR EDI...**Birinchi qism**

Chaqiriq qog'ozি	8
Eshak mingan xabarchi	12
«Bir ko'zli yovning boshi uzilsin»	19
«Tezroq keling, otajonim!»	26
Parpi buvam zambarak sotib olmoqchi	32
Sulton izdan chiqib boryapti	39
Tepalik uchun bo'lgan mushtlashuv	43
Otamizdan xat keldi	52
Opam bozorga olib bordi...	57
Sumalak, sumalak, jon sumalak!	63
Opam, opajonim	74
Endi nima qilamiz?	79

BEGONA ELLARDA**Ikkinchchi qism**

Omon o'ris xolaga o'g'il bo'lmoqchi	87
Qaroqchilar meni qanday qilib kaltaklashgani	93
O'ris xola ham yetim bo'lgan ekan	99
Bir bor ekan, bir yo'q ekan	104
Yetimlarning tungi nolishi	107
Dumli masxarabozlar	115
«Qaroqchilarning xazinası»	120
To'xta xolamning lazzatli qatlaması	128
Begona shaharga otlandik	133
«Hamisha kulib yashanglar»	137
Ukajonim yo'qolib qoldi	143
Jajji singlim o'lim to'shangida	149
Chayqov bozorida tuflı sotmoqchi bo'lganim	153
«Meni qamamang, jon amaki!»	158

Adabiy-badiiy nashr

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV

BESH BOLALI YIGIT

Sarguzasht roman

Muharrir

Anvar NAMOZOV

Texnik muharrir

Vera DEMCHENKO

Musahhih

Abdumalik TO'XTAYEV

Kompyuterda sahifalovchi

Feruza BOTIROVA

Bosishga 14.08.2009-y.da ruxsat etildi. Bichimi 84x108 1\32.

Bosma tobogi 9,125. Shartli bosma tobogi 15,12.

Garnitura «SchoolBook Uzb95». Ofset qogoz.

Adadi 1000 nusxa. Buyurtma № 187.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yangi asr avlod» NMMda tayyorlandi.

«Yoshlar matbuoti» bosmaxonasida bosildi.

100113. Toshkent, Chilonzor-8, Qatortol kochasi, 60.

Murojaat uchun telefonlar:

Nashr bolimi 278-36-89; Marketing bolimi 128-78-43

faks 273-00-14; e-mail: yangiasr@inbox.ru